Nicolae Iorga

Dezvoltarea imperialismului contemporan

Dezvoltarea imperialismului contemporan

Miron Costin

Editura Bestseller

Imagine: RossHelen

bestseller

Carte electronică publicată cu sprijinul Ministerului Afacerilor Externe – Departamentul Politici pentru Relația cu Românii de Pretutindeni.

MINISTERUL AFACERILOR EXTERNE
DEPARTAMENTUL POLITICI PENTRU RELAȚIA CU ROMÂNII DE PRETUTINDENI

INTRODUCERE

Cursul din anul acesta trebuie să aibă un alt caracter, deși nu prea deosebit, de acela al cursurilor precedente, cu toate că și acela era în legătură cu realitatea vie: lucrurile de care suferim, către care merge gândul nostru, de care se încălzește inima noastră. El trebuie deci să aibă această continuă preocupare de a lămuri pe ascultători asupra problemelor zilnice, asupra întrebărilor ce se presintă înaintea fiecăruia, și fiecare este dator să aducă tot ce poate pentru ca aceste întrebări să fie lămurite.

Anul acesta, întrebările ce se pun înaintea lumii intregi se resolvă în chipul cel mai sălbatec, cu distrugerea existenței unui Stat, cu călcarea în picioare a populațiilor nenorocite, ca pe vremea năvălirilor celor mai grozave din secolele al IV-lea și al V-lea. In momentul când trei țări au dispărut, trei țări care au fost sprijinite pe o basă națională ce era socotită ca sacră,—și de sigur că ideia aceasta națională este sacră pentru inima fiecăruia dintre d-voastră, — în momentul când, dacă se supără cineva de undeva, s'ar putea ca orașe Întregi să fie desființate prin aruncarea bombelor din avioane care zboară și la șapte mii de metri deasupra pământului, fiind invisibile, — cel mai „viteaz“ mijloc de a lupta, cum este și mijlocul de a distruge și o flotă întreagă cu vase care nu iese la suprafață și se poate întâmpla să scape după ce au săvârșit marea crimă, distrugând și marile averi cuprinse în pereții vaselor acestora—, în momentul când anume amenințări s'au îndreptat și asupra noastră, în sfârșit în momentul când este vorba de refacerea unor State așa cum au fost înainte de marele război și s'a putut spune că e vorba de a se reface Rusia dela 1914,—și s'a crezut că este o

învoială în acest sens, fiindcă altfel de la Berlin nu s'ar fi aruncat aceste cuvinte imprudente, și, dacă unii vor situația de la 1914, se pot ivi și alții cari să vrea același lucru, și, atunci, de ce Franța să nu ceară hotarele de la 1814, deci moștenirea lui Napoleon I-iu, în momentul când interesele Statelor naționale și ale națiunilor, care au dreptul de a munci cinstit pe pământul locuit, apărat, fructificat și împodobit cu toate minunile artei de dânsele sânt puse la îndoială, stând la dispoziția unui balaur politic și militar oarecare, în legătură cu capriciul unor individualități care, în vremea aceasta de încoronare a tuturor nepregătirilor, a tuturor inconștiențelor și imoralităților, pot să influențeze toată activitatea unui mare Stat și să decidă de soarta lumii, eu cred că această catedră, ori este ceva mort, de pus în legătură cu atâtea alte lucruri moarte din societatea contemporană, care cuprinde însă și o mică parte de lucruri vii acum, de lucruri care deschid o perspectivă în viitor, pe lângă mulțimea de cenușă al civilizațiilor arse, din care a rămas numai această cenușă ce se poate sufla în vânt, din ceia ce odinioară a fost un element organic dinamic în viața omenirii, ori catedra aceasta trebuie așezată în această din urmă categorie. Se poate face forma și pentru mine și pentru d-voastră, dar din toate acestea țara n'ar trage niciun fel de folos, și nici profesorul nu ar avea bucuria că a înfățișat adevărul, nici ascultătorii n'ar pleca de aici cu bucuria că în anume chestiuni au primit lămuririle unui om care a cetit mai mult și mai ales care a trăit mai mult și, cum se întâmplă în casul mieu particular, a fost amestecat în toate rosturile țării. N'am fost ministru înainte de patruzeci de ani, n'am presidat o Cameră înainte de majoritatea politică, n'am fost așa de fericit în viață ca alții, dar poate tocmai de aceia am avut norocul ca și răul și binele acestei țări să fie necontenit aproape de inima mea, și binele ei împletit puțintel cu ceia ce am fost în

stare să dau și eu, pe lângă atâția alții. Se poate, dar nu vreau să vă fac complici ai unor formalități goale de învățământ universitar.

Aceasta este menirea adevărată a catedrei pe care o ocup — și, printr'o hotărîre a Corpurilor Legiuitoare, iscălită de Suveran, hotărîre care poate să facă neplăcere multora, dar nu eu voiu cere să fie anulată, eu sunt profesor până la sfârșitul zilelor mele la această catedră, ceia ce înseamnă că necontenit vă voiu aduce mai multă experiență, mai mult lectură și veți profita de pe urma unor lecturi pe care, cu enciclopedia care vă ocupă potrivit cu regulamentul Facultății, d-voastră înșivă nu le puteți face.

Eu cred deci că rostul acestei catedre este să vorbim de lucrurile de acum, de îndrumările ce ni se impun, de suferinți pe care n'am fi oameni dacă nu le-am împărtăși, de idealurile de dreptate pe care ne-am coborî dacă am fi nesimțitori față de dânsele. Cred însă că nu este potrivit să vă arăt, ceia ce se petrece, — și se petrec lucruri așa de extraordinare, schimbându-se din zi în zi, încât nu este nimeni pe lume să le înțeleagă, de exemplu atunci când se spune că sunt „arme secrete" care, atunci când vor ieși la iveală, în zădar va fi toată vitejia, toată pregătirea, pentru că de ajuns să se fi găsit arma secretă pentru ca stăpânitorul ei pentru moment să fie și dominatorul lumii, bine înțeles până ce arma secretă se va descoperi și, de altă parte, va veni altcineva cu o armă secretă mai recentă și tot așa până nu va mai rămânea țipenie de om civilisat, urmă de monument istoric, fărâmă de întrupare a artei și frumuseței și vom merita soarta de a fi cuceriți de către un număr de negri sănătoși, cari cred în ceva și sânt simțitori la o dreptate, în care atâția oameni prea civilisați sau rău civilisați au ajuns să nu mai creadă. Prin urmare eu n'am rolul de cronicar al războiului și, pe lângă aceasta, țara noastră este neutră, din causa hotareior ce are și vecinilor pe cari ni i-a dat

Dumnezeu. Evident că și ca profesor, dar și în situația pe care n'am cerut-o, dar fără îndoială că trebuie să fiu mândru de dânsa și să-i corespund și ca atitudine politică, în această dublă calitate nu sunt chemat să vă presint buletinul critic al operațiilor ce se desvoltă pe frontul de Apus, care este singurul pentru moment, dar nu se știe câte fronturi pot să răsară mâne.

La Academia Română, după ședință, generalul Rosetti ni spune nouă lucruri care nu se pot spune nici acolo în ședință publică, ceia ce nu înseamnă a vă invita pe d-voastră să aplecați urechea la gaura cheii.

Dar eu pot face altceva, care nu este nici contra neutralității, nici contra îndoitei calități pe care am ajuns s'o am și pe care n'am intenția de a o părăsi, nici pe una, nici pe alta, pentru că una mă pune în legătură cu tineretul țării, iar cealaltă mă face să asist la sfaturile celorlalți, în mâna cărora stă soarta României, și, acolo, se poate spune din când în când un cuvânt, care, dacă ar lipsi, poate că unele hotărîri nu s'ar lua, ori s'ar lua altfel; ceia ce pot eu face potrivit și cu aceste două calități ale mele este să arăt originea ideilor care în momentul de față fac nenorocirea omenirii.

Știți că, în aparență, este foarte ușor ca un spirit superficial să-și lămurească neașteptatele, neobișnuitele și fatalele lucruri care trec înaintea noastră și care ne dor fără îndoială în fiecare moment. N'are decât să considere situația politică din anumită țară, să vadă, acolo, ce revoluție s'a petrecut la o anumită dată și, poate, dacă vrea să se coboare puțintel în trecut, să vadă cine a fost plagiat prin revoluția care s'a petrecut în această anumită țară, fiindcă un anume imperialism, supt care geme atâta lume care este încă vie, și supt care este îngropată atâta lume care nu mai este vie, nu vine de acolo, ci de aiurea, dintr'o lume mult mai cuminte decât lumea de dincolo, dintr'o lume care a aruncat ideia Statului totalitar, dar a știut ce

să facă dintr'insul. Statul totalitar, in care eu nu cred de loc, Statul acesta totalitar poate fi întrebuințat un moment pentru o anume nevoie a unei societăți, dar o societate nu poate să fie sacrificată unei forme trecătoare, cum este forma Statului totalitar, căci in câte forme nu trăiesc pe rând popoarele ! Da, cu o privire superficială și distrată a omului mulțămit cu puțin în ce privește gândirea, este ușor a se spune: în cutare loc s'a produs o revoluție, s'a instaurat o nouă ordine de lucruri și, în ordinea aceasta de lucruri, s'a ajuns ca toată lumea să asculte de persoane pe care nu ne permitem să le judecăm,— fiecare popor își alege conducătorii pe cari îi vrea și este o normă internațională de a respecta pe conducătorii de pretutindeni. Se poate zice, în legătură cu anumite lecturi, mai multe sau mai puține, cu o înțelegere mai adevărată sau mai greșită a lucrurilor ce s'au cetit, că s'a format o doctrină și doctrina aceasta, care a fost înfățișată poate și într'o carte, îndeamnă una din cele mai puternice și mai vrednice națiuni din Europa, cu un trecut glorios în toate domeniile, pe o cale care este a imperialismului. O concepție ca oricare alta. A existat și în alte vremuri. Veți zice, nu este criticabilă ? Poate fi și criticabilă, dar nu este rostul acestei catedre neutre într'o țară de neutralitate s'o facă.

Sunt anumite afirmări imperialiste care vin și de la Francesi. Gobineau era om de mare talent, dar puțintel într'o parte, care credea în superiorități de rasă aleasă, în legătură cu niște opiniuni care se află, pe la 1840, și la Augustin Thierry, istoric foarte admirat odată, care spunea că în Franța este continua luptă între clasa dominatoare și o clasă supusă. Unii și alții trăgeau din această situație închipuită motive de mândrie. Dar de fapt n'a fost niciodată în Franța așa ceva. Poporul frances este făcut din fusiunea, încetul cu încetul, a unei clase superioare, care nu era peste măsură de dârză și mândră de isprăvile sale, căutând și aiurea o

legitimație pe care nu credea că i-o poate da numai cucerirea, și dintre mulțimea găsită și supusă. Părerea aceasta a mers mai departe. Și astfel Gobineau se simția pur sânge normand din vremea cuceritorilor și credea că luptă pentru ascendența sa.

Sunt deci rase care nu ar avea pe lume o altă misiune decât aceasta: să aștepte ceasul fatal în care vor îngenunchia, vor robi o bucată de vreme și, când vor cădea pe ogorul ce l-au lucrat, încă vor fi bune la deva, pentru că îngrașă ogorul. Și noi am face parte din producătorii de gunoiu pentru sămănăturile pe care le vor mânca alții, după o anumită doctrină. Doctrina aceasta zice așa: rasele inferioare, care sunt toate celelalte afară de una, sunt menite să robească, dar ele trebuie să aibă un conducător, fiind incapabile de a se conduce prin sine, și, atunci, dacă ar exista, în mijlocul a zece milioane de robi născuți, un signur om care ar aparținea rasei menite să guverneze, acela organisează și mână la plug și car milioanele acelea care trebuie să-și facă datoria față de o teribilă doctrină cum n'a cunoscut, niciodată, cugetarea umană una mai aspră și mai crudă. Această rasă inferioară, evident, degenerează, și, în măsura aceasta, pregătește terenul pentru desvoltarea cât mai înaltă a rasei privilegiate. La noi ar fi destule elemente pentru a ne conduce, vre-o trei sute de mii undeva, vre-o două sute de mii aiurea și, apoi, în cutare sau în cutare parte, așa că ar face opt sute de mii de oameni, opt sute de mii de stăpâni la patrusprezece-cincisprezece milioane de robi, ceia ce ar ajunge destul de bice, mai ales dacă li se dă o educație caporalistică suficientă.

Se spune deci: am înțeles: s'a produs o revoluție, cineva stăpânește un mare popor, o carte cuprinde sâmburele doctrinei; de aici, o puternică pregătire de războiu. Usina ta este mai slabă decât a mea, aceasta înseamnă că eu sunt stăpânul tău pe un număr de ani, penă vei face tu o usină mai

puternică și, la sfârșit, va veni negrocrația de care am vorbit aiurea. Vedeți ce lucruri fericite și vrednice de admirația tuturor și cât trebuie să ne pregătim ca să omorîm și noi pe cineva, îndeplinindu-ni astfel rostul în această umanitate al cării scop de căpetenie e acesta !

Așa judecă felul ușor de a înțelege lucrurile.

Dar catedra mea are scopul de a arăta, pe cât este cu putință, originea, cât de depărtată, a lucrurilor care sunt în present. Aceasta este admis. Nimic din neutralitateanoastră nu se opune la o astfel de cercetare, pentru care avem unele texte : cărți, mărturisiri ale oamenilor cari au condus istoria de la începutul secolului al XIX-lea. Să nu se creadă, deci, că sunt cu desăvârșire noi asemenea idei si asemenea procedee, dar odinioară omenirea le suporta mal ușor, pentru că nu existau teribilele mijloace de aplicare pe care le avem astăzi. M'am hotărît deci, ca pentru secolul al XIX-lea să urmăresc ideia imperialismului în ce privește izvoarele de unde pleacă.

Veți vedea că aici putem fi într'adevăr foarte neutrali, fiindcă mulți au păcătuit și păcatele au trecut de la unii la alții și, pe lângă cei vinovați, sunt mulți cari au făcut păcate, dar fără a fi vinovați, pentru că și-au luat inspirația din atmosfera în care trăiau, iar, în atmosfera aceasta, sunt cugetători cari nu s'au gândit că gândirea lor poate avea efect. Și astfel ne vom găsi într'o lume de înțelegere umană, într'o lume de iertare, fiindcă orice înțelegere deplină aduce și un element de iertare, pe care nu trebuie însă să-l exagerăm.

Lucrurile acestea le vom urmări pe basa mărturiilor contemporane.

Voiu pleca însă, în cursul acestui an, de la starea de spirit a secolului al XVlII-lea. Fiindcă originea este acolo. Starea de spirit se manifestă acum, la începutul secolului al XX-lea, dar obîrșia acestor idei, se găsește în trecut, in secolul al XVIII-lea, și chiar, dacă ar fi să înțelegem mai deplin, ar trebui

să ne coborîm mai departe, de și margenile cursului, trase de mine, mă împiedecă de a merge pnea mult intr'un trecut mai depărtat, la care se va face apel numai atunci când lucrurile dela 1800 și ceva, pregătind lucrurile din secolul al XIX-lea și lucrurile din secolul al XX-lea, n'ar putea fi înțelese fără acest apel la alte epoci din istoria omenirii. Am putea aduce înainte imperialismul sacru al antichității celei mai depărtate, cu singura Monarhie a Orientului, care s'a mutat din Egipt in Haldeia, din Haldeia în Asiria, din Asiria în Media, din Media în Persia, apoi in epoca lui Alexandru cel Mare. Acesta este fără îndoială un început al ideii imperialiste, care era în legătură cu un întreg aparat de credință, cu altă socoteală între zei și oameni decât aceia pe care o putem face în timpurile noastre, când Dumnezeu este acolo pentru ca să i se tragă clopotele, de câte ori a mai fost asasinată o națiune și, de sigur, concepția aceasta nu este cea mai înaltă.

Aș fi putut foarte bine să vă arăt imitația de-a lungul secolelor a lui Alexandru cel Mare, lucru pe care l-am făcut și pentru istoria Romanilor și pentru istoria Cartaginezilor. Am arătat că Hannibal nu este decât copia lui Alexandru, imperialist în înțelesul cel mai deplin și mai evoluat al ideii. Alexandru represintă Macedonia, o țară de care a rămas totdeauna legat, el represintă anumite amintiri grecești : războiul Troii, sacrificând la mormântui lui Achille, trimeterea de buletine ale victoriei la cetățile grecești de acasă, pe când Hannibal este Cartaginezul care a uitat Cartaginea lui: a intrat în Spania, a trecut în Italia și, de la o bucată de vreme, este șeful unei armate care-i aparține lui: el nu mai ascultă de Senatul din Cartaginea. Gândiți-vă un șef de Stat în Europa căruia i s'ar întâmpla să nu-i meargă bine afacerile, n'ar mai asculta de dorința poporului său, ci ar spune: nu- mi pasă de nicio formă politică, atunci când am armata mea în jurul mieu și merg înainte,

și va merge înainte până la un sfârșit care este ca sfârșitul lui Hannibal, care a trebuit să se refugieze și să moară în condițiile cele mai umilitoare și mai dureroase pentru el. Dar evident că Iuliu Cesar și Pompeiu au mers pe urmele lui Alexandru cel Mare. Fantoma lui Alexandru, această strălucitoare și ispititoare fantomă, a cutreierat necontenit lumea și, cum veți vedea, atunci când voiu lua deosebitele izvoare de inspirație ale imperialismului, arătându-l în scrisele contemporane și în deosebitele manifestări ale personalităților conducătoare, Napoleon I-iu este de neînțeles, dacă în urmă-i nu se găsește Iuliu Cesar și la capăt Alexandru cel Mare.

Cum vedeți, rădăcinile acestea ale imperialismului sunt multe, adânci și depărtate, dar, în presintarea unei desvoltări istorice, care trebuie să se facă într'un anumit cadru, de timp, de loc, de mediu, trebuie să se introducă o astfel de atmosferă. Plecând dela o anumită dată, veți vedea cât de multiple sunt izvoarele de unde pleacă, o anumită stare de spirit contemporană, care nu este numai la unii: la aceia este în stare de voluptate continuă a călcării pe creștetul învinșilor, dar la alții dăinuește în stare latentă.

Iarăși nu vreau să spun nume și nu vreau să mă ating de nicio nenorocire, de niciuna din nenorocirile umane, dorind din toată inima noastră ca acei cari acum nu mai au un Stat și cu cari am avut atâtea bune legături de prietenie să ajungă din nou la stăpânirea Statului lor național, in margenile sănătoase ale naționalității, care acelea sunt cele mai bune, afară de elementele de infiltrație care nu se pot satisface, pentru că s'ar ajunge la cea mai bizară hartă a Europei. Dar eu îmi aduc aminte de două lucruri: de o cerere de colonii care a plecat din Polonia și de dorința unei flote de războiu pe Mare. Cum am obiceiul de a manifesta liber părerile mele, totdeauna am fost împotriva unor astfel de aspirații. Coloniile se sprijină pe multe

greșeli și vor aduce cândva foarte grele situații, pe care numai cine cetește anumite reviste și cărți le vede pregătindu-se. Nu există pe lume nicio singură colonie care să fie într'adevăr liniștită în momentul de față, nu este una singură în care să nu se manifeste fățiș sau pe ascuns dorința unei vieți naționale proprii. Eram președinte de Consiliu când am întâlnit un om a cărui memorie este venerată pe dreptate de poporul polon și de care noi ni aducem aminte cu admirație pentru rolul pe care l-a avut în creația acestui Stat; este vorba de mareșalul Pilsudski. Când mareșalul Pilsudski a venit, de două ori, aici, în România, în legătură cu un anumit plan, care cuprindea legătura tuturor popoarelor dela Finlanda până la Bosfor, supt hegemonia Statului polon, nu era vorba numai de o ligă de apărare, ci de mai mult, și eu a trebuit să resist când a fost vorba de iscălirea unui pact asigurător cu Sovietele. Ba, într'un rând, am cheltuit toate anecdotele pe care le știam ca să ocup pe mareșalul Pilsudski, până în momentul când a trebuit să mă cobor din tren fără să discut această chestiune. Și, altă dată, când mi s'a cerut să iscălesc, iar în vederea marelui plan, — și marile planuri sunt nenorocirea și a marilor națiuni, —, acest pact, am întrebat : pe ce bază? Noi am fost presintat o formă și a fost refusată, Sovietele ni-au fost presintat alta, Franța și Polonia, care ne invitau să semnăm, n'au presintat nicio formă de pact. — Atunci, noi nu ne supărăm ; orice pact ați încheia, noi rămânem prieteni, dar, fiindcă se cere să iscălesc un pact, dați-mi voie să-l iscălesc — în aier.

Vedeți că imperialismul este în multe părți, și composiția Statului Polon n'a fost străină ea însăși de un anumit imperialism. In multe locuri este imperialimul acesta, și otrăvește pretutindeni unde este, pregătind catastrofa mai depărtată sau mai apropiată.

Veți zice : în sine imperialismul este rău ? Eu

cunosc un imperialism admirabil, care consistă în a crea o civilisație, care, prin caracterul ei desăvârșit și înalt, să stăpâneatcă mințile tuturor oamenilor, creând în aceste minți fenomene de cugetare și simțire națională care să fie în legătură cu principiul de viață ce a venit dela națiunea nobil imperialistă. Aceasta, da. Omul, de bună voie recunoaște frumusețea ideilor, noblețâ sentimentelor pe care le răspândești, puritatea morală pe care o produci, și atunci ești stăpân pe sufletul lui, bucuros că a primit această influență, pentru că îl ajută să desăvârșească propriul său suflet, pentru că ai adus in locul unui triumf brutal al mașinilor, puse la dispositie de hasard, frumosul, inteligența și morala.

Iată care este sensul acestui studiu, pe care am intenția să-l cuprind, de alminteri, la sfârșit, într'o carte. Trebuie ca oricine socoate că națiunea sa umblă pe drumuri drepte să aibă încredințarea că, mai curând sau mai târziu, drumurile acestea drepte vor duce la biruință. Să culegem din Biblia de trei ori tradusă acum în urmă și slab tradusă în toate trei formele, aceste cuvinte frumoase : „Am trăit atâția ani și n'am văzut dreptul rătăcind și copiii dreptului murind de foame". O învățătură care vine din fundul vremurilor și care mângâie și înalță sufletele noastre.

Vom vedea cum se formează fiara care crește, monstrul care se umflă din ce în ce mai mult, spre nenorocirea omenirii, și veți mântui, cred, cu credința tare, pe care ni-o arată experiența secolelor, a mileniilor, că pe brutalitate și pe nedreptate nu se poate crea nimic statornic.

Lecția I-a - IMPERIALISMUL EVULUI MEDIU

Vin, în cea d'intâiu lecție, la una din originile mai apropiate ale imperialismului. Evident că imperialismul acesta are o legătură cu imperialismul evului mediu, de care în lecția precedentă nu v'am vorbit, ci atunci am vorbit de un imperialism mult mai vechiu, de acela care pleacă dela Monarhia Orientală și de acolo se transmite, prin Alexandru cel Mare, și Romei, dar acesta are un caracter religios și din causa aceasta și unul mai scusabil de cât oricare altă formă de imperialism din timpurile noastre. Atunci când se spune că, în lupta dintre zei, zeii cărora li se închină cutare națiune au fost mai dătători de biruință decât zeii națiunii învinse, plecarea aceasta către voința zeilor este mult mai ușor de acceptat, precum, în timpurile noastre, într'un duel, când este vorba numai de îndemânarea la floretă, la sabie, la pistol, dacă resultatul este împotriva celui care are dreptatea, acela simte un sentiment de revoltă, dar odinioară, când duelul era socotit ca o judecată a lui Dumnezeu, învinsul își zicea: Cine știe ce păcate am făcut eu pentru ca, în legătură cu toată viața mea. Dumnezeu să se fi pronunțat împotriva mea !

Dar imperialismul de care este vorba astăzi ca origine a celui modern nu este așa de îndepărtat; el își are rădăcinile în evul mediu.

Deci trebuie să se arăte ce este imperialismul din evul mediu, pe ce se sprijină, cum se manifestă și cum este acceptat. Alături de dânsul, epoca modernă va așeza o tendință de continuă cucerire, de întindere unde se poate, fără a ținea samă de ce oameni sînt acolo, de ce trecut au, de ce limbă vorbesc, de ce aspirații au înainte. Dacă este

intenția aceasta, dacă ai anumite mijloace materiale și ai voi să te întinzi oriunde, nici o conștiință activă a lumii nu este pentru a te judecat. Prin urmare imperialismulu, când este o conștiință a lumii pe care o jignește este un lucru, pe când, cel fără conștiința lumii, nu zic că este acceptabil în sens moral, dar se sufere mai ușor decât atunci când bruschează ceia ce este mai sfânt în conștiința lumii întregi.

După aceia, nu în lecția aceasta, ci în lecții viitoare, voiu vorbi de „imperialismul de glorie". Imperialismul de glorie este în esență același ca și imperialismul 'celalt, prin aceia că trece peste margenile de Stat", deosebirile dintre națiuni și considerațiile de dreptate, ca și peste tot ce pleacă dintr'un anumit trecut, însă „imperialismul de glorie" este și altceva. Va trebui într'o lecție' viitoare să djfinim „gloria" și o să vedeți că urmărirea gloriei este un fenomen sufletesc care există numai într'un anume moment, supt influența unor anumite motive de cugetare. Nu vreau să impietez asupra acelei lecții, dar nu este nimic mai greșit, mai absurd, decât să se creadă, de exemplu, că Traian a urmărit ideia de „glorie" cum o înțelegem noi și să se puie alături de Frederic al II-lea al Prusiei. Traian ar sări până în Olimp de indignare, atunci când i s'ar așeza alături păpușa aceasta fără ideal, fără credință și fără moralitate a secolului al XVIII-lea; chiar pe un Iosef al II-lea, așa de nobil, nu poate să-l așeze cineva lângă Marcu-Aureliu, de și în ultimele momente primul spunea că și-a îndeplinit datoria ca un împărat Roman.

Dar să vedem ce este imperialismul medieval. Să ne gândim pentru aceasta la cea d'intăiu mare personalitate a evului mediu: Carol-cel-Mare. Carol-cel-Mare, care a fost de atâtea ori tratat de oameni cari au cunoscut foarte bine toate izvoarele și au avut destulă pregătire istorică spre a se folosi de dânsele, și de d. Kleinklausz într'una din cele

mai bune cărți ale lui, mai bună chiar decât cărțile germane corespunzătoare, a fost de obiceiu rău înțeles. Și, dacă ni dăm osteneala să-l înțelegem pe acela care a înviat imperialismul în ziua de Crăciun a anului 800, după ce Imperiul dispăruse mai mult ca realitate decât ca tendință, decât ca îndemn către putere, el o să ni arăte, pentru întâia parte a evului mediu, ce înseamnă imperialismul, și atunci nu se pot pune alături Carol-cel-Mare și Wilhelm al II-lea, stăpânitori de esențe așa de deosebite.

S'a discutat dacă în Carol-cel-Mare trebuie să recunoaștem un Frances sau un German. Întrebarea este una din acelea fără rost pe care le întâlnește cineva necontenit în domeniul Istoriei. Greșeala vine din lipsa experienței politice personale. S’a spus foarte dese ori istoricilor să nu se amestece în politică, fiindcă n’o înțeleg; se poate întâmpla, dacă este vorba de politică practică și de un anumit mediu imoral, ca istoricul să înțeleagă, dar să nu vrea să se plece la anumite capitulări, însă un lucru este adevărat: că, atunci când istoricul tratează lucruri politice fără să fi făcut el însuși politică, e lamentabil. In domeniul acesta, în care oamenii au să judece personalitățile cele mai complexe și mai viclene din lume, dacă n’are cineva cine știe ce geniu care se poate lipsi de experiență, aceasta duce la resultate caricaturale. Am cetit acuma în urmă două cărți de istorie: una este în curs de cetire, pe cealaltă am terminat-o; întâiu memoriile lui Lloyd George, care a fost președinte al Consiliului Britanic la sfârșitul războiului celui mare. E cea mai luminoasă carte de Istorie Contemporană care se poate închipui. Autorul ei n’a fost niciodată istoric, nici n’a avut măcar această ambiție, pentru care nu avea pregătirea, dar totuși e uimitor ce vede și ce înțelege. In schimb, Istoria universală a d-lui Barbagallo, Istoria Romană, cu Cesar, cu August, nu face decât să repete ce se spunea de multă

vreme asupra subiectului.

Revenind la judecarea lui Carol-cel-Mare, a-l vedea ca German, e mai rău decât a vedea pe Frederic II-lea însuși ca German. Frederic este imaginea însăși a „franțuzismului“ superficial, falsificat, din secolul al XVIII-lea, și toată familia lui a fost așa : nepotul lui se chema prințul „Louis“, sora acestuia a tipărit memorii în franțuzește, acea princesă care era foarte mare iubitoare de Poloni și a luat în căsătorie pe prințul Radzivill. Ba un alt nepot al lui Frederic, prințul August, a fost amorezat de vestita Madame Recamier care i-a făgăduit că va veni la el, în Germania, dar n'a venit; el voia să o ieie în căsătorie ; s'a întors la Berlin, s'a însurat, a fost general, dar cea mai mare mulțămire a lui era când venia în Franța și se învrednicia de o căutătură îndurătoare a doamnei Recamier. Acesta, cu astfel de nepoți și de nepoate, un naționalist german? Nu. Omul dela Sans Souci cultivând idealul națiunii germane ? Se poate lega o anumită direcție de spirit actuală de Frederic al II-lea ?

Și încă mai mult în ce privește pe Carol-cel-Mare. Legenda spune că marele împărat vorbia nemțește, dar de sigur vorbia și latinește, că se interesa de limba germană și a pus să se redacteze nu știu ce gramatică germană. Ce importanță pot avea asemenea lucruri! Era o simplă curiositate pentru un om care trăia în vremea când nicio lege nu se putea redacta în limba germană, ci toate s'au redactat în limba latină: Legea Francilor, Legea Bavaresilor, legea Alemanilor. Toate Universitățile în tot evul mediu au întrebuințat limba latină. Față de ilusia lui Carol-cel-Mare „naționalist german", Francesii, cari din cântecele lor medievale au luat pe „Charlemagne", îi reclamă pentru dânșii cu tot așa de puțină dreptate. Ce poate însemna conștiința francesă la anul 800 ? Este absurd ; ar trebui să existe o limbă, o desvoltare istorică și o conștiință de hotare și de legitimitate, toate lucruri care

lipsiau. Murise Carol de multă vreme, și, când s'au făcut jurămintele de la Strasbourg, ele, de și fiecare în altă limbă, nu s'au făcut din punctul de vedere național. Și se înșeală cineva și când crede că prin tratatul de la Verdun s'a împărțit moștenirea lui Carol pe națiuni : aici națiunea germană pentru Ludovic Germanicul, aici națiunea franceză pentru Carol Pleșuvul, aici națiunea italiană pentru Lotar. Moștenitorii făceau împărțirea pentru avantagiile lor, ca să aibă fiecare vie și pădure, ca niște gospodari cari împart averea agonisită de înaintașii lor. Este multă vreme de când s'a arătat zădărnicia acestei păreri a unei împărțiri la trei națiuni pe la anul 850.

Deci nu se poate pune chestiunea rostului adevărat al lui Carol-cel-Mare pe basa deosebirilor naționale. Naționalismul este cu atât mai prețios, cu cât el recunoaște că a venit mai târziu, și de aceia trebuie să-i punem margenile firești, căci altfel ar însemna ca un erudit filolog să spună că a tradus pe Tacit la trei ani și jumătate.

Nu poate fi vorba de deosebiri naționale într'o vreme când capitala lui Carol-cel-Mare stătea tocmai în regiunea care era să devină astăzi, dacă Francesii păstrau și continuau înaintarea lor, o parte din teritoriul care nu este nici al unora, nici al altora, dela Sarrebrucke până la Trier-Treves și până la Aachen-Aix la Chapelle. Capitala lui se găsește în teritoriul acesta asupra căruia și unii și alții din moștenitori credeau că au dreptul; este partea din moștenire care, chiar dacă se atribuia de soartă unora, ceilalți socotiau și mai departe că au dreptul s'o reclame și ei. Am pomenit de mai multe ori casul vulturului de la „palatul" carolingian, — de unde vine și numele de Palatinat, Pfalz-palatium, și atunci când Carolingianul din Franța înainta în regiunea Rinului, întorcea vulturul cu pliscul către țara lui de basă, iar, atunci când era altfel, Otto I-iu readucea pasărea cu pliscul la Răsărit. Dacă s'ar fi

făcut o deosebire între Nord și Sud, evidend că pliscul ar fi căutat, când către Miază-noapte, când către Miază-zi. Aceasta este icoana desăvârșită a „internaționalismului" din acea vreme.

Acum, în tot ce am scris despre Bizanț — și-l adun acuma în două volume de Études byzantines —, am arătat ca greșită părerea că pe vremea lui Carol-cel-Mare ar fi existat două Imperii care s'ar fi înțeles între dânsele, recunoscându-se unul pe celalt. Se invoacă faptul că stăpânirea lui Carol s'a întins numai până la o anumită margine încă occidentală. S'a întins numai atâta doar fiindcă nu s'a putut întinde mai departe. Dar Imperiul întrupat într'un om care poate sta oriunde, Imperiul acesta n'are limită; el este un lucru ideal, abstract, capabil de necontenită desvoltare. De alminteri, cu privire la Veneția, la Istria, la Dalmația, cu privire la stăpânirea asupra Mării, care era lucrul de cea mai mare importanță, a fost todeauna discuție între Răsărit și Apus, cum a fost o discuție între Papă și Biserica răsăriteană în ce privește Iliricul. Dimitrie Onciul a presintat această rivalitate într'unul din cele mai pătrunzătoare studii ale sale. Niciodată Bizanțul n'a recunoscut pe Carol-cel-Mare, indiferent de faptul că s'au presintat, într'un moment, la el niște trimeși bizantini, cari, după Analele Carolingiene, l-ar fi salutat cu titlul de basileus. Dar aceasta nu este în sama mandatarilor, ci a celor cari veniseră și voiau să fie amabili, în vederea, poate, a cine știe ce avantagii, față de Suveranul apusean; se poate și aceia ca ei să nu fi spus, de fapt, nimic și așa să fi avut interes a înțelege cei de la Curtea lui Carol. Și, cum niciodată Bizanțul nu s'a coborât până acolo, nici Carol n'a recunoscut vreodatăîntr'adevăr pe împăratul din Constantinopol.

Imperiul este unul singur. Intr'un vechiu studiu al mieu publicat în limba germană, pentru volumul care căuta să onoreze pe Karl Lamprecht, am citat o formulă contemporană : „O singură împărăție,

deosebită numai în ce privește cele două Scaune de cârmuire", Imperium unum distinctis tantum sedibus. Imperiul, represintat prin doi oameni, cari participă la aceiași esență imperială, vine din fundul antichității de trei-patru ori milenară și nu se poate împărți în nici un chip. Și ideia aceia curioasă că a vrut Carol-cel-Mare să ia în căsătorie pe împărăteasa Irina ! Este într'adevăr un izvor bizantin, târziu, o simplă compilație, în care se spune că, în legătură cu intrigile unui ministru al ei, Aetiu, ar fi fost vorba de o astfel de legătură, dar aceasta este presintat de izvor ca un lucru absurd. Și, cum am arătat aiurea, pe monede Irina nu se înfățișează ca femeie-basilissa, ci basileus-masculin: ea era „împăratul"; sexul ei rămâne în domeniul vieții private, dar în al vieții politice era bărbatul-mamă care înlocuia pe bărbatul-fiu ; aceasta e situația Irinei. Cum își închipuie cineva : împăratul ia Aachen, împărăteasa la Bizanț, făcându-și gesturi de iubire peste Europa întreagă. Este de mirare cum unii istorici o mai spun, până la cea din urmă presintare pentru marele public a istoriei bizantine.

Ce înseamnă Imperiul lui Carol-cel-Mare ? El nu înseamnă decât învierea lui Alexandru cel Mare în totalitatea esenței și cu toate posibilitățile care se puteau ivi prin realisarea lui. Lângă el, în concepția apuseană, ca și în cea răsăriteană, nu poate fi altceva. Tot așa precum în vechiul Imperiu roman, când se spunea de un anume neam că sunt barbari, aceasta nu însemna că totdeauna trebuie să existe un Romanicum și un Barbaricum, care, acesta, însemna numai un provisorat, pe când „Romanicum" era lucrul de durată permanentă. Aurelian n'a „părăsit" Dacia, ci a încredințat Goților, deveniți „federați", apărarea unor teritorii pe care Imperiul nu înțelegea să le apere mai departe pe sama Tesaurului roman. Aceasta este așa-numita „părăsire" a Daciei, dar un tratat între Roma și între Goți, sau între Roma și orice fel de

barbari, este o imposibilitate absolută. Roma putea trece numai ca unui vicar, ca unui exarh, administrația unui teritoriu, mare sau mic, dar singura stăpână de drept rămânea Roma, indiferent dacă exercita autoritatea ei indirect. Acesta este Imperiul și așa a fost totdeauna.

Dar, de la o bucată de vreme, Biserica s'a adaptat Imperiului în așa fel, încât nu mai este cu putință să despârtă cineva ce este al Bisericii și ce este al Imperiului. Biserica nefiind decât Civitas Dei, „Cetatea lui Dumnezeu", deci Imperiul Lui, are pretenția să înlocuiască în toate rosturile ceia ce a fost până atunci Civitas Romana. Ea poate fi Imperiul și poate da Imperiul. Așa și Ludovic al XlV-lea, în tendințile sale de dominație europeană, se sprijină și pe regii din Biblie, pe împărații cari s'au succedat pe urmă, dar el, catolicul, care, în momentul acela, față de decăderea Spaniei, este cel ce ține arca sfântă a Bisericii, el, și în puterea acestei Biserici, care putea acorda delegație și în evul mediu și, oricum, și în timpul modern, se poate presinta în această calitate de aspirant la dominația universală, nu numai prin puterea pe care o are, dar printr'o legitimitate care vine, prin Biserică, de acolo, de Sus.

Imperiul lui Carol-cel-Mare, odată realisat, are pretenții universale și, în conștiința împăraților, drepturi universale, dar, înainte de ceremonia de la Sfântul Petru din Roma, Biserica ea însăși era represintanta ideii romane în totalitatea ei. Și, cum împăratul din Bizanț, când nu putea domina Italia, punea vicari, îngăduind vicariatul lui Odoacru, pentru ca, pe urmă, Teodoric să fie delegat legitim al Imperiului, tot așa Biserica aceasta, care înlocuise o bucată de vreme Imperiul Roman, deleagă dreptul de a o represinta și a îndeplini funcțiunea de căpetenie, care este creștinarea, salvarea sufletelor barbare, lui Carol Francul. Este, astfel Imperiul d'intâiu, care e al Bisericii, înlocuind vechea Romă, o bucată de vreme, și,

apoi, Imperiul de delegație, care este al lui Carol-cel-Mare.

Prin legătura care este în imperialismul de delegație cu caracter sacru, Carol are dreptul să lupte cu oricine, să stăpânească orice teritorii cucerite, dar prin acest drept sacru care-i vine dela Biserica romană. Ungerea lui este asămănătoare cu ceremonia pe care Samuil Profetul a făcut-o față de Saul, devenit rege fiindcă untdelemnul acesta sacru, mirul, a căzut pe fruntea lui: pe când până atunci el nu era decât un usurpator, un biruitor barbar, din momentul acesta e omul lui Dumnezeu, chemat să stăpînească „poporul lui Dumnezeu". Tot așa, la începutul evului mediu, toată lumea este „Biserica lui Hristos". Hristos nevăzutul este Domn, și prin el Papa însuși, nu numai din causa rosturilor romane trecute asupra lui, ci din causa legendei că Petru a fost ales de Isus pentru a cârmui Biserica Lui: Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, spune Vulgata.

Că Papa este acela care a făcut împărat pe Carol, aceasta se înseamnă tocmai în cronica bizantină citată, acolo unde se vorbește de presupusa intenție de căsătorie a Irinei: „Carol pe care Papa l-a făcut împărat". Dar aceasta înseamnă că, pentru Bizantini, el nu este împărat, pentru că Papa nu are calitatea de a face împărați. El este împăratul Papei, împărat pentru Papă care l-a făcut. Nimic nu este mai interesant și pentru aceasta, decât să se observe monedele din evul mediu.

Se poate scrie pentru evul mediu Istoria prin monede, mărturiile absolut contemporane, pe lângă povestirile, care sunt de cele mai multe ori necontemporane ; studiate cu atenție, ele desvăluesc tot fondul cugetării unei epoci. Carol cel Mare, Ludovic Pius și urmașii lor părăsesc vechiul obiceiu de a imita moneda bizantină, de multe ori chiar cu chipul împăratului bizantin, ori cu regele barbar în atitudinea împăratului bizantin, cum, la Veneția, a continuat până la 1400 obiceiul

de a înfățișa pe doge închinându-se lui Isus. In moneda aceasta nouă, revoluția, căci este una, se vede în inscripția Ecclesia Christi. Acesta este Imperiul care nu înseamnă Carol cel Mare, ori împăratul Frederic al II-lea, sau ori cine altul guvernând națiunile. Răspingând deci orice echivalență între aparențele deosebitelor epoci, care trebuie să rămână numai aparențe, toți împărații medievali au fost în această situație. Când a venit în Constantinopol un rege germanic, încoronat sau ba, ca împărat, în Italia, — fiindcă regele germanic este numai rege până vine în Italia și, acolo trebuie să fie Papa ca să-i repete asupra capului gestul asupra lui Carol cel Mare, așa încât rex nu e cineva de fapt pentru teritoriu, ci pentru banda ostășească și el devine împărat când intră în ordinea romană prin binecuvântarea Bisericii—, când, deci, a mers Frederic Barbă-Roșie la Constantinopol, el este un străin, un „rege“ barbar pentru împăratul din Bizanț, pe când Frederic își zice că, dacă va mântui cu bine cruciata, nu va mai fi în Constantinopol un împărat, și aceasta o spune mai ales fiul său, Henric al VI-lea.

Iată ce este Imperiul în evul mediu : o autoritate sacră ce nu are a face nici cu valoarea personală, nici cu mijloacele militare ale unui om.

Epoca modernă a trebuit să facă foarte mari sforțări pentru a ieși din această ideie. Cel din urmă care a represintat-o avea înfățișarea ridicolă a cuiva care vrea să fie ceia ce nu mai poate fi: este vorba de împăratul Sigismund, care a fost și rege al Ungariei, a presidat concilii ca și Constantin-cel-Mare și a ținut discursuri în limba latină despre chestiuni de teologie ; el s’a dus la Paris, a vrut să împace pe regele Franciei cu al Angliei în ce privește pretențiile regelui engles în Franța, dar nu ca mediator, ci ca stăpân de drept al tuturora. Așa înțelegea să apară la Paris acest coborîtor al ducilor de Luxemburg, care avea stăpânirea Brandenburgului, Boemiei și, din causa soției sale,

era rege în Ungaria. Avea exact aceleași pretenții ca și împărații bizantini. Astfel Manuil Comnenul, când mergea în Siria, unde erau State france, în Antiohia, în tot cuprinsul margenii mediteraniene a Asiei de Apus, acolo unde era el, împăratul, trebuia să înceteze orice altă „justiție", orice alt drept de suveranitate. Tot așa, la Paris a fost o întreagă chestiune cum este a se primi împăratul acolo și n'a îndrăznit regele Franciei să spună, atâta vreme cât se află împăratul la Paris, că el, regele este în aceiași întregime stăpânul țării sale. O spune una din cronicile contemporane.

De la o bucată de vreme însă, în noua atmosferă a Renașterii mai ales, lucrurile s'au schimbat. Regii s'au considerat, după teoria legiștilor romani dela Bologna, ca stăpâni ai teritoriului lor, ai tesaurului lor, ai oamenilor lor. De aici și conflictul lui Filip-cel-Frumos cu Bonifaciu al VIII-lea : „Nu dau banii miei, pentru că sunt numai ai miei". De la începutul secolului al XIV-lea se observă deci această tendință.

Dacă se uită cineva bine la schimbarea noțiunii regalității în cele d'intăiu timpuri ale epocei moderne, observă un lucru. De ce regii aceștia se simt așa, dacă au un teritoriu mare sau mic, de ce nu îngăduie nimănui să se amestece înăuntru ? Fiindcă fiecare dintre dânșii e deținătorul unui drept care nu mai este dreptul evului mediu, care făcea din regele Angliei, fiindcă era și duce de Normandia și conte de Anjou și duce de Aquitania, un vasal al regelui Franciei, care putea fi mai slab decât dânsul. Acuma, lucrurile acestea nu se mai permit ; ele au și dispărut, fiindcă toți sunt străbătuți de doctrina romană. Țările acestea sunt o bucată de Romă, în care regele are și stăpânirea de fapt și, ca posibilitate de viitor, tot ce derivă din ideia romană.

Lecția a III-a - IMPERIU MEDIEVAL ȘI IMPERIU MODERN

In lecția aceasta merg mai departe decât concepția imperialistă a lui Carol cel Mare, continuată prin Ottonieni, și din care a rămas ceva în tot ce evul mediu a cunoscut ca împărați și ca exercițiu al puterii împărătești. Ca să înțeleagă bine cineva ce este împărat și putere împărătească în acest ev mediu, trebuie să plece dela actul din Crăciun al anului 800. Nu mai este nicio asămănare între ceia ce s'a făcut atunci și între peia ce înseamnă imperialismul în timpurile noastre.

Aici aș avea ceva de adăugit în legătură cu interpretarea ce se dă încoronării lui Carol cel Mare în cea mai recentă Istorie Universală, interesantă și prin faptul că este făcută de unul singur. In cartea aceasta a d-lui Barbagallo, foarte frumos tipărită, foarte bine ilustrată, cu o formă foarte plăcută și cu unele idei originale care rămân să fie acceptate sau răspinse, după cum judecă acela care cetește cartea sau se ocupă de dânsa, este o părere asupra condițiilor în care s'a încoronat Carol cel Mare. Se pune o întrebare, pe care și-au pus-o mai mulți, și d. Halphen, profesor la Sorbona, care, tratând în cercetările sale consacrate lui Carol cel Mare și încoronarea, ajunge la unele condușii care nu sânt și ale mele în cea mai mare parte, dar peste conclusiile trase până acum, — și d-lui Barbagallo nu-i este necunoscută „încercarea mea de sintesă“,— d-sa are în două privințe păreri divergente, pe care este bine să vi le arăt.

Pentru istoricul italian partea pe care a avut-o

poporul roman la proclamarea și încoronarea lui Carol cel Mare, cu o formulă care se întâlnește și la Bizanț, caracteristică pentru orice împărat, e mult mai mică decât rolul jucat de Papă, și, prin urmare, avem a face cu o creație de caracter biblic, sacerdotal, care nu are în ea nimic democratic, cum se zice acum. Pe când eu cred că acolo, în Roma, în orașul decăzut de multă vreme, devenit un târg pentru țăranii din împrejurimi și un loc de adăpost pentru o nobilime cu foarte mari pretenții, foarte violentă, căutând să-și impună totdeauna puterea, dar fără nimic din tradițiile cele mari, fie măcar și din vremea unui Symmachus și Boethius supt Teodoric, instinctul acestui popor s'a păstrat și că el credea cu tărie, fiind gata să manifeste această credință în orice ocasie, în dreptul său de a face pe împărat, căci împăcatul este lucru roman și deci Roma face pe împărat. De atâtea ori, de altfel, Italia a încercat să facă un împărat și Bizantinii calificau pe acești concurenți la demnitatea imperială, cari ar fi dorit, firește, să se așeze la Constantinopol, de „antarți", adecă răsculați. Și eu am îndrăznit, să al pese chiar de numele lui Carol cel Mare calificativul acesta de „antart".

Prin urmare există și ceva popular, există și o voință romană păstrată din secol in secol, instinctiv, în această proclamare a lui Carol.

Înainte de a fi împărat el a fost creat de Papă „patriciu roman", și nu numai el, dar și tatăl lui, Pipin, a fost „patriciu roman" prin voința Papei, iar aceasta însemna dreptul de a se amesteca în afacerile Romei, dreptul de a hotărî în certele și tulburările din Roma; aceasta făcea dintr'însul un patron al Romei. Ideia Imperiului este ascunsă în însuși acest titlu de patriciu. Prin urmare ori împăratul ori patriciul este tot una, și îndrăzneala stătea în faptul că Papa își permitea, într'un domeniu care nu era al lui, să creeze o dinastie în Franța, înlocuind pe Merovingieni cu Carolingienii și să acorde apoi acest titlu care însemna

introducerea la Roma a lui Pipin și pe urmă a lui Carol. Papa, când a fost în Franța, era întovărășit, în adevăr, și de un demnitar bizantin despre care d. Barbagallo crede că juca un rol ridicol. Dar Bizanțul n'a jucat niciodată un rol ridicol, pentru că nu s'a lăsat păcălit niciodată, și, când nu poți să stai în calea unui curent, este bine să asiști măcar la el pentru a nu fi înșelat. Iată unul din lucrurile importante care sânt duse în discuție prin această carte, recentă.

Dar mai este adus în discuție încă un lucru, anume : rolul lui Carol-cel-Mare față de Biserică. Era el numai rolul lui Saul, pe care represintantul lui Dumnezeu pe pământ, profetul în casul lui Israel, îl sfințește, sau ceva mai mult ? In privința aceasta autorul italian crede în ceva mai mult, dar eu nu sânt chiar de această părere. După dânsul s'ar fi creat astfel o și mai mare autoritate religioasă, și Carol cel Mare ar fi devenit un supra-pontif. Se pare că d. Barbagallo a fost adus la această părere de un fapt pe care nu l-am observat până acum și care trebuie luat în considerație, anume că Ludovic Pius, fiul lui Carol, — Pius nu înseamnă pios, ci are un sens mult mai complex—, pe care noi ni-l înfățișăm ca un om slab pentru că n'a putut. resista ambițiilor fiilor lui și s'a lăsat călugărit când i s'a cerut pentru a ieși din mănăstire când alții i-au cerut-o, și pentru că a ascultat de voința soției lui a doua, Iudita, că el a început foarte dur față de Scaunul roman și prin „Constituția" lui și-a atribuit față de Papă drepturi foarte întinse, anume de a-l numi pe Papă și de a-l supune judecății lui. Ar însemna că sensul împărăției lui Carol cel Mare este unul religios mai presus de —, n'aș zice coroana apostolică, pentru că pe vremea aceea n'o purta Papa, dar mai presus de capul Papei. Și d. Barbagallo are prudența de a adăugi că Ludovic n'o făcea de la dânsul, ci sfătuit de anumite elemente d'imprejur. Eu nu văd în această pretenție de a hotărî cine va fi Papa ceva

care ar întrece drepturile vechi ale „patriciului" chiar, căci între a numi un Papă și a-l confirma atunci când este contestat de alții, cum a făcut Carol înainte de anul 800, deosebirea nu este prea mare. Țineam ca ideia pe care o puteți avea, după ce se spune în acest curs despre imperialismul lui Carol-cel-Mare, să fie întreagă.

Am spus că toți împărații de după Carol, Carolingieni, Ottonieni, din Casa de Franconia, din cea de Saxonia, de Suabia, toți împărații aceștia până la sfârșitul evului mediu au aceiași noțiune despre Imperiu. Noțiunea imperială nu s'a schimbat ; ea nu cuprinde numai o autoritate religioasă, ca și cum din partea Bisericii romane s'ar fi dat singura misiune de a aduce la Creștinătate, și la un anume tip de creștinătate, singurul care este recunoscut în Roma, pe acei cari n'au crezut în Hristos ori n'au crezut cum trebuie, ci autoritatea aceasta imperială înseamnă un drept, fie și foarte rare ori exercitat și într'o formă foarte sfioasă, de a spune regilor celorlalți : sunteți numai părți din autoritatea supremă, părți în ordinea materială din autoritatea supremă, pe care în ordinea ideală o țin întreagă.

Acesta este împăratul din evul mediu. Dacă el încalcă anumite teritorii, o face numai pe o chestiune de drept. De exemplu împăratul Henric a intrat în Franța, nu cu gândul absurd de a o anexa, căci el era rege german, iar, în calitate de împărat, avea o autoritate de caracter general, și regele german nu putea fi în acelaș timp și rege franc, de și Carol-cel-Mare fusese rege al Francilor și al Longobarzilor, dar pentru că Papa era acela care-l îndemnase în acest sens. Nu este nevoie să vă spun ce s'a întâmplat atunci în Franța : regele Franciei avea un teritoriu foarte redus, un număr de vasali foarte mic, un tesaur aproape gol, dar el a făcut apel la vasalii săi, și, când s'a ridicat oriflama de la Saint-Denis, ei au venit, potrivit cu dreptul feudal nescris, să-și îndeplinească datoria. Regele Hen-ric

s'a retras atunci, fără a fi dat bătălia, căci probabil va fi crezut că intrarea lui în Franța va face ca acei vasali ai regelui Franciei cari-i fuseseră până atunci credincioși, se vor da de partea împăratului, întocmai așa cum, în luptele dintre fiii lui Ludovic Pius, se face această pescuire de vacali, de fideles, acei cari, credincioși lui Ludovic până într'un moment, declară apoi, supt anumite suggestii și în prada unor anumite ispite, după anumite interese, că în conștiința lor nu se mai simt credincioșii lui și trec de partea cealaltă. Prin urmare. în cașul luptelor acestora pentru moștenirea lui Carol-cel-Mare, și în cașul pătrunderii lui Hen-ric în Franța, este vorba de același lucru, de același apel la libertatea de a se îndrepta într'o parte sau în alta a oamenilor cari în momentul acela au teritoriul și autoritatea.

Nu-i putea trece în minte nici-unui împărat medieval să introducă anumite forme pe un teritoriu pe care l-ar fi anexat. Ce să mai vorbim de desnaționali-sările care se au în vedere in timpurile noastre ? Ideia aceasta de a pune pe toți Evreii într'un Stat din Polonia, de a strânge pe Poloni în anumite margeni, nu putea intra în mintea unui împărat din evul mediu. Frederic Barbă-Roșie a fost atâta vreme cu oaste în Italia, dar orașele italiene au rămas ce fuseseră înainte, iar, în cașul când tăgăduiau anumite drepturi ale împăratului, atunci era o luptă, care a putut duce la distrugerea Milanului, dar pentru că el fusese rebel și atunci caroccio pe care fâlfâia steagul Milanesilor, a trecut, plecân-du-se, înaintea împăratului, ca semn de supunere desăvârșită. Un oraș se poate transforma deci, dar el nu se poate distinge, ci rămâne credincios esenței sale. Și, în călătoriile acestea italiene ale împăratului, merge la Frederic cine vrea și-i rămâne credincios atâta timp cât îi îngăduie conștiința și-i cere interesul.

Vedeți ce mare este deosebirea între imperialismul din secolul al XX-lea și acest

imperialism mai vechiu, de care noul imperialism ar voi să se lege. Frederic Barbă-Roșie a fost socotit fără dreptate ca un fel de erou național, de represintant al tendinții poporului său către dominația lumii, pentru ca, de câte ori se desfășura un anume steag de cucerire, să se spuie : e învierea epocei lui Barbă-Roșie. Și, cum veți vedea în altă lecție, imperialismul din timpurile noastre caută să se lege și de ceia ce a fost alt Frederic, Frederic al II-lea, regele Prusiei, care nici el nu are a face cu imperialismul de azi. Așa de adânci urme a lăsat însă imperialismul rău înțeles al evului mediu în mintea oamenilor, încât, acum câteva luni de zile, într'o revistă italiană foarte răspândită între fasciștii cei mai entusiași, cari nu se împacă întotdeauna și cu conclusiile istoriei, un tânăr spunea că de fapt nu există o Germanie și o Italie, ci numai o singură veche formație medievală, și, dacă Italienii au făcut parte din formația imperială pot fi foarte mândri de faptul că au dat Imperiului soldați și oameni de gândire. Nu văd cum s'ar putea lega mândria fascistă cu această concepție pe care mi-am permis s'o combat într'o conferință la Radio... Ci imperialismul evului mediu era înainte de orice mijlocul de salvare în desacordurile ce puteau interveni între oameni, era deci și „Geneva" și „Curtea de Justiție de la Haga", fiind pragul către care se puteau îndrepta toate reclama-țiile și puterea care se socotia destul de mare, de și numai prin autoritate, nu și prin mijloace materiale, pentru a pune capăt, întru cât se poate, la un asemenea proces. Era deci o necesitate politica imperială din evul mediu, ceia ce nu se mai poate spune acum.

Iată ce era necesar să se spună, foarte pe scurt, dar îndestulător ca să se înțeleagă lucrurile, cu privire la această formă de imperialism care rămâne în esență aceia dela 800. Durează cinci secole, dar nu se îndepărtează de la un principiu fixat odată pentru totdeauna, decât doar întru atâta,

întru cât între mandatar, care este împăratul, și acela care i-a dat mandatul, Papa, supus apoi influențelor doctrinei despărțirii de laici, predicată la Cluny, se ivesc, în ce privește dreptul de a cârmui lumea, anumite deosebiri care nu s'au împăcat niciodată.

Când cele două puteri în luptă au isprăvit de o potrivă de obosite, regii și-au atribuit pe teritoriul lor, în margenile Statului lor, Stat fără semnificație națională, toate drepturile imperiale ; regele Franciei, regele Ungariei, regele Poloniei bucurându-se de aceleași drepturi în cuprinsul hotarului lor. Și, pe de altă parte, erau, ceia ce făcea să nu mai fie necesar apelul la autoritatea imperială, principiile de drept roman ieșite din școala dela Bologna, pe care și le-au însușit monarhii moderni, și atunci reclamanții de drept neîndreptățiții, jigniții puteau să se judece, nu înaintea unui tribunal, ci înaintea unei instanțe juridice abstracte care exista în cugetarea tuturor popoarelor și se impunea tuturor șefilor acestor popoare.

Voiu arăta pe urmă ce a fost noțiunea de „glorie" și întru cât noțiunea de „glorie" poate să intre în acea desvoltare a imperialismului pe care deocamdată înainte de secolul al XIX-!ea o înfățișez.

Primii regi ai epocei moderne, dacă o socotim începută încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea. erau cu desăvârșire domni acasă la dânșii. Nu mai aveau nevoie să cruțe rosturile papale, mai ales după Marea Schismă, după scandalul, de aproape un secol, pe care l-a represintat presența unui Papă la Avignon, a altui Papă la Roma, unii ascultând de unul, alții de celălalt, pentru ca, pe urmă, să se alerge la un al treilea Papă, și așa de mult se depărtase papalitatea de sensul ei adevărat, încât a trebuit să se aleagă un Papă tocmai pentru ca era senior laic și avea mijlocul material de a-și impune autoritatea; acel Amedeu de Savoia care, de altfel, a trebuit să părăsească o situație în care

se simția așa de jenat. Și faptul că Eugeniu al IV-lea a reușit să câștige pe Răsăriteni, și nu numai pe Bizantini, dar și pe o parte din ai noștri, pe lângă Armeni și alți represintați la sinodul care s'a ținut întâiu la Ferrara și pe urmă la Florența, că a putut căpăta actul de unire, iscălit și de Damian, Mitropolit al nostru, și ele un Neagoe, trimes tot de la noi, nu înseamnă revenirea la imperia» lismul de concurență al Sfântului Scaun. După acest mare succes Papa nu represinta decât un stăpânitor laic, împodobit cu coroana Apostolilor și moștenind tradiția de odinioară, dar care în viața lui nu este decât om al Renașterii, ca Bugemu, ca Nicolae al V-lea și mai aito Piu al II-lea, care, pe de o parte, predica războiul de cruciată, și el a murit în momentul chiar când trebuia s'o înceapă, iar, pc de altă parte, era mai mândru decât de chiar coroana ce o purta, de cunoștințile universale, în sensul antichității, pe care și le câștigase. Dacă s'a amestecat mai târziu în afacerile italiei și regalității francese Alexandru Borgia,' un Catalan (Borja), el a jucat rolul său ca un prinț mirean de pe vremea aceia, călărind, luptându-se, petrecând, având legăturile salt cu femei, tolerând asasinate în mijlocul familiei sale ca în is-. prăvile lui Cesar Borgia. S'a isprăvit cu Papii tradiționali, cari niciodată nu vor putea să învie.

In ce privește împăratul, în vremea aceasta el este cineva care acordă titluri dacă e plătit pentru aceasta. Frederic ai III-lea a făgăduit astfel ducelui de Burgundia că-l va face rege și se pare că a încasat banii, pentru ca a doua zi de dimineață, când s'a trezit ducele, împăratul să fi plecat. Candidat la coroana Ungariei, în conflict cu Mateiaș Corvinul și întrecut de acesta, care a murit la Viena, Frederic, însurat cu o princesa de Portugalia, — și un foarte frumos tablou îl înfățișează la această nuntă tânăr și mândru, pe când în anii din urmă avea o adevărată figură de zgripțor, — nu samănă cu omonimul Barbă-Roșie,

cum e în legenda evului mediu, nu într'o realitate cu mult inferioară.

Regii aceștia se simt deci stă» pâni acasă la dânșii, și cutare ambasador venețian, dintre aceia cari oriunde represintă cea mai pătrunzătoare analisă a situațiilor politice cu cel mai mare talent de caracterisare, a putut spune : puterea regelui Franciei stă în aceia că el poate face din Francia ce vrea, poate lua câți oameni și câți bani îi sunt de nevoie. Aceasta fiind situația re. gilor, autoritatea imperială, deci și imperialismul, e un lucru care în secolul a' XV-lea nu există.

Mai mulți dintre ei au vrut să fie împărații doar pentru titlu. A vrut și Henric al VUI-lea, regele Angliei, dar vă puteți închipui că, dacă s'ar fi ales Im. parat, el ar fi rămas în Anglia sa lege și de acum înainte și același Engles, călătorind doai pe Continent din când în când pentru ca să se arate, Germania, pană atunci, fiindu-i cunoscută numai prin faptul că între multele lui femei una s'a întâmplat că a fost de la Cleve Și oricare altul ar fi fost ales, ar fi făcut tot așa. Căci ei sânt oameni de acasă, rostul fiind un mijloc de prestigiu, pe lângă faptul că, în continua lor concurență, fiecare voia să a jungă împărat numai ca să nu fie altul. Este adevărat că împotriva lui Francisc I-iu, în pro pagandă făcuta de Carol al Spaniei, care l-a biruit, s'a adus înainte faptul că, odată ales, el va face în Germania ceia ce făcea în Franța sa. E sigur însă că niciodată Francisc, care era cu mult prea inteligent și prea omul vremii sale, n'ar fi încercat lucrul acesta. Pentru ca să joace rolul pe care-l prevedeau adversarii lui, ar fi trebuit să se ducă într'o capitală unde să găsească o administrație, un tesaur, o armată. Care era însă capitala Germaniei la începutul secolului al XVI-lea, care era armata ce-i stătea la dispoșiție împăratului, care erau veniturile ce mergeau către dânsul ? Toți împărații aceștia din Casa de Habsburg s'au folosit doar de tesaurul spaniol, de aurul Lumii Noi descoperite

atuncea, și poporul spaniol s'a istovit, dând cea mai bună infanterie de pe lume în toate războaiele Continentului, așa că un Castaldo spaniol a fost în Ardeal, a intrat în legătură cu Domnii noștri, a ceris spaniolește ordine pe o vreme când deosebirile naționale nu aveau niciun fel de importanță. Din parte-i, Francisc ar fi fost silit să aducă soldați din Franța sau să plătească tot felul de mercenari, așa-numiții reîtres, cari nu sunt decât rei-ter, sau lansquenets, landsknech-te ori Svițeri, pe cari un cardinal elvețian îi furnisa ca o marfă foarte bună, dar care costa scump și trebuia plătită la termin.

Biruitorul în această concurență, Carol al V-lea, nu este un „imperator imperans". El presidează dieta, căci acesta acum, mai ales, era rostul împăratului, și une ori mulțămia pe prinți și orașe, a'.te ori nu, dar atunci trebuia să fugă din Germania, unde se întorcea când erau ocasii favorabile. Nici aurul Lumii Noi nu-i ajungea, și, astfel, el a fost foarte mulțumit, odată, când, primit de vestitul bancher dela Augsburg, Fugger, a văzut că oaspetele lui aprinde lumânarea cu chitanța banilor împrumutați de Maiestatea Sa, Represintant al catolicismului, de și rival, în unele momente, al Papei, în Germania el trebuia să alunece către protestanți cu destulă dibăcie pentru a putea să revie în partea cealaltă, atunci când împrejurările i-au cerut-o.

Aceasta este „împărăția" lui Carol Quintul.

In cartea nouă a unui învățat german de foarte mare prestigiu, care s'a ocupat și de Istoria Renașterii, Karl Brâncii, în noua lui Istorie a lui Carol Quintul, icoana împăratului apare și altfel decât la predecesori, începând de la vechiul Robertson. Este chiar foarte interesant să vadă cineva cum figura lui Carol se schimbă după epocă, după naționalitatea și după tendințile aceluia care-l înfățișează. Unul este Carol Quintul al lui Robertson, care-l vede ca pe un Suveran din

secolul al XVIII-lea, altul Germanul Carol al V-lea al lui Baumgarten, altul Spaniolul lui de Leyva și altul, în fine, al d-lui Brandi. Din parte-mi, de câte ori a fost să vorbesc de dânsul, de când am tipărit cursul mieu la Acadenra de Război despre „Chestia Rinului**, am căutat să fixez altfel caracterul acestui monarh.

Carol al V-lea nu este un om modern ; poate trăi cineva intr'o vreme, dar aceasta nu înseamnă că aparține acelei vremi.

El e un om din evul mediu, de și trăiește în secolul al XVI-lea. E duce de Burgundia. Are mai multe titluri, dar aceasta nu înseamnă că aparține în același grad la deosebitele realități care sânt cuprinse în aceste titluri. In el trăiește Carol Cutezătorul, înaintașul, bunicul. Fiul lui Fi-lip-cel-Frumos, născut din căsătoria lui Maximilian de Austria cu Maria de Burgundia, ra-mănă cu Maria, fiica lui Carol Cutezătorul, care si acesta d'n mamă portughăsă, reproduce trăsăturile ei de caracter, și astfel acela care a murit luptân-du-se cavalerește în bătăia de la Nancy, cam pe vremea când se lupta Ștefan-cel-Mare lângă Vasluiu împotriva Turcilor, e întruparea însăși a cavalerismului iberic medieval.

Carol Quintul are în el și toată nobleță acelui mediu din care vine. Dacă Francisc l-iu, prins în bătălia de la Paris. în care n'a spus că „a pierdut tot afară de onoare", este și el în mare parte om al evului mediu, frecat cu puțin italienism, biruitorul îl trimete la Madrid, ca Eduard al III-lea de Anglia pe învinsul rege frances Ioan. ..bunul" cavaler, pe un vas dintre cele-mai frumoase ale marinei spaniole, și acolo este ținut așa de bine, încât, când se va întoarce la Paris, va ridica un „castel de Madrid". Francisc a făgăduit anumite lucruri ca să scape și pe urmă și-a călcat cuvântul, iar Carol, cavaler medieval în sensul absolut al cuvântului, trece peste lucrul acesta. Cruciata a început-o el nu ca un mijloc de a câștiga teritorii, ci el încearcă, la

Tunis, o întreprindeie care de la început era menită să nu izbutească, pentru că e datoria lui de luptător pentru cruce. Dacă, apărând pe tratele său Ferdinand, în unele momente se poate înțelege și cu Turcii într'o vreme când Francisc îi poftește ia Toulon, ceia ce arată cât de puțin erau socotiți Turcii ca dușmani neîmpăcați ai Europei creștine, felul cum se presintă în expediția africană, — tapițeria dela Viena înfățișează luptătorii în mărime naturală —, arată pe omul doritor, înainte de toate, să dea mari lovituri de spadă, și omul care nu organisează nimic pentru ansamblul Statelor sale/ pe care nu le înțelege unite. In Burgundia e duce de Burgundia, în Castilia rege al Castiliei, în Aragon rege al Aragonului, iar în Imperiu împărat, întru cât îi permiteau prinții și împrejurările. Dar oamenii aceștia cu mai multe rosturi locale sunt caracteristici pentru evul mediu, din care el, Carol, n'a ieșit niciodată. Și, în fond, el ținea așa de puț n la toate aceste stăpîniri, încât tânăr încă a părăsit toate puterile sale : l-a pus pe fiul Filip în Spania, pe fratele, Ferdinand, rege al Ungariei, despre a cărui valoare nu-și putea face ilusii, în Germania, iar el s'a dus ca să aibă față de Dumnezeu, la San Yusto, exact aceiași atitudine pe care ar fi avut-o un rege casti ian de'a 1000 sau de la 1100, cu aceiași conștiință despre păcatele sale ca și Ludovic Pius, cu o deosebire : că el le descoperise singur.

La întrebarea: există imperialismul, așa cum îl înțelegem, acolo, în secolul al XVI-iea, răspunsul trebuie să fie, cu toată hotârîrea, de oricine are mijloace directe de informație, nu.

Lecția a IV-a - FILIP AL II-lea, LUDOVIC AL XIV, FREDERIC AL II-lea ȘI IMPERIALISMUL

După Caro! Quintul, pe care um căutat să-l explic altfel decât de obiceiu, cred că s'a fixat convingerea că avem a face cu un om din evul mediu, care gândește așa, care are în mâna sa un număr de State, dar, departe de a urmări gândul de a anexa aceste State, nu urmărește să schimbe nimic din vechile statute ; statutul flamand pentru Flandra, tradiția castiliană în Castilia, privilegiile cele vechi ale Cataloniei în Catalonia, unde sentimentul local este aproape un sentiment național, fiind și altă rasă și altă limbă, și Aragonul era altceva. Dacă ar fi izbutit să capete coasta de Nord a Africei, acolo ar fi trebuit să dea un alt statut, dar nu unul național, ci un statut de cruciată. Pentru că aceia ce formează basa imperialismului din timpurile noastre e o formă care se întinde asupra unui teritoriu, și, dacă stăpânitorul cucerește ceva, forma aceasta o mută aiurea, chiar dacă ea poate avea, ca la Napoleon I-iu, un caracter universal, inspirat de antichitatea romană, și, în același timp, sau în altfel de împrejurări, pentru alte provincii, un caracter specific modem. îndată ce un teritoriu se adaoge pe lângă teritoriul pe care stăpânitorul îl avea mai înainte, el primește această formă. La Carol Quintul nu este nimic din toate aceste fenomene de un caracter modern foarte înaintat, mai mult contemporan.

înainte de a trece la regalitatea de „glorie" care poate să creeze și un Stat mai întins, de mai multe națiuni, cu teritorii de origini deosebite, spre care este îndreptat regele „gloriei' f numai din acest motiv al gloriei, cred că este bine să vă vorbesc de

un alt fenomen din Istoria Modernă care e tot în legătură cu Carol Quintul, dar care se leagă, pe de altă parte, 'cu ce va fi în vremea lui Ludovic al XlV-lea. Suveran de ,.glorie", anume cu acel tip politic, de obicei u rău înțeles, care se chiamă Filip al II-lea.

Filip al II-lea a fost cercetat din nou în timpuri mai apropiate. Odinioară, acum o sută de ani. multă lume se lua, în ce privește această stăpânire spaniolă în curs de mai multe generații, după cartea, care se cetește și acum cu o mare plăcere, a unui American. Prescott.. care a scris și despre Ferdinand și Isabela. Dar asupra acestei perioade s'au făcut cercetări noi. Prin opera d-lui Brandi s'a făcut o oarecare revisuire a lui Ca-rol Quintul: Filip al II-lea trebuie revisuit și el.

Haria stăpânirii și influenței regelui Filip e foarte largă Rege în Spania și stăpânitor al ținuturilor producătoare de aur din America, rege în Neapole. și, o bucată de vreme, Portugalia a fost reunită cu coroana Spân'ei, el e nepotul împăratului Ferdinand l-iu și mai târziu Vărul fiului acestuia. Maximilian Se știe ce măsuri aspre a luat el împotriva rebelilor supt raportul religios în Țările de Jos. Armatele lui Filip au fost chemate la Paris, unde au ținut gamisoamă, îr legătură cu Liga Catolică, îndreptată împotriva unor regi al căror catolicism era socotit ca suspect, pentrucă erau prea toleranți față de Hughenoți, Calvinii din Franța, și ele au apărat Parisul împotriva intrării regelui Navarei, Henric, care era șeful acelor Hughenoți pentru ea, la sfârșit, când Henric a putut să intre în capitala sa, el să ureze Spaniolilor drum bun, dar să nu se întoarcă niciodată înapoi. Filip formase față de Franța un mare plan; fata lui, Isabela, trebuia să se mărite cu unul din membrii Casei de Guise, de Lorena, care stătea în fruntea mișcării de opoziție catolică și astfel ar fi fost Isabela regina Franței, lucru care nu ar fi fost de mirare; între soțiile lui Carol Quin-tul și ale lui

Filip al II-lea însuși nu sunt numai princese din Casa de Habsburg, ci Isabela de Portugalia și cutare princesă din Casa de Franța, elementul dinastic jucând pe vremea aceia rolul cel mare. Măritată apoi cu un arhiduce, ea a guvernat Țările de-Jos în așa fel, încât, a doua zi după execuțiile lui Egmont și Horn, după scenele de sânge de pe vremea Ducelui de Alba, a împăcat spiritele și cârmuirea aceasta a fost liniștită și privită chiar cu multă simpatie. S'ar zice că omul care vrea să dispună de soarta Franciei și să instaleze pe fiica lui, măritată cu un Frances, la Paris e un întrupător al imperialismului în sensul contemporan al cuvântului. Dar nu, el nu represintă așa ceva.

Cum nu este, de altfel, adevărată nici cealaltă părere, care face dintr'însul un suflet uscat și aspru, aplecat către prigonire, fără milă pentru supușii săi, căutând să li zdrobească sufletul-S'a spus de dânsul, întrupătorul catolicismului, că printr'un catolicism, ce poate n'ar fi fost cu totul sincer, ar fi voit stăpâni* ea Europei : „demonul dela Miază zi". II vede cineva acolo la Escurial, ascuns, pândind, trimețând ordine care ar fi represintat acte de tăgăduiri brutale a drepturilor istorice și drepturilor omenești celor mai elementare. Dar nici în ce privește însuși temperamentul lui Filip al II-lea, el nu e așa. Sânt scrisori de-ale lui către Isabela, de visător romantic, iubitor al naturii, cu efusii sentimentate oa înduioșarea pentru cântecul privighetorilor in grădinile Escurialului.

Nu mai vorbesc de tot ce este în legătură, supt influența tragediei lui Schiller, Don Car-los, cu tatăl nemilostiv, care ar fi procedat față de fiul său ca Petru cel Mare față de fiul său Alexe, punându-l, m condiții de trebuia să moară. Avem destule izvoare ca să vedem ce era Don Carlos, natură anormală, care nu putea domni: ca să facă în necaz tatălui său, vărsa apă pe plăcile de piatră ale odăii până ce s'a îmbolnăvit.

Dar în afară de aceste constatări, sprijinite pe scrisori autentice, fisionomia politică a fiului lui Carol Quintul trebuie schimbată. Politica lui, după părerea mea, nu corespunde cu legenda formată în jurul lui, cum nu corespunde nici figura omului frumos, simpatic. Dar Filip al II-lea este fără îndoială un catolic convins, care doria să vadă pretutindeni restabilită „credința cea adevăra-tă“; luteranismul și calvinismul i se păreau niște păcate față de Dumnezeu și un mijloc de a nenoroci oamenii: ca și cei din evul mediu, el se gândia la salvarea umanității din ghiarele demonului care pusese stăpânire pe atâtea suflete. Dar nu s’a gândit să întrebuințeze această credință catolică și dorința lui de a o vedea biruitoare ca un mijloc de a stăpâni lumea. In Țările-de-Jos era, și el, tot un stăpânitor în sensul medieval, dator să țină samă de anumite privilegii, dar numcCi de acelea. In timpurile noastre, și, când zic timpurile noastre înțeleg pe cele înainte de devalorisarea tuturor valorilor, în timpurile noastre noi credem că un Suveran are anumite datorii umane față de supușii săi ca oameni. In epoca lui Filip al II-l ea nu e asa: el este dator să observe anumite privilegii: poate fi convins că aceste privilegii sânt nedrepte, stricătoare, ruinătoare. el nu se poate îndepărta dela dânsele, ci totul se face pe basa lor.

Când Ludovic al XIV-lea a început războiul cu Filip al IV-lea, ruda sa de aproape, pentru că soția lui Ludovic, Maria-Teresa, era princesă de Spania, el a reclamat Flandra pe basa „dreptului de devoluție",- și acesta înseamnă că, murind un moștenitor al Flandrei care lasă copii din prima și a doua căsătorie, dar dacă din întâia .căsătorie este măcar o fiică ea moștenește Flandra și nu fiul din a doua căsătorie. Ludovic al XIV-lea procedează întocmai așa cum procedase și Filip al Il-lea.

In ce privește mijloacele care au fost întrebuințate de Filip, atn putea spune că sufletele mâi blânde ale epocei noastre s’ar revolta

împotriva unor procedări care nu țin samă de respectul vieții omenești și de mila față de suferință, dar ceia ce se întâmplă de o bucată de vreme ne face să înțelegem și lucrurile cele mai crude din trecutul cel mai depărtat, al umanității. Trebuie să se observe însă că, în Franța, armatele lui Filip al II-lea intervin pentru că au fost chemate, Nu ele au trezit luptele religioase din Franța. Acolo stau față în față două tabere-, și se poate întâmpla să nu fi fost numai motivul religios, și în tabăra unora și în aceia a altora, ci, mai mult reminiscența războaielor care încetaseră Dar se putea face un apel la Filip al II-lea în numele catolicismului, iar el să refuse ? Dacă s'a amestecat în Germania, unde a trimes buna infanterie spaniolă, care printr'un Castaldo s'a întins și până în Ardeal, niciodată n'a urmărit el. ceia ce i-ar fi fost oarecum îngăduit față de slăbiciunea unchiului și a vărului său, o reunire a celor două coroane habsburgice, ca să fie în acelaș timp și stăpânitor în Imperiu. N'a urmărit gândul acesta în nici o formă și nu-l putea urmări, pentru că Imperiul înseamnă un lucru, un drept, o tradiție politică, iar ceia ce avea el, iu în întregimea Statelor sale, dar pentru fiecare din bucățile din care se compuneau Statele acestea. înseamnă alt drept altă tradiție, care aveau valoare acolo, dar nu aveau valoare nicăiri aiurea. Bine privit și înțeles cum trebuie, și el e un continuator al felului de a gândi și a lucra al evului mediu, sprijinit pe viața locală :și privilegiile care domină această viață locală.

Dacă este ceva modem în-tr'.însul, este altceva, și adaug că,' în tirppul din urmă, am avyt în mână o foarte interesantă carte despre regimul lui, Primo de Rivera, carte spaniolă tradusă în franțuzește : „Primo de Rivera et la dictature en Espagne“. Autorul acestei cărți, care se chia-mă Jose Pemartin, face o foarte interesantă comparație între Franța celor din urmă Valois și între Spania lui

Filip al II-lea. ET arată și caracterul dualist al Spaniei, care s'a păstrat totdeauna, și s'a întrupat, spune el. în cele două figuri din Don Qui-Tidte; ..asa suntem noi: pe o parte Don Ouihote însuși pe altă lături Saneho Panca". Dar în Franța regalitatea are o influență șubredă și trecătoare; se formează acolo o ooosiție înarmată împotriva politicii regelui. în războaiele de religie, Liga Catolică împotriva lui Henric al III-lea oounându-se suirii pe tron a lui Henric al IV-lea: atâta timp pierdut, atâta sânge- vărsat, un baos indescifrabil. Pe când, în Spania, ordine perfectă, stăpânire sigură, sacrificiu al tuturor puterilor și al întregului timp al monarhului. Pe când orbecăiau în politica lor regii Franciei, Filip al II-lea acolo, la Escurial, stă toată noaptea de scrie ordinele sale, trimese în toate părțile vastelor și variatelor lui posesiuni; el „își înroșește ochii" la lumina slabă a unei făclii. Acesta este Suveranul modern, guvernând ca un împărat roman, ca un Marcu-Aureliu, indiferent dacă este mai multă sau mai puțină virtute la Suveranul iberic față de împăratul roman de odinioară.

Dar este ceva modern și în altceva, de un caracter particular, individual, la Filip al II-lea. Spania înainte de dânsul nu avea. capitală, și lui nu-i trebuia capitală pentru Spania : dacă ar fi fost in Castilia, protesta Arago-nul, dacă ar fi fost în Aragon, ar fi dorit poate Catalanii să aibă în mijlocul lor pe Suveran. Dar capitala care-i trebuie lui e punctul central de unde să dea ordine în toate direcțiile, la Răsărit, la Nord. la Sud. De aceia el nu se gândește la niciunul din orașele istorice ale Spaniei; când se desvoltă drama spaniolă din vremea aceasta, drama lui Guillen de Castro și Lope de Vega, ea nu se represintă la Madrid. Ce însemna Madridul ? Un oraș cu climă imposibilă, cu vânt tăios iarna și secetă vara. Că Madridul este de dată recentă, aceasta re poate vedea și după caracterul bisericilor sale, nefiind nicio biserică

medievală în Madrid. Dar Madridul e așezat în mijloc, și, într'o guvernare de caracter abstract, cum era a lui Filip al II-lea. se impunea alegerea unui astfel de centru Dar el nu vrea să stea nici în Macrid, pentru că, Suveran spaniol, în ce privește dreptul, dar nu Spaniol în ce privește inima, cu un oiizont universal, îi trebuie un loc care să fie numai al lui, care să fie numai casa lui, de unde să poată porunci oriunde, și atunci se alege în regiunea pietroasă de lângă Madrid, într'o vecinătate rare este aproximativă, un peisagiu în care nu era nimic înainte. Acolo plantează copaci, ridică marea biserică a lui Dumnezeu și alături își face cui-bușorul de rege în câteva odăi, dormind într'o înfundătură a păretului, aparat numai printr'o perdea de lumea care trece acolo unde lucrează. Un loc unde odinioară fuseseră mine și, rămăseseră zgurile, de unde și numele de Escurial, „locul de zgură".

Dacă îl vede cineva pe Filip al II-lea supt acest aspect multiplu, atunci de sigur nu-l poate lega nici pe dânsul, cum nu-l poate lega nici pe Caroi Quintul, de anumite direcții politice din timpurile noastre, care acestea au a se îndreptăți cu motivele lor proprii, fără să caute în trecut un sprijin care nu există.

In fața lui Filip al II-lea cel ascuns este Ludovic al XlV-iea. Ludovic este cel dintâi căutător de „glorie". Dela el a plecat apoi celalt căutător de „glorie" din Germania, care este Frederic al Il-a. In fața acestuia, Maria-Teresa trăia cu conștiința medievală a drepturilor ei în deosebitele provincii; erau numai anumite Consilii pentru toate provinciile ei: Austria-de-Sus, Austria-de-Jos, Tiroul, fiecare o bucată de ev mediu care rămânea în rosturile ei; numai Consiliile acestea și persoana Suveranei formau legădura. S'a întâmplat că pe vremea Mariei-Teresei să se facă o întindere a Statului acestuia austriac, pe care noi îl numim așa, de și nu era și pentru contemporani, dar ea a

aprobat înaintarea „vulturilor" numai fiindcă era îndemnată, silită să meargă în-tr'o anumită direcție. Să nu se uite un lucru : că în secolul al XVIII-lea este încă dogma echilibrului european, fixat prin tratatele din Vestfalia: dacă vecinul vrea ceva, ai datoria să vrei tot așa de mult, fără îndreptățire. In timpurile noastre poate ocupa Rusia Sovietică un anume teritoriu polon, dacă se razimă pe faptul că acolo se găsesc Ruși Albi sau Ruteni; nu se referă la echilibrul european ca în secolul al XVIII-lea. Dar Maria-Teresa nu știa ce este gloria, și ea n'a umblat după dânsa. Dar, în ce privește pe soțul ei, împăratul Francisc, — pentru că ea era regină, în Ungaria și Boemia. iar împărătească numai prin faptul că Francisc fusese ales, la Frankfurt, împărat, — acesta nu avea nicio noțiune politică; era mare stăpân în gospodăria lui, mare adunător de* bani; făcând contrabandă pentru Fredefic al II-lea în momentul când acesta era în luptă cu ea, cu Maria-Teresa. Ecaterina a Il-a, da, ea este tovarășa în urmărirea „gloriei" a lui Frederic al II-lea.

Să fixăm puțin mai de aproape pe Ludovic al XlV-lea istoricii francesi cari nu cunosc destul Istoria Universaiă l-ar vedea supt un îndoit aspect care este fals. Ca rege frances, ca rege într'adevăr frances și, pe de altă pa>"te. și ca figură istorică originală. Nu este nici una, nici alta. Cineva care cunoaște Istoria Franciei așa de bine, s'ar putea zice mai mult decât alții cari au scris-o mai pe larg, fostul mieu profesor de la Sorbonna. care din fericire este încă m viață, d. Seignobos, a spus cândva, nu într'o carte, ci într'o discuție la Societatea de Istorie Modernă, că Ludovic al XTV-lea este cel mai puțin frances dintre toți regii Franciei : ,.le moins francais de nos rois". Și avea dreptate, nu numai în ce privește eticheta, care nu avea a face cu regalitatea francesă. Și- nepopulari

tatea dela sfârșit era pentru că iesise din tradiția Franciei, și, dacă Ludovic al XlV-lea n'ar fi ieșit din tradiția regilor Frarieiei, cari erau foarte populari, dacă Ludovic al XV-a nu s'ar fi închis în „micile apartamente" dela Versailles, ba chiar și dacă Versail-les însuși n'ar fi fost făcut de Ludovic al XlV-lea, Ludovic al XVI-lea nu s'ar fi ivit total desorientat în mijlocul acestei tradiții străine, în care el însuși nu-și găsia drum, și n'ar fi fost Revoluția francesn.

Ludovic al XlV-lea n'a fost crescut într'un mediu frances- el a fost crescut de Ana de Austria, care era o princesă spaniolă, deși venită în Franța foarte tânără, dar înconjurată de acele doamne spaniole, femei de oarecare vârstă, care păzesc virtutea celorlalte, duenas. Cutare regină a Spaniei, princesă france-să. soția lui Carol al Il-lea, a murit de pe urma acestui regim, pentru ca pe urmă soțul să plângă necontenit la mormântul ei. Ana de Austria cu greu a scăDat prin stăruințiie șocului ei de această supraveghere spaniolă. Marea ei evlavie, biserica pe care o clădi. Val de-grâce trimet în altă lume. Ludovic și fratele său Gaston au fost crescuți spaniol, și spaniol au trăit întru toate, afară de un lucru care la Madrid nu se pomenia : succesiunea de metrese cu un caracter aproape oficial care s'a desfășurat în cursul domniei lui, tatăl însuși ducând asemenea legături în afară de căsătorie.

In politica sa, Ludovic al XIV-lea a cerut înapoi locurile care i se cuveniau : Flandra prin „dreptul de devoluție", Franche-Comte, Cerdagne și Roussillon, provincii care fuseseră ale Franciei și trecuseră la Spanioli. In afară de aceasta, și deci nu este originalitate la dânsul, el n'a făcut decât să continue ce făcuseră Francisc l-iu și Henric al Il-lea: lupta cu Casa de Austria. E lupta între două dinastii, nu între două nații. Prin anexarea dela Rin, intrarea în Strasburg, cu acea legitimație pe care o cunoaște toat ălumea, că altfel întră ceilalți,

el a trezit tot felul de dușmănii, chiar de asociații. Apoi alianța cu Turcii, relațiile în regiunile acestea ale Europei răsăritene. Acestea nu-l arată mânat de dorința de a căuta anumite întinderi care nu erau sprijinite pe drepturi naționale, ci represintă numai antagonismul față de Casa de Austria, care părea că voiește să domine, din mijlocul acesta al Europei, Continentul întreg.

Dar, afară de aceasta. Ludovic este împins și de altceva: de acea dorință de „glorie”. De unde a plecat dorința de glorie, care nu este numai decât în legătură cu anexarea unei provincii ? El face un războiu și îl pierde, dar pierderea unui războiu nu însemna prăbușirea Sfatului. Tntre monarhi era un fel de cruțare reciprocă, și, cum nu erau popoarele la snatele lor. nu era patima cumplită a națiunilor aţâţate. Ceia ce 1 interesa era o bătălie frumoasă și în acea'tă bătălie să aibă un rol potrivit, pentru ca la Versadles să se zugrăvească pe plafoane sau să se țeasă în tapițeriile de pe ziduri persoana sa învingătoare în fruntea unei armate care se aruncă vitează asupra dușmanului. Statuia lui de la Paris îl înfățișează călare pe calul ridicat în două picioare într’un avânt cumplit, ca și cum, când va lăsa copitele în jos, ar fi să strivească o armată întreagă.

Acesta este regele „glorios”, „regele soare", după o terminologie cam banală, de pus în legătură cu o medalie și cu un baiet, căci niciodată el n’a reclamat permanent acest titlu și nu se vede întru cât l-ar fi dorit și ar fi fost încântat de dânsul.

De unde vine această „glorie"? Vine din învățământul iesuit. Spiritul Renașterii a trecut în acest învățământ al clericilor cari au format toate generațiile de la începutul secolului al XVII-lea. In acest învățământ este vorba de Grecia, de Roma și de voința lui Dumnezeu întrupată în soarta „poporului ales", a poporului evreiesc; dar în același timp este și Grecia văzută în personalități ca a lui Miltiade, Temistocle, Epaminonda și Pelopida, și sînt Romanii din vremea Republicii,

din vremea Imperiului, presin-tați ca niște setoși de această glorie a armelor. O anumită literatură și o anumită școală au pus societatea aceasta pe o linie care este linia „gloriei" Dar regalitatea de „glorie" nu trebuiș să fie confundată cu un imperialism cuceritor. Imperialismul cuceritor nu întrebuințează totdeauna soarta unei bătălii câștigate; el poate câștiga foarte ușor un Stat prin aceia că în el se găsesc un număr de oameni ambițioși cari-șj trădează țara și pun la dispoziția cuceritorului. Re pot întrebuința astfel metode pașnice prin care nu sacrifică cineva nimic și își întregește foarte larg hotaiele.

Intr'o altă lecție am observat un lucru: Frederic al II-lea a moștenit o mulțime de provincii răzlețe: el avea un teritoriu ia Rinul-de-Jos, la Cleve, un teritoriu central care era Marca de Brandenburg, și Ludovic al XV-lea îi spunea în batjocură lui Frederic al II-lea: „Monsieur le Marquis de Brandebourg", iar, pe lângă această basă a țărilor lui, moștenirea lui Albrecht de Hohenzollern, fost Mare Maestru al Cavalerilor Teutoni, trecut la religia protestantă, Prusia aceasta, care nu era legată de Brandenburg; el avea drepturi asupra Silesiei. Un imperialism cuceritor înseamnă însă întâiu a consolida aceste sfărâmături și pe urmă, pe basa acestui Stat consolidat și cu o armată care să fie scoasă de acolo, să se înceapă un război în direcția în care se presintă posibilitatea unei întinderi. Așa face Frederic al II-lea? Nu. Este adevărat că a reclamat întâiu numai trei teritorii în Silesia-de-Sus, și pe urmă a luat și altele, anexând și Silesia-de-Jos, dar cu superioritatea evidentă a armatelor sale se putea merge mai departe. Totuși în Germania n'a urmărit astfel de cuceriri pentru a forma marele Stat german.

Ce era pentru Frederic al II-lea Frederic Barbă-Roșie, toată tradiția mare a imperialismului german din evul mediu ? El a scris doar Istoria Casei de Brandenburg. E un Hohenzollern care a

căpătat pământuri și este gata să mai ia și altele, dar fără a risca prea mult, iar, în ce privește armata lui, ea este făcută din soldați de pretutindeni. în legătură cu așa-numiții ,.Lungi" ai tatălui său, Frederic-Wilhelm I. Erau o mulțime de Francesi în această armată ; armata era comandată de oameni formați în Franța. Francesi din Franța, Francesi formați în teritoriul prusian și cari se deplânseseră cu tara.

Regalitatea de ”glorie” este ceva peste realitate, și Frederic însusi dă definiția acestei regalități de glorie, el care curte nește pe un om de un caracter așa de inferior cum era VoHaire, capabil de toată nerecunoștința chiar fată de acela pe lângă care fusese șambelan, pentru că acesta era un distribuitor literar de "glorie". Remită ti a lui era așa de bine pregătită. încât acea doamnă francesă spunea: dacă ar veni Frederic al II-lea la Paris să Văd și eu un erou !

Cu aceasta am ajuns la margenea epocei moderne și ne apropiem de începutul vremii contemporane, asupra căreia trebuie să se întindă o expunere mult mai amănunțită a tuturor elementelor pregătitoare pentru a înțelege, imperialismul din zilele noastre, si atunci vom avea în lecția viitoare naționalismul fată de noțiunea imperialistă.

Lecția a V-a - RAȚIONALISMUL IZVOR AL IMPERIALISMULUI

Ați văzut de unde a venit imperialismul lui Ludovic al XIV-lea, că această așa de interesantă personalitate istorică datorește tendințile sale de a întinde margenile teritoriului frances, nu unei singure cauze, ci mai multora : am încercat să stabilesc o legătură între Monarhia spaniolă a lui Filip al II-lea și între Monarhia francesă a lui Ludovic al XIV-lea, și cred că v'am dovedit că, tocmai din causa acestei legături cu regele Spaniei, Ludovic al XIV-lea nu este pe linia regilor francesi. Linia aceasta avea alt caracter, și nu numai că ea este întreruptă prin Ludovic al XIV-lea, dar ea nu va mai fi niciodată, reluată. Nu mai vorbesc de regii francesi moderni, cari vin din altceva și în cari intră totuși ceva din spiritul Revoluției francese, ci de cei doi urmași până la Revoluție, cel din urmă fiind martor al ei, Ludovic al XVI-lea și Ludovic al XV-lea, cari sânt pe linia deviată, deraiată a regalității francese. Tendințils acestea către o dominație europeană nu se întâlnesc la dânșii; ele au încetat cu Ludovic al XIV-'ea, poate tocmai din causă că influența spaniolă, care îndeamnă către un anume imperia.ism, dacă se exercită asupra lui Ludovic al XVI-lea, nu poate continua să se exercite asupra celorlalți.

Monarhia francesă este amestecată de acum într'o mulțime de războaie, care sânt mai mult de echilibru european. Echilibrul european nu putuse să domine politica lui Ludovic al XIV-lea, dar de la el înainte regii Franciei, ca și ceilalți suverani contemporani, se referă cu mai multă sau mai puțină sinceritate, la această doctrină, după care toate Statele așezate în anume hotare la 1648

trebuie să se păstreze în proporțiile fixate atunci.

Atunci, se pune întrebarea: dacă Ludovic al XV-lea, din lipsă de energie, din despreț față de ceia ce peniru alții putea să fie un obiect de amb'ție, dacă Ludovic al XVI-lea, din causa dificultăților pe care le oferă epoca sa de reforme, ca și din causa tragediei care l-a prins așa de răpede și l-a dus la eșafod, mu represintă tendința imperialistă în secolul al XVIII-lea, acest secol are sau ba în el însuși elemente care să poată servi pe urmă ia forma specială de imperialism care se întâlnește de la o vreme în epoca Revoluției francese și care se întrupează la capătul Revoluției în continuatorul și întregitorul, consolidatorul operei, care este Napoleon I-iu ?

Trebuie să răspundem că ten-dinț le imperialiste n'au lipsit secolului XVIII-lea, dar ele pleacă de aiurea. Nu vin din imitația imperialismului habsburgic, d.n Spania ca și din Imperiu, din tradiția creată de Carol Quintul și care a trecut la Ludovic al XIV-lea, ci dintr'un motiv de caracter general, ce se leagă de starea de spirit specială creată în Franța și din Franța întinsă în Europa, chiar cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Raționalismul, care ajunge a pune stăpânire pe spirite în această vreme, este acela cate, prin anumite consecinți ale lui, determină neputința de a se păstra în hotarele proprii a atâtora din suveranii Europei, în acest secol al „fUosofiei". Dar filosofia recomandă în rândul întâiu reforme „binefăcătoare" claselor fundamentale ale societății, întemeiarea unui nou regim care să nu aibă nimic istoric și nimic religios, ea îndeamnă la prefaceri care erau de caracter material, pentru că este și un astfel de materialism în secolul al XVIII-lea.

Și, atunci, o altă întrebare se poate pune : cum totuși există tendințile acestea de întindere peste hotare, de anexare a provinciilor străine, într'un secol rare avea atâta de lucru în ce privește noua

orânduire sprijinită pe motive materiale și dominată de concepția rațională stă care este caracteristică acestui timp ? Pentru aceasta, raționalismul trebuie urmărit de ia început, ca să vedem ce este în el însuși și ce piedeci întâlniște în calea sa.

Raționalismul pleacă dela Descartes, dela „Discursul asupra Metodei", care a avut o influență așa de mare asupra jumătății a doua a secolului al XVII-lea. Descartes nu este un scri'tor frances, ei este Frances ca spirit în ce privește partea aceia esențială din spiritul poporului frances care cuprinde logica, consecvența, urmărirea unor idei și continuarea unor acțiuni pe o anumită linie ; este ceva din burghesul frances, înr tr'însul, deși el nu făcea parte din burghesie, ci dintr'o nobilime mai modestă de provincie, dar tipul poporului frances în epoca modernă este burghesul; Francesul se poate recunoaște într'msul, cum se poaț.e recunoaste în aniversarul lui mu't superior, al cărui gând mprgra mult mai sus, care vedea multilateral și era însuflețit de puternice sentimente religioase, Pascal, spirit matematic cum o arată și invențiile lui în domeniul științific, dar tocmai prin spii-tul matematic este legătura între Pascal, și Descartes, cu deosebirea că Pascal, peste metoda matematică, vede în lumea care o întrece ceia ce este dincolo de ținta ultimă a acestei activități logice, fiind pentru el mult mai. important decât ceia ce a găsit în cale. Dar și unul și altul sunt represintanți tipici ai spiritului frances, care, ch'ar când este vorba de un escalada-tor de ceruri cum a fost Pascal, de un căutător de mistere insolubile, rămâne legat de nota fundamentală a rasei.

Dar, prin viața sa, Descartes, care a stat atâta vreme în Țările de Jos, care a fost poftit de Cristina de Suedia și și-a isprăvit zilele tocmai din causa acestei călătorii obositoare față de vârsta și starea sa de sănătate, este represintantul spiritului

european în ee privește o anumită tendință a lui în momentul când gândește, scrie și exercită influența așa de puternică asupra societății. El este un „mare European" și pregătirea lui latină, cunoștința limbii latine, întrebuințarea limbii latine sânt lucruri care arată că nu avem a face cu un gânditor aparținând unei singure națiuni și unui singur teritoriu, întrupând numai acea națiune și fiind legat exclusiv de acest teritoriu. Franța, pe care a servit-o ca ostaș, este pentru dânsul punctul de plecare, desigur și ceia ce i-o fi încălzit inima, i-o fi stârnit devotamentul, dar avem a face cu un om care cugetă pentru toată lumea, urmărind adevăruri abstracte care să aibă valoare pentru oricine, oriunde ar fi așezat și oricării rase i-ar aparținea și, în afară de aceasta, el nu consideră raționalismul lui ca un punct de vedere și un mijloc de exemplificare, de caracter numai filosofic și în afară de realitate, ci înțelege, ca toți oamenii timpului acelu'a, — Pascal poate mai puțin decât alții, din causa vieții lui scurte, stării lui de sănătate, isolării lui voite din motive religioase în relație cu Port-Royal — să fie un mânuitor de realități. El a trăit în lume, a participat la viața lumii, a luptat alături de alții, a căutat să influențeze anumite personalități conducătoare din această vreme. De aici a ieșit nu numai „Discursul asupra Meto-dei“, dar o întreagă operă a că-rii influență a fost imensă. Avem a face cu cineva care se gândește la Om, care întrebuințează mijloace ce sânt la îndemâna oricărui om și țintește către scopuri care să fie în legătură cu luminarea umanității în genere. Prin aceasta el deschide un drum nou, care este în legătură și cu șirul de idei pe care le urmărim în cursul din acest an.

In secolul al XVII-lea, în care a trăit și a scris el, sunt două-trei tendinți. Una din ele e în legătură cu acea generalitate umană, cu acea gândire comună tuturor oamenilor, cu mijloace care nu sânt numai ale unora, ci ale tuturor, și cu scopurile care, odată

atinse, pot să ajute la ceia ce se considera pe atunci ca drumul lung al progresului uman. Dar, pe lângă aceasta, mai sânt două alte ten-dinți, dintre care una va fi întreruptă o bucată de vreme, rămânând să învie mai târziu și să exercite o înrâurire mult mai puternică asupra spiritelor, de cum o exercitase la început. In Ludovic al XIV-lea este, pe lângă imitatorul lui Filip al II-lea, care și el nu e decât continuatorul împăraților bizantini prin-tr'o lungă transmisie care pleacă din fundul evului mediu și chiar din epoca romană, Suveranul după Biblie, acela care represintă voința lui Dumnezeu, omul prin care lucrează Dumnezeu, după ce Dumnezeu a co-borît în sufletul lui anumite elemente, care nu sânt în sufletul altor oameni. Regii de acest tip continuă pe vechii regi din Iudeia și Israel, fiind unșii Domnului' după teoria pe care o întâlnim în Bossuet, care cuprinde, în „Discursul despre Istoria un versală", și anumite elemente în legătură cu desvoltarea ideilor imperialiste: Dumnezeu lucrează asupra unei epoci, căci „omul se agită și Dumnezeu îl conduce11. Dar. pentru ca Dumnezeu să poată face dintr'o societate ceia ce vrea el, nu poate întrebuința pe toți regii unui timp, ci trebuie să se oprească asupra unuia care întrupează mai mult voința divină.

Marele realisator al voinții divine din secolul al XVII-lea este Ludovic al XIV-iea. Dacă el ia o provincie, fie și pe basa unor anumite pergamente și a unei anumite transmisiuni de drept, cei cari sânt cuceriți astfel pot să-l primească pentru că este voia lui Dumnezeu, ceia ce face el aparține părții rezervate Cesarului, numai cât: „Dați lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu și Cesarului ce este al Cesarului", se transformă puțin : „Dați Cesarului și ceia ce d to-rați lui Dumnezeu, pentru că Dumnezeu n'are nevoie de partea care-i revine, decât numai atunci când ea se găsește în mâna Cesarului voit de el". Dar tot odată mai este, la

Ludovic al XIV-lea și ceva roman. Când e vorba de imperialism, de sigur că în imperialismul de acum nu este nimic care să vie din Plutarh și din felul cum se înfățișa Istoria romană pe vremea iui Roi lin, dar pe vremea aceia felul cum se înțelegea Roma a contribuit foarte mult la această imposibilitate de a se rnărgeni un Suveran între hotarele moștenirii sale. Astfel și la Ludovic al XIV-lea, pe o vreme când Istoria romană era în program, e o influență a Cesarilor de odinioară. August nu este pomenit dese ori în scrisul timpului, dar cu toate acestea și August era întrupat în personalitatea așa de cuprinzătoare a lui Ludovic al XlV-lea.

Dar ceia ce domină e concepția universală, a Omului în sine și a Omului prin Om, cere iese din raționalism. Evul mediu a fost foarte dese ori atacat, pângărit și scăzut, considerat ca o epocă de ignoranță, și toată lumea ar fi trebuit să fie foarte bucuroasă când a văzut că se mântuie o vreme așa de fatală pentru închipuitul progres. al omenirii. Dar nu numai că acum se recunosc meritele lui, ci, ici și colo, meritele acestea sânt și recompensate. Evul mediu nu s'a oprit în secolul al XV-lea, chiar în ce privește Franța, iar în unele țări el a trecut și peste al XVIII-lea și peste epoca Revoluției și se continuă până în timpurile noastre.

Astăzi se vorbește de țări to-, talitare și de țări democratice. Așa-numitele țări democratice, dacă se uită cineva foarte atent la dânsele, arată un important element care vine din evul mediu. Anglia este o țară medievală și până acum, în fundamentele ei, în obișnuințile ei, și tocmai puterea Angliei vine din faptul că acest ev mediu, care avea mult mai multă vitalitate decât toate teoriile politice și sociale ale epocei noastre și decât toate formele de drept- pe care pe urmă omenirea le-a împrumutat dela Romani, ba decât toate ilusiile contemporane, însuflețește și azi Anglia într'o stăpânire mondială caro nu are de loc

caracter modern și contemporan. Legătura Dominioanelor cu Metropola sânt de un caracter care este cu totul neinteligibil pentru persoanele care n'au făcut studii de ev mediu. Dacă trece cineva de Paris, care e dominat de ideile Revoluției francese, de ideile napoleoniene, pe care și adversarii regimului republican le au în fundul sufletelor lor, dacă trece cineva dincolo de această formă și de orașul care o cuprinde și exprimă mai bine, pentru a se duce în provincie, provincia trăiește și astăzi cum trăia pe la 1539 și în obișnuințile populației de acolo întâlnește lucruri foarte familiare istoricului care a umblat prin cronicile și documentele medievale. Nu este aici locul să vă înfățișez mai pe larg probele pe care se sprij'nă felul acesta de a vedea lucrurile.

Dar raționalismul este una și toate obișnuințile acestea din evul mediu, ca și toată autoritatea care vine din Roma de odinioară, ca și toate binecuvântările resultând din ungerea cu mirul sfânt, așa cum fusese unși odinioară Saul și David, toate sânt altceva. Raționalismul este în conflict cu ele toate; el trebuie să se lupte cu ele, ca să capete o biruință pe care și-a căpătat o și de unde au resultat, în secolul al XVIII-lea, anumite porniri către înlăturarea hotarelor, către constituirea unor State mai mari, fără să se întrebe totdeauna mărturia documentară și criteriul de Drept, ci numai prin faptul că dispune cineva în acel moment de mijloacele militare trebuitoare pentru a pune stăpânire pe o țară. Evul mediu cere probele scrise de care v'am vorbit, și, când Erederic al II-lea anexează Silesia, el începe prin a căuta documente spre a se sprijini pe aceste documente, cum făcuse Ludovic al XlV-lea când a căpătat Flandra în puterea dreptului de devoluțiune. Partea documentară, necesitatea documentării este fără îndoială un lucru moștenit din evul media, care e o epocă de pledoarii, de procese care nu-și capătă uneori niciodată sfârșitul. Dar, afară de recursul

acesta la probele de Drept care vin dintr'un trecut așa de îndepărtat, la multe din Statele acestea ale secolului al XVIII-lea nu simte cineva că se găsește la o epocă așa de înaintată din desvoltarea omenirii. Ungaria a rămas totdeauna pe o bază de Drept medieval, și până astăzi Dreptul unguresc este în legătură cu culegerea de principii a lui Verboczy, care e dela începutul secolului al XVI-lea și sânt feluri de a argumenta ungurești pe care cineva de aiurea nu le poate înțelege. Polonia a rămas supt foarte multe raporturi în legătură cu trecutul ei medieval, și multe neajunsuri ale Poloniei vin din faptul acesta că acolo evul mediu nu este mort; aristocrația polonă de toate categoriile este întipărită și până astăzi de o conștiință care. aparține epocei regelui Ioan-Albert sau cutărui altuia din înaintașii lui, cari au căutat să întindă prin anume legături feodale sfera de influență a regatului.

Tot așa în Austria Mariei-Teresei sânt doar mai multe provincii, care nu sânt legate prin altceva decât persoana aceleia care este regina Ungariei în Ungaria, regina Boemiei în Boe-mia, arhiducesă în Austria de sus și în Austria de jos, contesă în Tirol, etc. Fiecare din provinciile acestea are un trecut medieval deosebit și Suverana, sau Suveranul, trebuie să țină samă de toate aceste obișnuințe, și ce se hotărește în Dietele locale, aceasta are o valoare de Drept peste care nu se poate trece. Nu se găsește nimic comun, afară de anumite Consilii, afară de Curtea Mariei-Teresei, care germanisa și austria-cisa, până și pe cel din urmă nobil ungur din Ardeal, când ajungea la. Curtea împărătesei, unde era operă italiană și unde se vorbia franțuzește, unde arhitecți și pictori și sculptori de pretutindeni erau chemați ca să facă locuințile frumoase de la Belvedere și de aiurea și fiecare, ori de unde ar fi venit, ajungea să iasă din tipul tradițional al provinciei sale, pentru ca să se creeze ceia ce se poate numi și pe vremea aceia „omul

austriac”. De sigur că Austria aceasta este un Stat medieval, medieval în forme deosebite după fiecare din provinciile care alcătuiesc acest Imperiu. Și Iosif al II-lea n’a reușit în ce privește urmărirea scopurilor sale tocmai prin faptul că el gândia raționalist, că la dânsul era luptă între cele două concepții. Văzând înainte de toate Omul, pentru dânsul Ungurul nu era Ungurul care să aibă toate amintirile trecutului și aspirațiile ce se desfac din el, cu atât mai puțin putea să deosebească Ungurul din Ungaria de jos, Ungurul din Ungaria de sus, Ungurul de la Buda sau Ungurul din Ardeal, care represinta și, pe o bază etnică deosebită, altă fisionomie ungurească ; pentru dânsul, Ungurul era un „om”, un „supus”, un unterthan, și el nu face decât să cultive pa oameni și pe unterthani. In ce privește mijloacele pe care le întrebuința, mijloacele centraliste și întrebuințarea limbii germane, nu trebuie să se creadă că el era naționalist german. Toată cultura lui era france-ă; toată direcția lui era „filosofică”, tot spiritul lui era universal, iar limba germană numai un instrument: pe lângă școala ortodoxă, unită, ungurească din Ardeal, el venia cu școală de limbă germană, care servia ca mijloc de legătură între deosebitele elemente ce se găsiau în Statele sale. Dar toți aceștia cărora el vroia să li impună o anumită formă care pleca din raționalism, nu o voiau. Dacă i-ar fi întrebat care formă li pare mai bună, în abstract ar fi recunoscut poate că este bine să se desființeze anumite privilegii care folosesc de multe ori unor oameni cari nu le merită, pentru că o generație nu este ca și generația precedentă, ar fi recunoscut că decât munca silnică a țăranului, care se ridică din când în când într’o cumplită rebeliune, e mai bine, după religia creștină, deși creștinii cei dintâiu au avut sc avi și au recunoscut sclăvia, să se dea țăranilor libertatea. Filosofii din Paris și de aiurea îl aplaudau pentru măsurile pe care le lua. Dar, orice ar fi răspuns oamenii din

Țările de Jos și cin Ungaria, din alte păr'i aia stă-pânir i sale, — cei mai zgomotoși au fost Ungurii și viitorii Belgieni, din Țările de Jos —, ei ar fi adăugat: „O fi așa. dar ținem la privilegiile noastre”. Un fel de a gândi care se întâlnește și astăzi în clasele populare din anumite regiuni. Nobilii din Țările de Jos spuneau : noul ni trebuie Constituția noastră medievală; prin urmare tot ceia ce împăratul cu intenții filantropice și umanitare a introdus, e un păcat față de aceste așezăminte care erau menite să nu se clintească niciodată. Și la Unguri este același lucru.

Iată lupta dintre imperialismul rațional ist și medievalismul acesta care a trecut prin atâtea veacuri și s’a lipit așa de strâns de sufletul omului. Căci oamenii iubesc înainte de toate, nu lucrurile care sânt bune prin ele înseși, ci lucrurile în care au ei o parte, chiar dacă partea aceasta ar fi o caricatură.

Dacă împăratul n’a biruit pretutindeni, ca în Țările-de-Jos, care au revenit la vechiul regim, ca în Ungaria, care s’a întors mai puțin la ceia ce fusese înainte, dar, din reformele lui Iosif al II-lea, multe i-au supraviețuit. Insă, dacă ar fi biruit pretutindeni evul mediu, noi n’am avea nicio formă de imperialism în secolul al XlX-lea. Din două motive: fiindcă evul mediu este local, el stă locului și iubește locul unde stă și, al doilea motiv, pentru că evul mediu se conduce de autoritate, pe când raționalismul nu cunoaște decât Omul care cugetă în același fel, omul supus unei logice stricte, unei raționări perfecte. Suveranul este stăpânul unui oarecare ținut, pe care ținut nu-l mai vede în bucăți ca odinioară- Raționalismul cere să fie însă o formă rațională, care să se poată explica, să se poată apăra logic. Revoluția francesă a dărâmat atâta în calea ei, pentru ce? Pentru că lucrurile acestea de trecut nu puteau să aducă o îndreptățire. Pentru a o face ar fi trebuit odinioară să se scoată nu știu câte documente, nu știu câte

manuscrise, ca să arăte că este cutare lucru fiindcă într'un anume moment s'a produs un eveniment, o Schimbare, și trăiește cineva în resultatul acelui eveniment sau acelei schimbări. Dar, în concepția rațională, aceasta n'are valoare, ci trebuie să se afle explicația plecând numai dela anumite principii de caracter general, care în epoca noastră, prin altă psihologie, au ajuns să nu mai fie așa de esențiale.

Ce fac deci acești Suverani cari sunt convinși cu toții că ei pot guverna orice fel de oameni ? Dacă au mijloacele materiale pentru a-și anexa o provincie, pentru a-șieăpăta un număr oarecare de ființe omenești, ei își simt o singură datorie: aceia de a-i trata uman, de a ajuta înaintarea lor, desvoltarea lor materială, fericirea lor pe pământ: să aibă mai mulți boi, mai mulți cai, mai multe oi, casa lor să capete mai multe fereșii, etc. Maria-Teresa n'a fericit oaie Ardealul, și Iosif al II-lea, după dânsa, în felul acesta ? Ce erau Românii aceștia ? Un număr de oameni înapoiați. Care era datoria Suveranului ? De a-i sili să-și facă noi case de cărămiiă care să nu fie acoperite cu stuf ca înainte, de a li planta un număr de copaci roditori, de a li vinde anumite produse de fabrică pentru a înlocui cămășile și celelalte veșminte care se făceau până atunci în casă, de a li croi drumuri, de a li săpa canale, de a-i supune la forme administrat ve pregătite geometric, una din alta și pe o linie de ierarhie perfect șigură.

Dar, daci este așa, un Stat se poate întinde oriunde, în vecinătate, este un popor mai slab, un Stat mai șubred. Așa a și fost în anumite cașuri din secolul al XVIII-lea. Frederic al II‘- ea, pe lângă urmărirea „gloriei", pe lângă titlurile ce avea asupra unor teritorii din Silesia de Nord, se simția un perfect organisator și ' administrator, un fericitor de oameni. Silesia de sigur că a progresat foarte mult pe vremea lui. înainte erau mai multe formații mărunte, răzlețe, într'o desordine abso'u-

tă, ca niște rămășițe de ev mediu: a venit el și, de la o bucată de vreme, Silesienii, fiindcă nu se ivise încă adevărata conștiință națională, și, de altfel, ei știau și mai multe limbi, fiind foarte amestecați ca rasă, au fost foarte bucuroși că au un părinte cum este regele Prusiei. Tot așa, la sfârșitul carierei lui Frederic, în războiul pentru moștenirea Bavariei, disputată și de Austria, pe Frederic nu-l interesa că Bavaria este un teritoriu bine definit, că Bavares.i încă de pe vremea lui Tassilo, luptătorul contra lui Carol-cel-Mare, represintă o altă alcătuire istorică, având și o basă romanică, și că dinastia și instituț'ile pe care dinastia le-ă creat, le-a moștenit, le-a păstrat și desvol-tat, creiază o individualitate. Acestea toate nu au nicio valoare în concepția curentă a „Omului".

Exact același lucru ca și, astăzi, în anexarea Austriei. Austria evident că este o țară de limbă germanică, dar, în ce privește caracterul populației, e foartș amestecată, omul alpin fiind amestecat cu foarte multe elemente venite din foarte multe locuri. Aici a fost, apoi, o altă dinastie, un catolicism fanatic; metropola aceia vienesă e mai aproape de Paris decât de un oraș din Europa centrală. Ce au a face aces-țea, tot după concepția rațională a secolului XVIII-lea, dacă străzile sunt mai bine curățite, dacă felinarele se înmulțesc, dacă este mai multă ordine \ Astăzi ca și pe la 1770... Numai cât mi se pare că nu este exact același lucru, fiindcă fondul sufletesc a evoluat.

Dar cașul cel mai caracteristic pentru imperialismul venit din raționalism, îl oferă Polonia. Polonia era un teritoriu, pe teritoriul acesta erau oameni. Această Polonie, supt vechiul regim al liberului veto și al adunării, în diete, a mii și mii de nobili, cari petreceau supt corturi, mâncau, beau. făceau politică, strigau și se băteau între dânșii, Polonia, cu Confederații, Confederaț'a de la Bar și celelalte grupări disidente, cu lupta dintre protestanți și catolici, cu dușmănia dintre

diferitele provincii, supt reg'mul, ultim, al lui Stanislas Poniatowski, om inteligent și iubitor de cultură, care a dat Varșoviei un splendid palat și l-a împodobit cu opere de artă, supt regimul lui de Curte, imitat după cel dela Versailles, nu putea face fericirea provinciilor. Și, atunci, care era datoria lui Frederic al II-lea, cel mai bun administrator din toată Europa, care era datoria Mariei-Terese', mamă pentru oricâți copi, — nu mai vorbesc de Ecaterina a Il-a, binefăcătoare prin reforme „filosofice?" A împărți Polonia fără nici cel mai mic scrupul, doar Maria-Teresa, din punct de vedere religios, protestând, dar „a plâns și a luat".

Același lucru care s'a făcut cu Polonia, era să se facă și cu țările noastre. Ocupație rusească, ocupație austriacă, fel de fel de planuri de reforme. Oltenia a stat un șfert de veac supt stăpânirea austriacă, și, când au plecat Austriecii, ei s'au mirat de ce Olteniі au fost foarte bucuroși să se întoarcă la Domnul sălbatec dela București, Nu trebuie să uităm însă că acest Constantin Mavrocordat înainte de era tilosofiei a început cu reforme de cea mai nobilă inspirație, dar, pentru oamenii dela Viena, el era un înapoiat, un repre-s'ntant al autorității tiranice a Sultanului. S'or fi mirat deci că Olteniі sânt așa de bucuroși să se întoarcă la „Domnul din București"- Doar li s'au făcut drumuri — la Arxavia, Via Ca-rol'na, după numele lui Carol al Vl-lea, — s'a adus atâția coloni bulgari, așezați la Râmnicul Vâlcii și în cutare sat, spre a înmulți populația, s'au creat atâtea mijloace de progres material, toate datorite nesfârșitei iubiri a împăratului pentru oamenii săi, pentru oricari represintanți ai umanității, cari se întâmplau a se găsi în cutare loc. Și asupra pieii noastre s'a exercitat deci imperialismul acesta raționalist care nu face deosebire între popoare, care ține samă numai de întinderea teritoriului,

pentru ca asupra lui să se desfășure o operă de
refsr-me mântuitoare pentru oricine.

Lecția a VI-a - STĂRI DE SPIRIT ÎN SOCIETATEA FRANCESĂ A SECOLULUI AL XVIII-lea

Înainte de a cerceta felul cum se considera doctrina care ar putea fi asimilată cu imperialismul din timpurile noastre în epoca Revoluției francese și a cunoaște dacă Revoluția este un fenomen de caracter național sau universal și dacă, în acest cas, măsurile recomandate și luate în Franța erau de pus in aplicare Ia orice națiune și în orice țară, putând determina o politică de expansiune dincolo de margenile vechii Francii, aș vrea să revin însă, nu prea mult, în urmă pentru a mai însemna un lucru: dacă în secolul al XVIII-lea, când s'au purtat atâtea războaie între Marile Puteri europene și une ori în dauna acelora care nu faceau parte dintr'însele, a fost o opinie publică prielnică unei astfel de întinderi. De la un timp în secolul al XIX-lea guvernele sănt împinse oarecum în direcția aceasta a cuceririlor; se întâmplă chiar că un guvern, cum a fost al lui Napoleon I-iu, nu se poate menținea decât prin triumfuri cât de dese. S'a spus de Ludovic al XIV-lea, relativ la tapițeriile dela Notre-Dame, că el trimetea steagurile biruinților pentru a împodobi biserica. Napoleon a îndeplinit aceiași funcțiune: se aștepta ca el să facă minunea din fiecare zi. Dictatorii și cuceritorii au totdeauna această osândă asupra lor, că sânt datori cu minuni în serie; se acceptă chiar mai curând o înfrângere făcută în împrejurări eroice decât o guvernare în condiții obișnuite, pentru că în înfrângerea eroică este totuși elementul dramatic pe care lumea îl așteaptă, pe când viața obișnuită este considerată ca un lucru pe care-l poate face oricine și prin urmare nu se

plătește sa aibă cineva un dictator și să ridice pe jscut un cuceritor.

Deci ift timpurile noastre se întâmplă că un anume spirit public, o sete de cucerire, un avânt necontenit către glorie, silește orice Conducător de Stat, orice clasă guvernantă să facă o astfel de politică. Dar în secolul al XVIII-lea se poate constata la orice popor, și mai ales Ia țara care se găsește mai totdeauna în fruntea marilor schimbări și inițiativelor însemnate în această vreme, se întâlnește oare la Francesi tendința de a se trece hotarele, de a pătrunde în Spania, de a trece Rinul, de O'ataca Țările de Jos ?

Răspunsul la aceasta trebuie să fie că, în tot cursul secolului al XVIII-lea, manifestații de opinie publică în acest sens nu se întâlnesc. Poporul frances este ocupat de glumele zilnice, de manifestările, une ori spirituale, alte ori violente, brutale, de nemulțămire cu deosebitele regimuri; se fac deci poesii glumețe, se atacă poliția, se dă foc câte unei gherete, mult înainte de Revoluția francesă, care s'a produs în mare parte pentru că lumea era obișnuită cu anarhia din fiecare moment. Se întâlnește o pornire instinctivă împotriva oricării guvernări, chiar dacă guvernarea aceasta era relativ bună, dar marele curent de opinie publică tinzând către expansiune, către stăpânirea altor popoare, nu se poate întâlni.

De altminteri, când se vorbește de națiune în acest secol, ,.națiunea" are alt sens, decât acela în care o considerăm astăzi. „Națiune", „popor", înseamnă tot ce este în afară de guvernare, înseamnă clasele guvernate, cărora ar trebui, după socotința gânditorilor, să li se recunoască anumite drepturi. Pentru ca să existe tendința de a trece un hotar, de a lua în stăpânire o națiune vecină, trebuie să existe însă un sens al națiunii care dorește să se mărească, și cum nu există acest sens, nu poate exista nici tendința aceasta. N'are decât să cerceteze cineva cărțile de Istorie din această

vreme, pentru ca să vadă cât de mult lipsește aqest element. Vechile Istorii ale Franciei nu cuprind altceva decât biografii regale, presintate într'o formă tradițională, cu o mulțime de legende, frământate cu atâtea prejudecăți. Aceste vechi Istorii ale Franciei sunt oarecum interesante. și cea din urmă dintre dânsele, scrisă târziu în timpul Revoluției francese, de cineva caro era la închisoare și nu știa care era soarta qe-l aștepta Anquetil, carte destul de răspândită și cetită cu simpatie, nu cuprinde nimic din elementul activ, atâtător, provocant, care se întâlnește astăzi în cărțile acelea care produc cetitorilor o pornire peste hotare și peste drepturi1 e națiunilor vecine.

Istoria Universală a Iui Voltaire, care este fără îndoială o lucrare foarte interesantă, mai bine informată decât se crede, chiar cu unele elemente de originalitate, căci este vorba de China, de India, căutând a introduce elementul european care nu este frances și fenomenul asiatic, represintă lupta împotriva a ceia ceciede Voltaire că este superstiție, pornirea împotriva autorității care este socotită nedreaptă; sânt critici mai mult sau mai puțin întemeiate în această direcție, dar nu voroește un Frances, în numele poporului frances. Mai mult decât atâta, Voltaire, îndemnat de o princesă germană, s'a apucat să scrie Istoria Imperiului german, a Imperiului, pentru că pe dânsul națiunea germană nu-l interesează, cum nu l-a interesat nici națiunea francesă. Omul care a stat totdeauna în Paris, care n'a avut legături cu provincia, acela căruia cetirea cronicilor și documentelor i se va fi părut lucru apăsător pentru o inteligență vie, va vorbi, și acolo, de diferite evenimente războinice, de tratatele de pace încheiate la cutare vreme va schița anume biografii, dar ceia ce este națiunea germană nu vede. Cum tot trecutul frances nu-l îndeamnă pe o anumită linie de ofensivă, el nu se simte umilit de slăbiciunea militară a Franciei pe vremea lui

Ludovic al XV- lea, de incapacitatea generalilor cari se lasă bătuți. El, — și orice Frances de pe vremea aceia, — nu resimte ceia ce ar resimți cineva din timpurile noastre: un sentiment de gelosie pentru faptul că Frederic al II-lea este ceia ce este, că izbutește să câștige biruințe și contra Francesilor; el nu crede că Francesii sânt micșorați prin astfel de înfrângeri, care privesc pe generali, fiind datorite și unui anumit moment, lucruri care se pot repara, și, dacă nu, nu e nici o scădere pentru onoarea națiunii. .

Este foarte interesant Voltai-re și în altă privință. El a presintat în același timp și Viața lui Petru cel Mare și viața lui Carol aț XII-lea. In timpurile noastre, când legăturile dintre națiuni sunt foarte-strânse, noi raportăm ceiace se petrece în străinătate către interesul nostru național: fără să fie în joc poporul'nostru, ne gândim la ce s'a întâmplat în străinătate, căutând a ni da samă întru cât lucrul care s'a întâmplat poate fi favorabil sau nu intereselor noastre. Sentimentul acesta Voltaire nu-l putea avea. Am spus că el nu este atâta Frances, cât Parisian, dintr'un sirat foarte restrâns, în care este cultul Omului în genere și prin urmare orice represintant al omului cu literă mare este interesant din punctul de vedere al său personal, și poate fi apreciat după eroismul pe care-l represintă. Carol al XII-lea nu-l interesează pentru rostul lui suedes, ci pentru că este un erou, și am observat și în conferințile mele de la Paris despre Frederic al II-lea cultul contimporan al eroului, arătând că Frederic s'a bucurat de o așa de largă popularitate, pentru că el avea continuu atitudinea eroică, și ea nu venia la dânsul dintr'o pornire de temperament, ci era un lucru precuge-tat: va fi erou în cutare moment, și eroismul acesta s'a manifestat la dânsul, într'o clipă de înfrângere, prin aceia că se hotărîse să se sinucidă: „vivre et mourir en roi", în scrisoarea versificată trimeasă opiniei publice prin Voltaire.

Voltaire ar fi fost poate mal bucuros, fiind Frances de instinct, dacă nu altfel, dacă un rege al Franciei ar fi făcut așa ceva, dar, cum nu s'a găsit unul atunci și este un rege la Suediei, el își face datoria față de erou unde îl întâlnește.

Și tot așa față de Petru-cel-Mare, care și el este un erou, cu toată lepădarea de orice pompă exterioară a aceluia care se duce la Saardam și ciocănește cu barda, urmărind supremul scop al vieții sale: acela de a avea o flotă, pe care ar fi fost mulță-mit să și-o fi făcut singur. Când duce apoi lupta împotriva Turcilor și e învins la Prut, aceasta n'are a face: ajunge că a făcut actul eroic; faptul că l-au condus Turcii aproape ca pe un prisonier, aceasta nu scade eroul, cum Caro 1 al XII-lea n'a fost scăzut prin înfrângerea dela Pultava și retragerea la Ben-der.

Nu e vorba la Voltaire de o națiune, de un Stat, de un teritoriu, de un dușman care se presmtă față de poporul frances, ci de individualități eroice luate pe rând, așa cum au fost pe vremea Romei, Spartei, Tetei, și a cării contrafacere modernă este luată ca o apariție a unui șir nou de eroi, tot așa de autentici ca și eroii din antichitate.

In astfel de condiții popoarele nu cer nimic. Toată opera diplomației, toată isprava 'generalilor este marea lor distracție ; nu e un fenomen legat de interesul unei țări,.de viitorul unei națiuni și de o ideologie pe care un popor n'o poate schimba ușor cu altul.

Așa fiind, de vreme ce am constatat această stare de spirit a unei societăți care nu do-ria întindere, care nu căuta con. curență cu nimeni, care nu era bucuroasă de înfrângerea și de zdrobirea nimănui, pe Voltaire îl interesa mult mâi mult ce făcea Ecaterina a II-a în războaiele cu Turcii, — și-i trimetea complimente pentru că a izbutit să bată pe Sultan, dorind împărătesei lingușite să se instaleze la Constantinopol, de și în împrejurări pe care el nu le vedea îndată. Aceasta

va explica și cea dintâiu atitudine a revoluționarilor francesî.

Revoluția francesă este, în unele privința prea mult cunoscută, cunoscută cu prea multă abundență în ce privește detaliile, incidentele de stradă și spectacolele de eșafod, dar, ne de aită parte, este prea puțin cunoscută. Cunoaștem doar fenomene parisiene și în legătură cu o anumită clasă din Paris ; nici cu toată lumea parisia-nă, cu atât mai puțin cu lumea francesă. Erau mulți Francesi din Paris chiar, cari n'au fost niciodată în Piața Revoluției, devenită pe urmă Piața Concordiei, ca să vadă funcționând eșafodul; atâția nu fuseseră niciodată la un club. Cluburile și spectacolele sângeroase ale eșafodului erau pentru un anumit public: anumiți bărbați și anumite femei, cați;i nu aveau altă ocupație și se duceau acolo pentru a urla din tribune la Iacobini sau aiurea, fie și la cele trei Adunări ale Revoluției, ori să aplaude Ia arătarea de călău a capetelor tăiate; totdeauna aceiași oameni Și, în ce privește pe deputați, mai ales la cele d'intâiu două Adunări, și la Legislativă, deputații cari le frecventau erau reduși la număr. După ce Adunarea Constituantă s'a mutat dela Versailles la Paris, mulți nu mai veniau la ședințe; fiindcă nu-i interesau, nu atât de frică sau pentru a nu se compromite; discuția unor legi care treceau peste competența lor nu putea să-i reție. Când s'a hotărît soarta lui Ludovic al XVI-lea, numărul absenților era mare. Revoluția francesă a fost făcută de o minoritate, si în cursul ei s'au săvârșit atâtea crime tocmai din cau-să că guvernanții își dădeau samă că sânt o minoritate și că o mare majoritate, regalistă în-tâiu, republicană, dar în alt sens, De urmă, este împotriva lor. Nimic nu face pe om mai crud, mai turbat, decât frica, și oamenii au trăit o bucată de vreme într'o teribilă frică permanentă, și față de amenințările din afară, și față de cela ce puteau aștepta, și meritau să aștepte, din interior.

Revoluția francesă să nu ni-o închipuim deci ca manifestația puternică a unui popor, care, însuflețit de un sentiment reformist, dar pe o basă națională, ar fi urmărit îndeplinirea unei acțiuni bine chibzuite la început și pe care lumea deplin conștientă era hotărîtă s'o ducă până la capăt. Ar fi o mare greșeală. Dacă ar fi fost un fenomen național, determinat de un prisos militar sau un prisos sufletesc la poporul frances, aceasta ar fi determinat îndată mari acțiuni cuceritoare, dar aceasta nu s'a întâmplat. Revoluția francesă a plecat de la anumite cercuri, de la un număr foarte restrâns de oameni; erau provincii întregi care. nu numai că nu urmăriau ideile Revoluției, dar manifestau în chipul cel mai hotărît că toată afacerea aceasta nu interesează lumea de acolo. In cutare din aceste provincii, pe care Revoluția le-a suprimat apoi, după programul abatelui Siejy&s, anume clase nici n'au vrut să la parte la vot. Și, când li s'a cerut să voteze pentru primele A-dunâri, care ri'au dat resultat, când au votat întâia oară, au făcut ceia ce erau obișnuiți să facă, și, când, neizbutindu-se a se resolva chestiunea financiară în această Adunare premergătoare, a trebuit să se ajungă la Statele generale, pe care regele voise să le evite, având conștiința primejdiei care putea ieși de aici, au fost foarte mulți cari nu știau exact de ce este vorba, șl un număr foarte restrâns de meneurs, cari nu erau înțeleși între dânșii și nu veniau dintr'o agitație generală, au provocat Revoluția francesă.

Cum se poate crede că Montesquieu, biet magistrat de provincie, care interzicea rudelor sale tinere să cetească „Lettres Persanes" ale tinereței sale, un om așa de comod și simandicos, să fi fost un agitator revoluționar, sau ușuratecul Voltai-re, pe care îl satisfăcea propria lui ghidușie, să fi umblat cum umbla până ieri un agitator politic din loc în loc, scormonind toate nemulțămirile, pentru o acțiune subversivă 1 Cei mai nenorocit om din

timpul Revoluției francese ar fi fost Voltaire, dacă l-ar fi deranjat cineva din rosturile lui, prin urletul unei străzi pe care a disprețuit-o totdeauna și cu care n'a avut și nu putea să aibă niciun fel de contact. Sau Rousseau, un spirit așa de singular, urând pe toată lumea și veșnic nemulțâmit cu ei însuși, pierdut întT'o viață casnică umilitoare, asupra căreia biografii filosofului păstrează une ori tăcere, omul care rămăsese sufletește totdeauna în Geneva, al cârii organism politic era un lucru cu totul particular, cum nici n'a mai existat și nu se va putea niciodată reproduce în viitor, nu putea să aibă nici ambiția, nici mijloacele de a produce o schimbare de situații în țară străină. Nu era principial revoluționară nici atmosfera de la 1789 a unor aleși, cari niciodată în viața lor n'au fost visat un astfel de rol și cari nu aduceau de acasă decât cereri de amănunte, în așa—numitele caiete, cu un cuprins adesea contrazicător.

Așa presintându-se lucrurile, asupra cărora am crezut de folos să mă întind, să uităm și legenda Revoluției francese tn ea însăși și legenda Revoluției francese ca fenomen de energie națională, îndreptând societatea francesă contemporană către cucerirea Europei și către subjugarea altor națiuni. Așa ceva nu există. Un foarte vechiu discurs la Academia francesă al lui Mignet, care a scris o bună Istorie a Revoluției în linii generale, arată că a existat înainte de Adunarea Statelor Generale un singur program, al abatelui Sieyes. Tot ce s'a făcut, până și la împărțirea Franciei în departamente, pleacă de la acestălalt singuratec, foarte priceput în materie de argumentații filosofice, dar și el fără calități de agitator, vorbind slab și gata să se supere de câte ori nu se primia o propunere a lui, pentru ca mai mult timp să refuse de a participa la discuții. Nici acesta, un mare revoluționar activ. Gesturile lui Mirabeau erau aduse de acasă, cum discursurile îi erau pregătite adesea de secretarul lui.

Să nu creadă deci cineva că în această întâie fașă de dibuiri a putut Revoluția franceză să aibă un program de politică exterioară. Nu se simțiau nici vecinii amenințați prin aceia că s'a petrecut în Franța o schimbare de acestea care-i da un caracter constituțional în locul vechii forme tradiționale de până atunci. Războiul cu „Puterile" a venit târziu, în 1792 numai, și dintr'un anume motiv. Nu opinia publică l-a cerut, când Ludovic al XVI-lea sărmanul a venit într'un costum special, de mare șef de șotire, pentru ca să anunțe Adunării legislative un lucru pe care nu-l voia de loc. Pornirea ofensivă pleacă sau dintr'o anume filosofie politică pe care a ajuns a o cunoaște numai epoca noastră, sau dintr'o falsă interpretare a Istoriei, și nu existau nici una nici alta la 1789.

In ce privește clasa militară, ca iubia războiul, dar nu scopurile războiului, sensuL Era o distracție pe care un om de bună familie se simția dator să și-o caute de câteva ori în viață. Nu e același lucru ca în timpul Marelui Ră'zboiu, când o întreagă castă militară, în special la Berlin, a vrut războiul, și l-a avut. Pe vremea aceia armata însemna altceva decât armatele europene la 1914. Războiul revoluționar care a fost preconi-sat așa. de târziu a venit din anumite necesități de partid; cutare partid avea nevoie în momentul acela de războiu ; răz-' boiul întră în calculul făcut de acest partid pentru ca să se servească interesele sale și din nenorocire pentru el, nu le-a putut servi.

Numai în ideia rațională a Revoluției francese' era ceva care putea să ducă la o lungă serie de războaie și la consecințe pe care nimeni nu putea să le prevadă.

Lecția a VII-a CE ERA ÎN JURUL FRANCIEI REVOLUȚIONARE

In lecția aceasta o să fie vorba de cea d'intâiu atitudine a oamenilor Revoluției francese față de întrebarea aceasta dacă hotarele unui Stat sânt a se schimba sau nu sânt a se schimba, și dacă îndreptățirea aceasta trebuie căutată în domeniul juridic, în domeniul unor obișnuințe medievale din care fac parte și aceste considerații juridice speciale, sau dacă oamenii aceștia ai Revoluției francese în considerarea chestiunii hotarelor se îndreaptă după altceva.

Pentru a ajunge la cunoașterea stărilor de spirit am întrebuințat această metodă. Am luat pe vecinii Statului frances așa cum se presintă la 1789 și am căutat să văd dacă în apropierea hotarelor acestora ale vechii Francii existau oarecare tendinți de schimbare, care să fi provocat intervenția armatelor francese și, după aceia, consecințile produse de armatele care intervin : ocupația mai îndelungată, anexarea, ceva asă-mănător cu ceia ce se petrece, din nenorocire» în momentul de față înaintea ochilor noștri intre Rusia și Finlanda, în care se pare că se inventează lucruri ce nu s'au petrecut, se caută a se crea o anumită stare de spirit bolnăvicibasă în mijlocul muncitorimii, pentru ca pe urmă să se spună că armatele rusești întră pe teritoriul finlan-des cu o misiune liberatoare, clasele muncitorești apăsate așteptând cu nerăbdare apariția armatei sovietice. Să vedem dacă la hotarele vechiului Stat franees se găsesc în formațiunile provinciale grupări umane care să aștepte cu nerăbdare o intervenție liberatoare din partea armatelor regalității constituționale, sau, de la 1792 înainte, a armatelor Republicii francese ieșite din Revoluție.

Pe urmă vom căuta, în altă lecție, să vedem cari sânt agenții pe cari i-a putut întrebuința Revoluția franceză pentru ca prin ei, ca agitatori politici și ca șefi de armată, să se petreacă anumite schimbări, care ar putea să fie în legătură cu acele anumite stări de spirit și tendinți manifestate în teritoriile vecine.

Să luăm deci harta Franciei, pe singura lături importantă, care este cea de Est, pentru că laturea cealaltă este a Pirenei-lor, cari sânt un element isola-tor, de și Ludovic al XIV-lea a putut să spună nepotului său Filip, când acesta a luat coroana Spaniei, că de acum înainte numai sânt Pireneii, dar vorba aceasta a rămas zadarnică, căci, de fapt, supt Filip al V-lea, Spania a păstrat tot vechile ei tradiții, și față de Franța n'a avut altă atitudine decât a Habsburgilor odinioară. Iar, în ce privește granița de Nord, acolo este Canalul Mânecii —, și dintre Englesi se apropie de ia început de Revoluție doar acel Sir Samuel Romii'y, de care a vorbit la 1818 Benjamin Constant, arătîndu- i legăturile cu însuși Mirabeau—, granița de Apus este Oceanul.

Granița aceasta răsăriteană s'o luăm de la Marea Nordului până la Alpi, ca să vedem ce formațiuni politice erau acolo, care era starea de spirit în aceste formațiuni politice, dacă acolo se manifestă fenomene revoluționare. Insă trebuie să băgăm de samă ca aceste fenomene revoluționare să fie în sensul Revoluției francese, să fie în esența lor potrivite cu Revoluția franceză, pentru că revoluțiile sânt de multe feluri, și sînt și revoluții conservatoare.

Avem întâiu provinciile belgice ale Casei de Austria. Atunci când posesiile habsburgice s'au împărțit, aceste provincii belgice, aceste „Tări-de-Jos", care erau odinioară în legătură cu Spania, au trecut la Viena, fără să fie, în realitate, o legătură directă, ci numai anumite posibilități de trecere a trupelor, reglementate prin cine știe ce convenții și

obișnuințe. De la Viena se guvernează, prin guvernatorii trimeși de împărat aceste Țări-de-Jos.

Ce sînt ele în apropierea anului 1789 ? Cum am spus și în-tr'o lecție precedentă, acolo se păstrează în cea mai mare part.5 așezămintele evului mediu, și psihologia oamenilor cari se află acolo nu se deosebește de cea medievală. Este o nobilime care a rămas până în timpurile noastre foarte conservatoare. Statul belgian actual are deci un caracter curios : o înfățișare foarte democratică, cu organi-sații populare socialiste care au dominat în unele împrejurări situația, dar alături de tendin-țile acestea spre o democrație foarte înaintată este o aristocrație care s'a păstrat, și influența foarte adâncă a clerului. In timpul Marelui Război, conștiința naționa'ă a Belgiei, care nu putuse răspinge cucerirea germană, de si se luptase cu cea mai mare îndărătnicie împotriva străinului apăsător, conștiința aceasta se cuprinde în doi oameni, dintre cari unul este un șef socialist care a trăit până dă-unăzi, căci a murit acum câteva săptămâni, Van Der Velde, care a fost și la noi la Iași în timpul refugiului nostru și a întărit credința noastră în biruința finală, iar celălalt, un om admirabil, Cardinalul Mercier, care a resistat, prin mijloacele prestigiului Bisericii catolice și prin ale patriotismului său, împotriva ocupației. Când a fost tras la răspundere, el a invocat drepturile sale în calitatea lui de arhiepiscop, de cardinali, și, când oamenii ocupației îi arătau că acțiunea lui este revoluționară, aducea înainte texte, iar, dacă nici textele nu parveniau să convingă pe unii ofițeri germani, observa : „nu este vina mea dacă d-stră nu știți franțuzește". Lupta poporului belgian a fost represintată deci de un șef socialist șl de un cardinal, si aceasta vă spune tot rostul Belgiei. Pe de altă parte, nu poate exista un rege mai popular, mai legat de toată populația de acolo, din toate stratele, decât regele Belgiei, și pe vremea regelui Albert și pe vremea actualului rege Leopold, dar,

cu toate acestea, Curtea cuprinde un număr de coborîtori ai marilor familii de odinioară, a căror întreagă atitudine arată cât de mult s'a păstrat până în momentul de față sentimentul acesta al unei foarte vechi și dârze aristocrații. Este apoi o burghesie care în Istorie a lăsat urme glorioase prin resistența față de regii Franciei, ca la Courtray și Rosebecque. Și, în sfârșit, o țărănime de o altă orientare decât a nobilimii sprijinite pe privilegiile de odinioară. Este foarte greu ca într'o țară așa de mică să se găsească forme de viață așa de deosebite și antagonisme profunde care totuși nu primejduiesc țara, precum o primejduiește în oarecare măsură antagonismul dintre elementul valon, de limbă fran-cesă, și elementul flamand, care vorbește un dialect german.

Pe la 1789, situația nu era ace--asi în deosebitele provincii, pentru că viitoarea Belgie era o colecție de provincii și fiecare din provinciile acestea, Brabantul, Hainaut, Flandra, Limbourg, avea altă origine istorică, altă desvoltare și altă tradiție. Și, cum spuneam în altă lecție, toate deosebitele teritorii pe care le stăpânia Casa de Austria își aveau zestrea lor ereditară deosebită. De zestrea aceasta a lor istorică nu se poate atinge Suveranul. Iosif al II-lea a vrut să introducă anumite reforme, care, din punctul de vedere al rațiunii, al filantropiei, al avantagiilor materiale, evident că se puteau aprecia, însă locuitorii Țârilor-de-Jos, indiferent de clasa lor, n'au vrut să primească reformele lui, și împotrivirea aceasta față de reforme a mers așa de departe, încât s'au produs fenomene revoluționare. In frunte au fost intelectualii aparținând clasei mijlocii. Cutare avocat, Van der Noot, pe care-l întâlnește cineva apoi la Paris, a fost silit să fugă și a fost primit în mediul revoluționar. Dar avocatul acesta revoluționar din Țările-de-Jos, care avuse un rol esențial în ce privește lupta contra reformelor împăratului, n'are, sufletește, nimic a face cu

oamenii Revoluției. Aceștia plecau de la un crez raționalist: pentru dâhșii trecutul n'are nici-o valoare, o îndreptățire istorică nu însemna nimic, pe când rebelii din Țările-de-Jos presintau contrariul, privilegiile fiind pentru ei lucrul de căpetenie, moștenirea istorică, aceia ce trebuie să birue; rațiunea era liberă să judece cu logica ei, dar aceasta nu angajează oameni cari sint deprinși să judece altfel și al căror patriotism consistă in a se păstra formele vechi neatinse.

Deci, în unele împrejurări, „Belgienii** aceștia pot să folosească Revoluției francese și Revoluția francesă poate să se folosească împotriva Casei de Austria de această nemulțămire și de forma revoluționară în care ea s'a. îmbrăcat, dar aceasta nu înseamnă că locuitorii din Țările-de-Jos ar fi dorit intervenția revoluționarilor francesi, că ar fi prevăzut o schimbare a stărilor de lucruri care să fie determinată de ideile dominante în Franța de la 1789 și la 1792, când intrară Francesii acolo, să fi tins la o uniformisare a felului de viață politic în aceste două țări, așa de deosebite între dânsele.

Este, apoi, o altă țară în părțile acestea care a avut și relații foarte rele cu Franța, pe vremea lui Ludovic al XlV-lea, când, ca astăzi, Olanda a fost inundată pentru ca pătrunderea armatelor francese să fie împiedecată, și deci nu se poate zice că intre Olanda și Franța ar fi fost tradiții istorice comune. Aceasta cu toate că și în Olanda a fost o mișcare revoluționară. Acolo era un curent pe care l-am putea numi democratic și, pe lângă aceasta, tendința, tot mai „monarhică", pe care de multă vreme me o manifesta stathuderul. Stathuderul era succesorul guvernatorului spaniol de pe vremuri, pentru ca și Olanda, ca și viitoarea Belgie, a fost cândva provincie spaniolă. In lupta aceasta a învins partidul sprijinit de Prusia pe acela care, de ia suirea pe tron a lui Wilem de Orange, se sprijină pe Anglia. Erau niște legături de familie prin căsătorie între stathuderul de pe la 1780 și dinastia

prusiană, și succesorul lui Frederic al II- lea, Frederic Wilhelm al II-lea, a trimes deci armatele sale, supt conducerea ducelui de Braunschweig, care, față de slabele mijloace de apărare ale Olandesilor, a câștigat ușor biruința uneia dintre cele mab bune armate din lume. Exista deci acolo o revoluție și acum rămăsese o stare de spirit postrevoluționară, ca oriunde a fost o revoluție care n'a izbutit și o apăsare a căzut grea asupra populației care nu mai poate urmări scopurile el. Dar și aici punctul de vedere al Olandesi-lor în revoluția lor n'are nimic a face cu acei raționalism al Revoluției francese.

Oiandesii sânt un popor foarte conservativ și acum, și lucrul are avantagii, cum și desavantagii. Astfel, aceasta a produs în timpurile noastre protestările violente, foarte interesante supt raportul literar, ale unuia dintre cei mai însemnați scriitori în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Multatuli, (Dekker), care fusese întrebuințat in guvernarea Indiilor olandese și de acolo protestase împotriva apăsării Ia care era supusă populația indigenă; o mare parte dintre Olandesi nu s'au împăcat nici până acum cu gloria lui Muiitatuli. Vedeți: dacă un om se ridică în lumea aceasta olandesă împotriva vieții îndătinate, societatea îl răspinge. Chiar monarhismul Or landei, iubirea de care este înconjurată regina Wilhelmina, moștenitoarea Iuliana, copiii pe cari îi are ea, arată, cu toată existența unui partid, socialist, unui partid comunist și chiar unui partid catolic, în țâra care și-a căpătat independența prin lupta calvinismului împotriva catolicismului impus Țărilor-de-jos, că Olanda este o țară conservativă.

Care este conclusia lucrurilor spuse până acum? La granița de Nord-Est a Franciei, în adevăr sânt fenomene revoluționare, care, de altfel, se transmit dela o țară la alta, dar să nu credem câtuși de puțin că basa acestor mișcări revoluționare e în sensul frances, că se dorește o schimbare de lucruri care

să transforme totul, așa cum tindea să se transforme Franța în acel moment.

Dacă se coboară cineva mai jos, va găsi în regiunea Rinului mijlociu o mulțime de mici formațiuni medievale. In Alsacia, autoritatea prinților din Imperiul german era de un caracter foarte învechit și de sigur neplăcut pentru populație, întru cât poate fi ceva neplăcut atunci când te-ai obișnuit cu dânsul. Și unul din motivele pentru care Franța revoluționară a intrat în războiu cu Europa a fost chestiunea drepturilor pe care le aveau prinții germani în Alsacia. Alsacia era provincie franoesă încă din Războiul de treizeci de ani, și, când s'au introdus reformele Revoluției, prinții aceștia au protestat la organele de drept ale Confederației germanice, iar de aici au ieșit anumite fricțiuni care au contribuit la începerea ostilităților. In regiunea aceasta erau si prinți eclesiastici, cari aveau venituri mari și au desvoltat o activitate de civilisație foarte înaintată, cu construcții arhitehtonice îndrăznețe și' costisitoare prin împodobirea acestor palate cu toate mijloacele pe care le putea da marea desvoltare artistică a secolului al XVIII-lea.

Veți întreba : lumea aceasta era ea mulțămită sau nemulță-mită, căuta ea să pătrundă la ei Francesii pentru a li aduce libertatea ? Răspunsul trebuie să fie că, în condițiile acestea restrânse și modeste în care trăiau, oameriii erau în genere foarte mulțămiți. Aceasta o putem constata și într'un cas particular, pe care noi îl putem urmări cu mai multă atenție și cu oarecare simpatie pentru că este în legătură cu istoria Dinastiei noastre, și în ce privește pe Hohenzollemii catolici de la Rin, și în ce privește familia de Wied, din care a' venit regina Elisabeta. Hohenzollernii aceștia de la Singmaringen erau foarte populari; cu toate că asupra orășelului foarte modest se ridica un castel imens, castelul nu era privit cu ochi răi de populație. Toți Hohenzollernii au fost încunjurați

până în timpul din urmă, de șl Casa aceasta renană a Hohenzollemllor și-a sacrificat suveranitatea și a trecut toate drepturile ei de stăpânire asuDra regelui Prusiei, de simpatie, fiind considerați și mal târziu ca șefi naturali ai regiunii. De Casa de Wied m'am ocupat în deosebi vorbind de regina Elisabeta, după cartea ei Mein Penatenwinkel. Evident că erau și foarte multe lucruri învechite, unele duioase, altele ridicole, pentru că lucrurile învechite se compun din ambele aceste elemente, era un fel de autoritate ca în fundul evului mediu. Ce viață tristă a dus viitoarea Elisabeta a României atunci când, acasă, era silită să învețe o mulțime de lucruri care nu sânt în legătură cu formarea unui suflet femeiesc! Era un adevărat supliciu pentru copii, într'o lume care samănă întru câtva, dar potrivit cu vremea, cu aceia ne care o găsim în memoriile marchisei de Bayreuth, sora lui Frederic al II-lea, așa de rău tratată în familia soțului ei, trebuind să intervină iine ori pentru ca socrul să nu ia la bătaie pe fiul său, iar, în ce privește sentimentele pe care le avea pentru dânsa familia ei de la Berlin, ea le-a simțit pe urmă, când o lăsau aproape să moară de foame, de și era o femeie foarte simpatică, foarte inteligentă, care merita o altă • soartă. Intre ce spune markgrafina și între ce mărturisește regina Elisabeta este de sigur o foarte mare asămănare. Dar cu toate acestea familia de Wied era iubită acolo : tatăl ?i mama reginei Elisabeta, copiiij acestora, între cari Elisabeta însăși. Aduc înainte, aici, lucruri care fac parte din secolul al XlX-lea mai înaintat, pentru că atunci avem mai multe lămuriri, dar cum era pe la 1850 —60, pe vremea știrilor acestora de-, spre familia de Wied, tot așa era și cu o jumătate de secol înainte.

Acolo erau și orașe libere, ca Frankfurtul, și putem cunoaște foarte bine ce era la Frankfurt pe vremea aceasta prin multele lămuriri care s'au strâns în jurul familiei lui Goethe. Avem scrisorile

lui Frâu Aja, mama poetului, care spune multe lucruri cam alandala, dar câteva din dânsele interesante, ca de la o femeie foarte formalistă, pe de o parte, iar, pe de alta, trecând peste toate formele, cum era, in genere, burghesia din Frankfurt pe vremea aceia. Avem și scrisorile tatălui lui Goethe, om de o inteligență mediocră. Avem, In sfârșit, și scrisorile foarte interesantei surori a lui Goethe, Cornelia. Aici nu era spirit revoluționar de loc, la burghesii aceștia pentru cari cea mai mare satisfacție era doar Dieta imperială de alegere, la care veniau toți prinții cu caleștile lor aurite, aducând cu ei o cheltuială de lux, și locuitorii doriau poate să trăiască împăratul cât mai puțin, pentru ca să vie o nouă petrecere în localitate. Era acolo și o burghesie de origine francesă, foarte influentă o bucată de vreme, care stătea în fruntea societății de acolo, și mal erau apoi mulți Evrei: Rothschilzii vin de acolo. Pentru ca să se știe ce era Evreimea aceasta de acolo și din alte părți, n'are decât să ia cineva amintirile lui Heine, cu Evreii lui bogați și Evreii săraci din cari făcea parte, zugrăviți cu un amestec de duioșie și de ridicol.

Goethe însuși a înfățișat jnai târziu starea de spirit creată prin influența Revoluției francese, când Revoluția a fost aproape, și orașe ca Maiența fură ocupate. Ocupația francesă a fost primită cu plăcere, dar nu din punctul de vedere revoluționar. Francesii mai fuseseră pe acolo și ei represintau încă, după tradiție, o oarecare eleganță, așa încât în lumea femeiască erau foarte bine primiți, lăsând și amintiri vii.

Dacă se coboară cineva mai jos, în lumea elvețiană, care este în cea mai mare parte germană, nefiind decât continuarea vieții renane între Strasbourg și Basel, aici este un Spiesbuergerthum care se urmează și până acum, cu orașe liniștite ca Berna, cu casele vechi supt arcade, prăvălioare mărunte în care se vorbește cu clienții ca în familie

și distracția în' jurul gropii ursilor de import.

Geneva o lăsăm de o parte; acolo există un spirit revoluționar, dar nu în sens frances, raționalist, căutând o nouă stare de lucruri perfect logică și provocând din partea întemeietorilor acestui regim revoluționar o tendință de expansiune. Geneva este în adevăr foarte interesantă. In încercarea mea de Istorie Universală, în volumul care cuprinde Revoluția francesă. am arătat întâia oară, — cum cred că tot întâia oară s'au pus în legătură cu Revoluția francesă fenomenele din Țările-de-Jos șl din Olanda, care, de altminteri, sânt pretutindeni presintate, dar fără legătură cu Revoluția, ca In foarte buna veche Istorie a secolului al XVIII-lea, tradusă și în franțuzește, de Schlosser,— ce este comun între fenomenul revoluționar general de atunci și între Istoria specială a Genevei. Geneva calvină, în care trăiește încă feribilu1 stăpân absolut, necruțător până la trimete-rea la eșafod, care este Calvin, e cel mai conservativ oraș care se noate .închipui. Aici e lupta îndărătnică a vechilor familii împotriva oricării încercări de reformă; toți cei veniți de aiurea, în mare parte din Franța, nu erau admiși în viața publică. Rousseau, care este presintat de obiceiu ca fiind un cugetător radical, —în anume sens, în sensul raționalist, este revoluționar —, iscălia : „cetățean al Genevei14. Dar aceasta însemna privilegiul: el a părăsit Geneva, s'a așezat la Paris și. cu toate acestea, păstra titlul acesta, precum poate ar fi făcut-o cu acelea de baron și de conte. Tot planul revoluționar al lui Rousseau este făcut nu pentru o mare țară de vre-o treizeci de» milioane, ca Franța, ci pentru un mic oraș, cum era Geneva. A scoate pe Rousseau din genevismul lui originar, aceasta înseamnă a nu-l înțelege de loc. In Franța, el a fost totdeauna un străin, un străin curios și interesant, care nu și-a găsit niciodată așezarea acolo, și de aceia ușor i-a fost să treacă în Anglia, unde a stat o bucată de vreme. Am putea spune chiar că el a fost totdeauna

pe ducă în societatea francesă, unde nu și-a căpătat nicio profesie- și, în orice cas, n'a fost legat de niciuna, nici când era, într'un rând, secretai? al represintantului Franciei la Veneția și-i făcea rapoartele, ceia ce este datoria secretarului, numai cât, pe când secretarul nu trebuie să o spună, el a spus-o și a trebuit să plece și de acolo, trăind pe urmă și pe sama unor anumite persoane feminine.

Aceasta era Geneva, și au fost acolo intervenții militate supt vechiul regim frances, ca și o intervenție militară a regelui Sardiniei, fostul duce de Savoia, care de atâtea ori dorise- să anexeze Geneva la Statele sale, fiindcă lupta aceasta producea o stare de anarhie primejdioasă pentru toți vecinii.

In Geneva era deci o stare de revoluție, numai cât starea aceasta revoluționară din Geneva nu avea, nici ea, nimic a face cu felul de a gândi al Franciei anterevoluționare și cu tendin-țile Revoluției francese. Francesii n'au fost chemați la Geneva; ei au venit într'un anume moment, dar venirea acestor catolici, a acestor oameni de purtări mai libere, a acestor „stricați", cum judecau Genevesii, a fost privită cu antipatie.

Mai e necesar, revenind la granița Pireneilor, să spun că dincolo de dânsa era un popor care ura adânc, și din gelosie, pe Francesi ? Cu toată dinastia francesă, înrudită și cu familii italiene, vechea Spanie a perseverat, cum spuneam, în aceiași isolare. Și, când vor veni Francesii, mai târziu, ei vor fi primiți foarte rău. Aceștia erau ateii, oamenii lipsiți de credință, anarhiștii, cari dărâmau orice ordine materială și morală. Nici măcar în Catalonia n'au fost chemați Francesii, de și această regiune, care este o țară, a manifestat dorința de a forma cel puțin un Stat autonomjn secolul al XVII-lea și Francesii lui Ludovic al XIV-lea au fost chemați acolo. Vom vedea mai târziu, în războaiele lui Napoleon, cum populația întreagă s'a ridicat împotriva lor, până la așa-

numiții „invisibili“, cari trăgeau din dosul copacilor și stâncilor.

Astfel Francesii n’au fost poftiți nicăiri în epoca Revoluției cele mari pentru a începe o operă de pătrundere militară îi de expansiune politică.

Vom vedea acum dacă Francesii ei înșiși aveau tendința de a trece hotarele și ce au înțeles, pe urmă, să facă dincolo ie hotarele încălcate.

Lecția a VIII-a - ATITUDINEA FRANCESILOR FAȚĂ DE VECINI

Să cercetăm acuma care a fost atitudinea dela început a „filosofilor", a revoluționarilor cari transformaseră Statele Generale în ceia ce nu se gândise a face Ludovic al XVI-lea, în „Adunare Națională". Am văzut ce era de jur împrejurul acestei Francii pe cale de a se revoluționa, ce se putea aștepta, față de încercarea revoluționară, din partea populației țărilor vecine.

Acum trebuie să se vadă în însăși societatea aceasta care era pe cale de a schimba complect Franța, care era atitudinea față de vecini, pentru a ni da samă dacă într'adevăr Revoluția fran-cesă a avut dela început intenția de a lărgi hotarele țării sau de a aduce o solie de libertate celor cari până atunci erau, ori se credeau că sunt, supt apăsarea unui tiran.

Cea dintâi observație de făcut în această privință este că Adunarea Națională nu era pregătită pentru niciun rol, nici măcar pentru rolul de transformare internă. Transformarea aceasta internă a venit printr'o se-n'p de surprinderi și actele cele mai importante ale ei, de o importanță relativă din punctul ei de vedere, dar de sigur importante în ce privește desfășurarea împrei'urărilor revoluționare au fost luate și ele fără să fi «știut nimeni ce se va petrece. Am urmărit cândva în amănunte ceia ce s'a întâmplat în noaptea, dela începutul lui August 1789, în care unii cred că s'a desființat regimul feudal, care nu exista de multă vreme, ci era vorba numai de „drepturile senioriale', și atunci represintanții clerului și nobilii au părăsit aceste drepturi, care aveau o însemnătate foarte redusă și,

în orice caz, nu trăia o mare parte din nobilime din veniturile ce puteau fi culese dela acest izvor: în tot cursul acestei ședințe se găsește cineva înaintea neașteptatului și neprevăzutului. Era o întrecere de retorică în domeniul ideologiei.

Presidarea unei astfel de Adunări se făcea cu totul insuficient, președinții înșiși fiind improvisați; program de lucru nu exista, simț de responsabilitate nu se afla la nimeni. E o parte comică în această efervescență, din care a resultat pentru clasele de jos oarecare avantagii.

Fiecare se transformă potrivit cu mediul aprins, nervos în care se găsește. Dar, în condițiile acestea, nu poate fi vorba nici de ordine în domeniul intern și cu atât mai puțin de una în domeniul extern. In ce privește pe cea d'intâiu, tot repertoriul lor se terminase foarte răpede: proclamarea Adunării Constituante, înlăturarea drepturilor senioriale, stabilirea „drepturilor omului'*.

La 1790, îndată după strămutarea Adunării dela Versailles în capitala părăsită a Franciei, s'a întâmplat că nu veniau deputații; a fost o adevărată fericire că se puteau trimete grijile de legislație la o Adunare care va fi după aceasta Adunarea Legislativă. Până atunci, ceremonii solemne în Câmpul lui Marte, înfrățire înaintea „altarului patriei", îm-bățișări cu bietul Ludovic al XVI-lea.

Dar, dacă în ordinea internă era așa până la 1792, când s'a declarat războiu Puterilor vecine, dacă în ordinea internă nu era program, nici o activitate urmată, nu era conștiință și simț de responsabilitate, ni putem închipui ce putea să fie în ce privește direcția de politică externă.

Ministrul de Externe era la dispositia Adunării, cum erau toți miniștrii ceilalți, cum era și armata, căreia i se trimeteau deputați în misiune, cu o autoritate mai mare decât autoritatea generalilor.

Astfel, în lucrurile din afară, conștiință și mai slabă decât în cele din interior. Ce se putea crede în provincie, întrece orice închipuire. A crede că

grele chestiuni de politică externă au fost tratate și discutate, aceasta înseamnă să nu fi avut niciun contact direct cu izvoarele. Legăturile cu Anglia, cu Spania nu Intrau în socoteală; cele, așa de importante, cu Italia, cu lumea germană, cu provinciile de la vărsarea Rinului scăpau cu desăvârșire cunoștinții și putin-ții de a prevedea și de a organi-sa a oamenilor Revoluției.

S'ar crede că, de oare ce dela un timp s'au produs mișcări de expansiune, Intrând în războiul care a adus biruință și de acolo au ieșit anexări sau măcar stăpânirea francesă, într'o formă sau alta, s'ar fi căutat a se zgân-dări personal, sau prin cluburile lor, de formațiune nouă, toți vecinii, pentru a pregăti terenul. Lucruri de acestea le vedem în fiecare zi, în vremile aceste triste ale noastre, când fiecare se găsește supt o amenințare și se trimet pretutindeni necontenit agenții. Dar, în cei dintâiu doi ani și jumătate ai Revoluției francese nu se întâlnesc astfel de agenți. Era prinsă toată lumea în truda de a face din nepregătitul și neprevăzutul de la început opera revoluționară care cerea atâta osteneală și ar fi cerut și o înțelegere între oameni care nici aceia n'a existat dela început, pentru că fiecare a lucrat pe sama lui proprie.

Cu toate acestea între Francesii de atunci și între vecinii lor au fost anumite legături, legături care nu erau propriu-vorbind de caracter imperialist în ce privește națiunea francesă însăși, dar în ce privește propagarea unor anumite idei. Si ideia poate fi imperialistă, chiar dacă de ideia aceasta nu se leagă dela început un interes de Stat, pentru că întâiu ideia este aceia care trece granița, care câștigă spiritele și, după ce terenul este câștigat prin propaganda ideii, pe urmă vine și interesul național, care, în concurență cu interesul ideologic, ajunge să domine. In timpurile noastre desvoltarea nazismului german este caracteristică; el a plecat dela o concepție care-l ridica împotriva Sovietelor,

ceia ce nu împiedecă, în momentul de față, ca nazismul să meargă înpreună cu Sovietele. Același fenomen ca pe vremea Revoluției france-se. După ce pornește ideia, dela o vreme ea nu este cu desăvârșire stăpână, ci vine ceva din fondul cel vechiu și elementul acesta ajunge să domine.

In privința aceasta am căutat să urmăresc în două cașuri o astfel de propagandă. Pentru cașul întâiu nu este așa de mult de spus, cu toate că omul de care e vorba avea foarte multe resurse, o inițiativă foarte îndrăzneață și era capabil de multe lucruri, chiar de a servi o ideie pentru ca să se întoarcă pe urmă împotriva ei. Este vorba de Dumouriez, de fapt un aventurier, care a ajuns general cum se ajungea pe vremea aceia, care s'a trezit comandant al armatei Rinului ca și, altă dată, insignifiantul tânăr nobil de Beauhamais fostul soț al viitoarei Impărătese Iosefina. Dumouriez fusese întrebuințat ca agent pentru Polonia revoluționară, împărțită în această vreme, se întorsese în Franța și prin legăturile sale de club ajunsese să joace un rol mare. In lumea dela gurile Rinului, el a avut anumite legături locale. Conducând ofensiva francesă în această regiune a izbutit să pună stăpânire, după biruința dela Jemmapes, pe Țările de Jos, pe

Care le-a „revoluționat". Prin urmare avem a face cu un aventurier, cu un general improvi-sat, cu un propagandist care odinioară servise pe rege și care acum se consacra în întregime operei revoluționare, care căuta să intre în legături cu oamenii de acolo și a stabilit un regim care a fost foarte simpatic pentru populație când era vorba numai să planteze arbori ai libertății, să se recomande portul bonetei roșii și să se facă discursuri răsunătoare pe tema libertății, dar, pe urmă, când au venit rechisițiile, când au apărut furnisorii de calitatea lui Rapinard, despre care întreba cântecul dacă numele lui vine dela ce face, rapine, sau viceversa, lucrurile s'au schimbat.

Dar mai caracteristic e cașul generalului care a cucerit Savoia. Legăturile lui cu populația merită într'adevăr să fie observate în amănunte și de aceia am căutat să vi le înfățișez aceste amănunte. El a lăsat și memorii care ni arată și felul cum se putea proceda față de populația vecină. Doppet, care fusese la început medic, era din Chambery. Astfel, în loc să vie agentul din Franța care se duce în țara de câștigat, de convertit, de anexat, avem a face cu un om de acolo, care, în urma unor anumite nemulțumiri sau ambiții, vine el în Franța și se pune la dispoziția Revoluției, ai carii oameni nu aveau încă astfel de intenții, și îndeplinește apoi acasă la dânsul funcțiunea revoluționară. Cum memoriile lui Doppet sunt. mai întinse și cuprind și acte publice, de acolo căpătăm mai multe informații decât din. memoriile, mai scurte, ale lui Dumouriez. Născut la 1753, el a stat un timp la Chambery, apoi a venit în Franța de a întrat în trupele francese, și anume în „gardes frangaises", apoi în cavalerie. O mare parte din oamenii Revoluției francese sânt de speța aceasta; un trecut amestecat; pornesc într'o direcție, trec în alta; starea lor sufletească este dela început confusă și bolnavă. Doppet se întoarce înapoi, se consacră iar studiilor medicale ; apare la Turin, în Piemont, care avea cu Savoia legături așa de strânse. A stat și în Elveția. Mai târziu îl găsim la Grenoble, unde fuseseră fenomene revoluționare foarte grave. Ajunge prieten cu cineva care era să fie consul al Franciei revoluționare la noi și a cărui corespondență e cuprinsă în colecția noastră Hurmuzaki, Aubert du Bayet; îl ajută la o publicație „patriotică" de azi până mâne, „Annales patriotiques"; are legături și cu Carra, care fusese înainte de aceasta preceptorul copiilor lui Grigore Alexandru Ghica-Vodă, Domnul Moldovei, și a tipărit o „Istorie a Moldovei" în care sânt și observații de present. Legăturile cu Du Bayet, candidat la un consulat în Orient, cu Carra,

aventurierul care umblase pe la Curțile fanariote arată și mai clar calitatea oamenilor și a metodelor ce se întrebuințau.

După intrarea în clubul Iacobi nilor, când, la 10 August 1792, s'a dat lovitura hotărîtoare împotriva lui Ludovic al XVI-lea, atacat în castelul său și silit să se refugieze în Adunare, care l-a trimes la Temple într'o situație care era a unui prisonier, Doppet agită pe Svițeri, mercenarii plătiți de- rege și foarte credincioși acestuia, ca unul care fusese prin Elveția și avuse relații politice, la Paris, și cu Piemontesi și Elvețieni. Din momentul acesta începe rolul revoluționar al lui Doppet în provincia vecină, dar el nu se adresează Savoiarzilor ca atari, ci, cum oamenii cari au jucat un rol important în Revoluție erau elevii unei școli de tradiție iesuită, care se sprijinia pe cunoașterea antichității grecești și romane interpretată în-tr'un anume fel, la Allobrogi. Tot așa Dumouriez are a face cu Belgii și, la noi, ideia „Daciei" înviate e tot în legătură cu pregătirea arheologică a oamenilor culți din acea vreme, cari trecuseră prin Colegiile iesuite și post-iesuite. Se întemeiază deci un club revoluționar și îndată va fi și o „legiune", a Allobrogi-lor.

Șeful „legiunii" devine deputat în Convenție, deputat al orașului unde se născuse. Mai târziu răsare ca general de brigadă, și comandant general al armatei careoperează în Alpi. Chemat înapoi atunci când se răscoală orașul Lyon, el joacă un rol important în această campanie, până ce e trimes în Pirinei; restul nu interesează: a fost comandant și la Metz. Doppet a lăsat o sumă de opere în toate domeniile. L'âcho des Alpes, studii asupra magnetismului, asupra medicinei, pe lângă lucrări de un caracter mai ușor, pe care le pune alături cu cercetările medicale și cele privitoare la manifestațiile curioase ale fluidelor necunoscute. Putem bănui că n'a fost amestecat și în mișcarea francmasonilor de atunci, fiindcă în Revoluția francesă francmasoneria a avut rol de căpetenie.

Aceasta este calitatea agenților Revoluției franceze. Ei pot să meargă din loc în loc, pot să câștige la un moment dat o popularitate locală, dar e de ajuns să fi străbătut cineva biografia unuia din ei, ca să-și dea samă că nu poate fi vorba de nimic prea serios, căci nu pătrunde cineva astfel în viața unei regiuni locuite de altă populație, iar, în cașul lui Doppet, împrejurările sânt mai favorabile pentru agent, pentru că este un om de acolo care vine și întrebuințează mijloacele Franciei pentru a revoluționa regiunea sa.

Când se iau povestirile francese asupra celor dintâiu atingeri cu regiunile vecine, întâlnesc o mulțime de informații care se pot lua, dar cu foarte multă critică, fără să fie silit cineva numai decât să creadă că este vorba de manifestații sincere și permanente ale populațiilor cu care a intrat întâiu în legătură Revoluția. Dintr'o carte asupra Revoluției francese, a lui Rambaud, scrisă de un Frances, iau astfel următoarele informații cu privire la atitudinea Savoiarzilor îndemnați și împinși de Doppet. O deputăție savoiardă vine la Lyon și cere cocarda tricoloră. Lumea se câștigă foarte răpede în felul acesta. Oamenii naivi cred că este de ajuns să-i dai omului o cocardă, pentru ca' în felul acesta toată alcătuirea lui interioară să fie transformată. Oricum, era altfel decât cocarda albă pe care o purtau emigrații, deveniți oaspeți nesuferiți în țările unde se duceau, nea vând nicio ocupație — și aceasta ar fi fost de ajuns să-i îndemne către o viață destrăbălată, — luând bani pe cari nu-i plătiau, câștigând elemente așa de puțin serioase din locul lor de adăpost. Și unul din motivele pentru care a fost atacată, ușuratic, Franța din 1792 cu încrederea că se va ajunge la mari resultate, a fost că se vedeau Francesii supt forma emigratului, o secătură pretențioasă.

Mai departe se arată cum, pe atunci, une ori, când au pătruns trupele lui Doppet, municipalitatea din Chambery a apărut cu cheile, foarte bucuroasă

că poate preda orașul, și puțină vreme după aceasta cineva îi spunea generalului Montesquiou, îni Septembrie din acest an: „noi nu sântem un popor învins, ci un popor liberat". Se putea întâmpla, mai ales că și legătura între Savoia și Franța era foarte strânsă, și se știe că Savoia pe vremea lui Napoleon al III-lea a fost unită cu Franța. S'a făcut atunci, în 1792, un plebiscit, și cinci sute optzeci și trei de comune au fost pentru anexare.

Intr'o lucrare despre Hohenzolerni: Fedor von Koppen, Die Hohenzollem und das Reich, am găsit un cas caracteristic, La Maiența, în jurul generalului cbmandant, se adunase, în Iulie 1792, o mulțime de lume. Emigrați nu erau, dar asupra acelora de acolo se exercita de mult o influență a acelor emigrați de la Coblenz, și aceștia oameni cu pretenții enorme și fără valoare reală. La un moment dat au început a vorbi între dânșii, și comandantul a spus: toți revoluționarii sânt buni de spânzurat (penddbles).

Femeile oferă părul lor pentru aceasta. Apoi e o întrecere de asigurări ușuratece. Cutare ofițer va duce cu sine trei claponi, dintre cari pe unul îl va mânca la Landau, pe al doilea la Nancy, pe al treilea la Paris. „Cânii" vor fi închiși în casemate. Se dorește un joc cu capete de Iacobini sau măcar un deget al mojicului de Petion.

Aici avem a face cu fenomene care se petrec înainte de marele război din 1792 care s'a făcut în Țările de Jos și la Rin și a dus la neașteptatele biruințl francese dela Jemmapes și Valmy.

Lecția a IX-a SOCIETĂȚILE EUROPENE FAȚĂ DE REVOLUȚIA FRANCESĂ

Intrăm cu lecția aceasta într'un domeniu de precisiuni mai de aproape. Este vorba de atmosfera pe care au întâlnit-o Francesii în cea d'intâiu străbatere a lor dincolo de hotare: aceasta a început la 1792 și perioada asupra căreia se întinde va merge până la 1796.

Cea d'intâiu dată este aceia a declarației de războiu făcută Prusiei și Austriei, din causa sprijinirii de către Imperiul german a prinților din Alsacia, prinți de Imperiu cari aveau interese acolo și revoluționarii francesi s'au simțit jigniți de faptul că se amesteca străinătatea în ceia ce considerau ei ca lucruri care îi privesc numai pe dânșii, ceia ce era o dovadă de sentimentele lor pentru libertatea umană. Ei judecau așa : noi îi liberăm de anumite sarcini pe Alsacieni, și iată dincolo de graniță, din țara supusă autorității „tiranilor", vine q intervenție care ne împiedecă de a săvârși opera de libertate. Cum se vede, nu e nimic imperialist, de la început, în această tendință.

încă odată trebuie să spun că Revoluția francesă n'a început cu un program de politică externă. N'au fost prevăzute anumite acțiuni militare. De la 1789 până în primăvara lui 1792 n'a fost războiu, nici de fapt, nici în pregătire, și nu există niciun program de anexiuni. Așa încât cine urmărește evenimentele din Europa pe linia imperialismului, trebuie să dea la o parte nu numai ceiace s'a petrecut până la 1792, dar chiar în 1792 nu trebuie să interpreteze ceiace s'a petrecut atunci ca o acțiune cuceritoare, ba nici măcar ca o dorință

puternică, neînfrânată, de a răspândi anumite idei, fie și cu sila.

Veți vedea că ideia aceasta a omului care trebuie liberat cu sila se întâlnește în Europa atunci, și anume nu în Franța, ci la unii cugetători germani. Dar aceștia represintă tot așa de puțin spiritul german pe cât represintă de puțin filosofii francesi spiritul frances. Toți acești trăr iau într'o noțiune de umanitate în care se puteau cuprinde toate popoarele, toate tendințile politice, și puteau să intre toate reformele care se aveau în vedere. Trebuie să ni dăm samă de ce s'a petrecut după trecerea hotarelor de către Francesi până la acea dată de 1796, care înseamnă intervenția generalului Bonaparte, în cea d'intâiu campanie a lui în Italia, — căci până atunci fusese numai o acțiune împotriva Casei de Savoia, a regelui Sardiniei, vecinul pe care-l avea Franța la Sud-Est și am arătat cum generalul Doppet provocase acolo o mișcare care nu chema pe Francesi, dar trebuia să-i primească bucuros, cum generalul Montesquiou, un general față de care Revoluția a fost foarte puțin recunoscătoare, a intrat acolo și s'a produs, cu voturile populației, anexiunea Savoiei și a Nișei, dar străbaterea aceasta în Savoia se face în împrejurări care nu merită să fie înscrise în analele militare ale timpului.

înainte însă de a vedea care este starea de spirit a celor cari trec granița și a celor în țara cărora se trece, trebuie să spun foarte puține cuvinte despre acei cari au participat la războiul împotriva Revoluției francese, și asupra felului cum s'au desvoltat aceste ostilități.

Este o părere destul de răspândită aceia că Revoluția a venit ca un șivoiu liberator întâiu, apăsător și cuceritor pe urmă, că acei cari stăteau în fața armatelor acestora, compuse din e'emente tinere, recrutate atunci, în mare parte de la țară, fără nici un amestec în viața politică, aparțineau vestitei armate prusiene și armatei austriace, care

fusese bătută, cu puțină vreme, de Turci, în Banat, cu Iosif al II-lea în frunte, iar armatele acestea, compuse din soldați fără adevărată valoare militară și din ai unui Suveran bătrân și zgârcit cum era regele Sardiniei, incapabil de a conduce trupele sale, au fost dela început speriate de asaltul acesta teribil al legiunilor francese și s'au lăsat bătute.

Războiul a fost declarat întâiu Prusiei și împăratului din Viena. După aceia revoluționarii din Paris, pentru a arăta că nu li pasă de nimic și că sânt în stare să lupte împotriva oricui, ceia ce înseamnă inconștiență și în parte desperare, au declarat răzbunare regelui Angliei, care izgonise pe ambasadorul Franciei, și regelui Spaniei, om cu totul inferior, supt toate raporturile, lipsit de orice demnitate, supus influenței soției lui, o princesă italiană, care era și ea supusă influenței favoritului ei, unul din tipurile cele mai vrednice de despreț din această vreme, Manuel Godoy, care a fost unul din cei ce au trădat față de Revoluția francesă coaliția europeană și prin urmare a contribuit la pacea din 1795. S'a declarat războiu și Olandei, Olanda a fost năvălită numai pe urmă și silită a se uni cu Franța, atrăgând asupra ei dușmăniaAngliei din causa acestei alianțe silite cu Revoluția. Din cauza legăturii dinastice, încă din 1792 se adauge la această coaliție Bourbonul din Neapole.

In toată această vreme, după respingerea armatelor de inva-sie, la Valmy și Jemmapes, succesele Revoluției și înfrângerile alternează. Aceasta atârnă în mare parte și dela valoarea generalilor :Hoche, Pichegru, Jour-dan, Houchard, Kellermann, Moreau, cari erau în cea mai mare parte improvisați, căci, vechii generali terminaseră foarte repede, unii dintre dânșii ca La Fayette, Dumouriez trecând la inamic, câte imul fiind dat în judecată, imputându-i-se că n'a fost destul de norocos, dar mai ales credincios regimului, așa încât și-au pierdut capul. Cu'stine. Tnt felul de elemente cu desăvârșire noi, ieșite din mulțime,

sânt deci acelea care au condus războiul împotriva coaliției europene. De altminteri și în Germania, se petrec aceleași lucruri: după ducele de Braunschweig, care mai e încă fericit, vechii generali ai lui Frederic al II-lea dispar, si apar și acolo, ca si, la Austrieci, arhiduci tineri, Carol, Ioan, lângă un Wurmser, Alsacian, un Alvinczy, Ungur din Vintul-de-sus. un Melas, fiul păstorului din Sas-Sebeșul săsesc, și alții, ba chiar un prinț din dinastia domnitoare, care a și căzut luptând, cum a fost prințul Louis. Ridicați din clasele modeste, ale populației, atitudinea lor națională n'a fost totdeauna aceiași, cum este natural să fie la oameni cari n'au nicio tradiție, niciun fel de prin-c!pii care să-i conducă. De altfel am spus că. în ce privește pe Francesi. motivul național în timpul Revoluției nu există, felul de a gândi fiind cu totul internațional, pentru .cine apreciază sentimentul național oriunde.

Avem a face. prin urmare, cu două armate, dintre care una se formează atunci și n'are niciun fel de obișnuință, armata fran-cesă, care la început a fost, adesea, și învinsă, când s'a tras asupra cetăților întărite francese cu ghiule1e înroșite. S'a cucerit Thionville, s'a pierdut Verdun, care a capitulat înaintea armatelor prusiene. Și scenele sălbatece din Septembre 1792, când au fost omorâți în închisori atâția nobili și clerici, au fost determinate'de groaznica tea. mă pe care o aveau revoluționarii că vor intra trupele aliaților de la granița răsăriteană în Paris și, atunci, va începe procesul lor eșafodul nu prea funcționase până atunci, dar ei se și vedeau suind scările mașinei de decapitare, și, dacă mașina aceasta a funcționat pe urmă necontenit, în fiecare zi, aceasta se datorește stării sufletești a omului care se simte pe marginea prăpăstiei.

Cu cât e mai multă lumină asupra lucrurilor, cu atâta și mai multă sănătate într'o societate, dar aceștia bâjbâiau prin intunerec. Ca să se înțeleagă

starea bolnăvicioasă a Francesilor din această vreme, trebuie să-și dea cineva samă și de faptul că nimeni nu avea informațiile care ni stau nouă la îndemână și după care ne putem conduce, măcar în oarecare măsură, și măcar unii dintre noi, cari au corn știință și spirit critic și pot înrâuri asupra celorlalți, împiedecându- i de a se găsi în această stare tulburată din fiecare zi.

Nu se poate zice, deci, că războiul a început în 1792, trupele au înaintat în viitoarea Belgie, în Olanda, că ele au cucerit Maiența, care a și fost piejdută o bucată de vreme și recâștigată, au luat la Coblenz și Trier, toată banda de la Rin din teritoriul german și au respins pe Spanioli dincolo de Pirinei, pătrunzând pe teritoriul Spaniei, că au luat partea de limbă francesă din posesiunile regelui Sardiniei și atunci capitolul următor ar fi acela al dominației francese acolo.

Să vedem cum au înțeles Francesii, intrând în locurile acestea, să alcătuiască o nouă formă de viață politică. Ei n'au avut răgaz, până foarte târziu, să facă acest lucru, s'ar putea spune chiar că n'au avut nici timpul trebuitor pentru o adevărată organisare. A trebuit să vie altă minte decât mintea înflăcărată, și din causa tinereții și din cauza energiei firești a claselor rurale, pe care o aduceau cu sine, Hoche, Jourdan, Massșna.

E interesant să se arăte care era adevărata origine, din ce sat, din ce oraș, a generalilor acestor dintâiu ai Revoluției. Cutări erau Alsacieni, Kleber, Kellermann, Gasconi Limousini, ca Jourdan, care luptase și în America, din Jura, ca Pichegru; alții, Hoche, Marceau, Moreau, veniau din regiunile centrale ale Franței, ba unul e Evreu, Massena. Dacă ar fi fost o adevărată armată unitară, cu adevărați generali, evident că războiul ar fi avut o formă, dar, așa, nu e o adevărată armată, condusă de un șef având ce-i trebuie pentru a o domina și în menta.itatea lui mijloacele trebuitoare pentru a lua în stăpânire și a organisa

provincia sau regiunea cucerită.

Dar deocamdată este vorba de prima atingere, atunci când linia conducătoare lipsește, când bâjbâirea pe care o întâlnește cineva, ducând la toate rătăcirile și crimele, în Parisul însuși, se observă și în ce privește conducerea războiului. Cred că e bine să adaog și aceia că, dacă armatele nu fuseseră conduse nici de generali ca Dumounez și La Fayette, cari au trecut la dușman, aceasta se datorește faptu'ui că ei nu erau lăsați să fie stăpâni ai armatei lor, fiind continuu bănuiți de oamenii instalați la putere în Paris: întâiu de miniștrii girondini și după acea de iacobini, cari în 1793 au avut în samă apărarea Franciei cu toate consecințile de anexare resultate din opera militară înfăptuită. Comisarii aceștia, mestecându-se în toate rosturile, slăbiau încrederea în generali, și sguduiau și disciplina armatelor, pentrucă generalul putea fi pâ-rît înaintea comisarului, a comisarului Convenției, de propriii săi soldați (cazul lui Custine). E fenomenul care se observă astăzi în armata rusească, care și ea are comisari de aceștia, de cari se plana: generalii a căror calitate este. de altfel, din ce în ce mai evidentă.

Să luăm întâiu ceiace s'a pe trecut în Savoia și după aceia să trecem, pentru a ne opri mult mai pe larg, la ceiace s'a întâmplat în Germania în acest timp.

In Savoia, am spus că avem a face cu un om de acolo, care s'a mutat în Franța, a intrat în legături cu deosebiți revoluționari, după ce fusese în armata fran-cesă de două ori și a stat până în August 1792 la Paris unde avea legături și cu elemente piemontese, cu clubul îfi care se îngrămădise o mu'țime de agitatori, cari recunoșteau mai mult sau mai puțin autoritatea lui. Transformat de odată în general și comandant de armată, el s'a dus în Savoia sa și imediat s'au alcătuit și acolo formații revoluționare, mergând Ia plebiscit și la anexare. Aici n'are cineva deci

posibilitatea de a cunoaște până în amănunte care este starea populației. Nu s'au tipărit, cred, cu privire la această trecătoare anexare a Savoiei tocmai lucrurile necesare și, pe de altă parte, la ceilalți nimeni nu avea interes să presinte momentul acesta umilitor pentru Statele regelui Sardiniei.

Dar, în ce privește Germania, fiindcă nu este nimic de vorbit pentru moment în ce privește Spania, avem lămuriri foarte interesante, pe care le presimt acuma. Prin ele se vede limpede că naționalismul german la 1789 nu exista decât, poate, în anume 1așiate ale populației, instinctiv. Când țările noastre au fost ocupate, în 1790, găsim unele manifestații foarte interesante: astfel, când prințul de Coburg a fost la București, cel care a luptat apoi la Jemmapes și a fost învins, și el a vrut să supună pe boierii noștri la jurământul de credință față de împărat, jurământ redactat într'un anume fel, în care nu era vorba de păstrarea autonomiei noastre, s'a făcut un joc de înșelare cu consulul la București, iin Sas, Merkelius, om simplu de spirit, care nu și-a dat samă de ce se petrece acolo astfel încât boierii tineri, cu un Ioan Cantacuzino'în frunte, au substituit jurământului alcătuit de ocupanți un altul care ținea samă de sentimentele populației, și boierii au jurat nu pe cel d'intâiu text, ci pe cel format de ei. Aceasta, fiindcă influența pe care a exercitat-o asupra noastră spiritul „filosofic", care nu ținea cont de deosebirile între State, între regiuni, între nații, pătrunsese mult mai puțin decât în alte țări, așa încât era un fel de naționalism tradițional, aici. Cu cât însă o națiune era mai înaintată, ctt â-tât intrase mai mult în internaționalismul „filosofic".

Poate rămânea cineva uimit, când vede în ce fel se exprimau deosebiții conducători intelectuali ai regiunilor germane, care nu formau încă o singură țară. Iată Kant, care nu tipărise până la 1792 nimic cu privire la Revoluția francesă, în lucrarea de.

spre „Răul radical", se îndreaptă nu împotriva Revoluției francese și împotriva pătrunderii armatelor francese, ci împotriva unor anumite exagerări din Franța, represintate de un Hebert, care a fost învins în lupta cu aceia cari predicau un revoluționarism mai cuminte, și s'a suit pe eșafod. Scrierile lui Kant, pe vremea aceia, erau admise, chiar atunci când depă-șiau o anumită limită pe care o pune orice stăpânire mai strictă, și iată o hotărîre a censurii, care este foarte interesantă pentru atmosfera di nregiunile acestea prusiene în care trăia el.

„Se poate admite, pentrucă numai învățații și adânc gânditorii cetesc oper'ile lui Kant": prin urmare, fiind numai câțiva, ei nu pot fi un element agitator.

Este adevărat că de la o bucată de vreme Kant s'a înspăimântat de excesele din Franța. Ca și Johannes von Miiller, marele istoric elvețian, care întâiu căutase să se fixeze pe lângă Frederic al II-lea, care a spus că lucrarea ce i-o închinase n'are nimic original și omul i se pare mediocru, a arătat simpatie pentru Revoluția francesă, și, numai, cum Revoluția francesă nu se făcea cu apă zaharisită și foi de trandafiri, atunci a fost contra ei și la Berlin, când erau Francesii acolo, a ținut o cuvântare, în limba francesă, despre Frederic al II-lea și Napoleon, în care Frederica apare ca un fel de Ioan Botezătorul, anunțând apropiata apariție a Mântuitorului, care era Napoleon.

Kant era sufletește, ca raționalist și umanitarist, în același curent ca și Revoluția. In odaie la dânsul, se vedea un singur portret, al lui Rousseau; nu al eroilor germani din evul mediu și nici al lui Frederic Barbă Roșie, ci al Genevesului pribeag, care strecurase în sufletul contemporanilor ideii că masele populare când se înfățișează, orice autoritate dispare, și ele hotărăsc. Dese ori Kant s'a găsit în situație foarte grea, fiindcă în fondul cugetării lui era ceva ca 51 în crezul lui Rousseau,

în dogma lui. In cartea sa din 1796, care intră deci în epoca noastră, despre „Pacea veșnică", — a doua zi după tratatul dela Ba-sel, încheiat de Prusia și Spania lui Godoy, „prințul Păcii" —, el vrea un fel de Republică înzestrată cu constituție, ceia ce corespunde principiilor stângii moderate din Franța dela 1789, nu pentru clasele populare. In fond, spune cineva care n'a fost prea amabil pentru dânsul, el este pentru desfacerea Reichului în mai multe Republici conduse de nobili. Revoluție contra regimului existent, înlocuirea prin alt regim, iar regimul acesta să fie republică, numai cât puterea să nu meargă până la clasele de jos.

Ce părere avea el despre Francesi? Părerea aceasta are și părți adevărate, dar mai ales este ceva interesant în ea. Căci el se apropie nu de oamenii dela 1789, ci de critica ce se face ideilor „filosofiei" secolului al XVIII-lea. El spune că raționalismul strică, fără să poată pune ceva tn loc, vechile așezăminte, care, așezămintele acestea, puteau trăi și în ele omenirea își găsia fericirea: „.La Francesi este multă frivolitate, nu îndestul de guvernată de principii cumpănite; la dânșii se întâlnește un spirit de libertate molipsitoare și defectul cel mare al Revoluției e că nu mai lasă să dureze oarecare forme numai pentrucă ele sunt vechi, de și lumea s'a găsit bine în ele". Aici, oricine este de părerea mea .evident că trebuie să aprobe.

Pentru oamenii cari stăteau în fruntea literaturii germane, iată ce se poate spune pentru a se lămuri starea generală de spirit în lumea germană. Schil'er e adeptul lui Rousseau fără reserve; sentimentalismul lui Rousseau și idealul lui Rousseau. Ideia de căpetenie din Contractul social o pune Schil'er în versuri, când spune că omul e creat liber, liber chiar dacă s'a născut în lanțuri. Nimic nu e schimbat din dogma lui Rousseau, nici adaos la dânsa.

Lessing a combătut influența francesă, în teatru a păutat să-i substituie altă influență, dar teatrul lui, ca în „Natan înțeleptul" „Nathan der Weise", este pe aceiași linie cu Diderot. El nu combate spiritul, ci forma străină a acestui spirit. N'are legăr turi cu ceia ce s'ar putea socoti ca fiind centrul vieții naționale germane, ci totdeauna a tratat pe Prusieni drept semi-sâlbateci. E un om format în spiritul „filosofilor" de atunci și mult mai apropiat, în ce privește felul de a cugeta, abstract și general uman, de cei dela Paris de cât de aceia cari ar putea să represinte un început de diferențiare națională în societatea germană de atunci.

Goethe este și mai interesant. Cel care și-a clădit o casă frumoasă în timpul bătăliei dela Jena, care nu l-a jenat de loc, cum nu l-a jenat dărîmarea aparentă, pentru totdeauna sau multă vreme, a Statului prusian, se ține mereu într'o lume internațională de cultură, și fiecare popor e judecat de dânsul după gradul de cultură la care se pare că a ajuns; iar, dacă se întâmplă cineva, chiar din poporul său, să nu fi ajuns la gradul de cultură pe care-l crede el absolut necesar, nu se cruță judecata cea mai aspră: „Noi, Germanii sântem de ieri; este adevărat că, de un secol încoace, am lucrat energic pentru cultură, dar trebuie să mai treacă vjre-o câteva secole nână ce oamenii noștri vor prinde atâta spirit și cultură, încât să se poată spune de ei că e multă vreme de când n'au mai fost barbari". La 1792 el apăruse la Maiența în tovărășia Marelui-Duce de Weimar și atunci a represintat, în cuvinte adesea citate, o adesiune deplină la noua ordine de lucruri, când spunea : In acest moment și în acest loc începe o nouă eră pentru omenire. Dar momentul era acela când armata prusiană fu învinsă la Valmy.

In ce privește pe filosoful Fichte, viitor „apostol național", multă vreme el a fost cu totul în afară de sentimentul național german, ajungând să fie altfel

numai după ocupația napoleoniană, când ea căpătase un anume caracter. După aceea a trebuit să fie susținut de opinia publică ca să aiungă la o atitudine bine definită.

In ce privește pe Schelling, altul din principalii represintanți ai noii filosofii metafisice germane, el spune că „despotul este stăpânitorul care nu dă curs ideilor libere și puterii de desvoltare a unei societăți". Dar oricare dintre oamenii dela Paris în vremea aceia tot așa spunea. După această definiție, toți stăpânito-rii germani din vremea aceasta nu erau decât „despoți".

Din parte-i, Hegel, care a fost totdeauna învinuit că prin filosofia lui consideră ceia ce este drept ceiace trebuie să fie și prin urmare se acomodează la orice situație, trăgând avantagii pentru cariera sa din astfel de recunoașteri, a fost totdeauna de părerea aceasta, dar: a vrut Dumnezeu sau a vrut rațiunea pură, în fond este același lucru. După Jena, el vorbește astfel de Napoleon: „împăratul, acest suflet al lumii". Nu e de mirare, căci aceasta este și concepția secolului al XVIII-leâ: nu există decât o „lume", care se întrupează mai deplin într'un „geniu"; dar Napoleon este un geniu și din acel moment el poate fi „sufletul lumii". Și Hegel mai adaogă: "Cum am mai făcut-o și înainte, noi dorim acum tot norocul armatei franceze". Istoria se poate 'fa'sifica pe urmă, dar ceia ce a scris cineva rămâne, chiar dacă acela care a scris caută pe urmă să schimbe.

Intre generalii cari au condus răsboiul contra lui Napoleon, și au adus refacerea Prusiei, sunt foarte mulți de ace'așI fel ca și generalii francesi; lipsă ie cultură, sau cultură „filosofică", și, în afară de aceasta, o concepție generală umană și revoluționară. Iată trei cașuri pe care eu le găsesc într'o lucrare foarte vio'entă, de un caracter bolșevic moral, care este al lui Hugo Bam.

Scharnhorst era fiul unui meșter; nu primise nici o educație; idealul lui în materie de armată este:

miliția națională și războiul pentru libertate. Jourdan, Hoche, Massâna, oricare din generalii francesi, se exprimă la fel. Gneisenau e un catolic, care a învățat la Iesuiți și Franciscani, cum învățase și Voltaire Ia Iesuiți, și ce dorește el e desfacerea din lanțuri a forțelor populare, care până atunci au fost legate. Care e idealul lui politic? Poporul să participe la viața publică. Până și Bliicher vorbește de mi-ția națională.

Ce reiese din toate acestea ? Același lucru ca și din discursurile Francesilor, ca din acesta al lui Isnard Girondinul: De ce se poartă războiul? Războiul n'are sens, pentrucă popoarele formează o singură umanitate; toți se iubesc și trebuie prinși anume ațâțători pentru a-i desființa, și, din momentul acesta, toți vor merge împotriva „tiranilor1, și se vor îmbrățișa cu toții la lumina filosofiei. De aceia să nu socotim ca act de trădare contra patriei ceia ce s'a întâmplat la Maiența: atunci când unul din generalii francesi, acel care s'a suit pe eșafod, Custine, a intrat în orașul acesta dela Rin, s'au format imediat comitete populare. Avem și numele acelora cari le-au format, nume germane de veche rassă : Bohmer, Hotfmantt, Forster, ba este unul care poartă numele vechiului Vitikind Saxonul luptând pentru păgânătate contra lui Carol cel Mare Imediat „arbori ai libertății1', înțelegere din partea populației pentru ca regiunile acestea să fie alipite la Franța, care era țara libertății; nu mai este steag național, ci steagul desrobirii, fericirii umane în mers, ca să scape toate popoarele de anarhia și apăsarea în care au stat până atunci.

Dar fenomenul acesta nu merge până în fund: intelectualii și burghesii luminați, aceștia sânt factorii cari susțin înaintarea revoluției, și fiindcă ea nu urmărește cucerirea propriu-zisă. Iar, mai târziu, când a venit Napoleon, el e acela care întrupează în acel moment tendințile de desvoltare ale „lumii": este deci o prostie și o crimă să nu se

plece cineva înaintea „geniului", care își are toate drepturile. Și de aceia, la Dresda, în momentul când se desfăcea Imperiul napoleonian, după expediția din Rusia și Prusia și Austria lui Erancisc, socrul lui Napoleon, se dădeau de parfactorii cari susțin înaintarea învinsului, din toate stratele populației se ridica un singur strigăt: „Vive l'Empereur", aclamația cuceritorului, și în limba lui.

Lecția a X-a - BONAPARTE ȘI IMPERIALISMUL

Venim acum la una din părțile cele mai interesante ale materiei pe care sunt chemat s'o înfățișez și anume al imperialismul care ar fi de căutat 'n ce privește acțiunea lui Bonaparte, dpvenit mai târziu împăratul Napoleon.

In privința aceasta sânt unele observații de făcut încă de'a început. S'ar putea crede că acțiunea lui Bonaparte în Italia, pe ui mă în Egipt, mai târziu, după întoarcerea din Egipt, la Paris, cit răsturnarea regimului putred și fără autoritate al Directoriului, pentru a fi înlocuit cu un regim personal de strictă și fecundă dictatură, a pornit din-tr'un plan și că este manifestarea unei personalități, care de la început ar fi avut în vedere ceva corespunzând cu Imperiul aproape general european, până la stepele rusești, pe care a isbu-tit să-l întemeieze, cu o mulțime de formații clientelare.

Cred că părerea "aceasta nu este îndreptățită și că acela care pare de atâtea ori a conduc-e împrejurările, dând ilusia că totul pleacă de la inițiativa sa personală, a fost mai mult decât odată dus da împrejurările înseși. Piin urmare este vorba de o carieră care n'a fost pregătită, prevăzută, urmărită cu atenție și servind să manifeste de'a un capăt la altul o personalitate cu totul extraordinară. Mersul general al lucrurilor în Europa în perioada a doua a Revoluției francese l-a prins și îndreptat în direcții la care ei nu s'a gândit.

Dar, înainte de a ajunge la aceasta, să ne gândim la ceia ce a pregătit acțiunea lui de anexări, pentru că vom vedea că el nu este cel dintâiu anexionist. Revoluția francesă la început trebuia să respecte toate națiunile și să nu calce alte teritorii decât pentru a li adUce libertatea, lăsând pe oamenii de

acolo să urmărească scopurile lor și să ducă o viață sprijinită, dacă nu pe tradițiile istorice, pe care epoca aceasta nu le admitea, cel puțin pe nevoile lor, cu îndreptarea lor firească. La început așa a fost, nicăeri, în ce s'a păstrat scris din această vreme, nu se vede tendința din partea revoluționarilor francesi de a îndep'ini o operă de transformare a Europei și anume în sensul intereselor fiancese. Prin urmare e lucru sigur că, până la un timp, nu se întâlnește nimic de acest fel, și cu toate acestea îndată s'a ajuns la anexiuni.

Să vedem cele d'intâiu anexiuni făcute și, cum, în momentul de față, s'au făcut atâtea anexiuni, e bine să vedem cum S'au înfățișat lucrurile acestea în trecut, pentrucă, dacă astfel de idei se întâlnesc în timpurile noastre, cel puțin cei cari le manifestă să nu poată fi în dreptăț.'ți prin aceia că și altă dată rrj'șcâri omenești generoase au isprăvit așa. Supt Revoluția francesă singura anexiune a fost aceia a Țărllor- de-Jos austriece, al căror regim și a'.e căror împotriviri față de Iosif al II-lea le-am văzut.

Trupele francese, în lupta deschisă de Prusia și Austria împotriva Franciei regale și apoi contra Republicei, au găsit aici un teritoriu unde fusese o revoluție și în regiunea aceasta o populație de un îndoit caracter: pe ae o parte Valoni de limbă francesă, pe de alta Flamanzi, dar viața generală în aceste Țări-de-Jos austriece, avea caracterul frances, scisiunea aceasta de caracter național trebuind să se producă numai târziu în vremea noastră.

Ele au putut să se întrebe ce e de făcut. Din punct de vedere militar, regiunea nu se putea părăsi de pe o zi pe alta. Când s'a făcut împărțirea Flandrei pe vremea lui Ludovic al XIV-lea, o parte a ajuns la Franța, cealaltă a rămas dincolo de granița francesă. Era deci o întoarcere după 1792 la unitatea Flandrei, vechiul comitat cu un rol așa mare în evul mediu.

Pe de altă parte, în pătrundetea lor, Francesii au

văzut la 1795 că n'a fost o oposiție din partea locuitorilor. Oamepii Revoluției au procedat deci la anexiune: un număr oarecare de departamente s'au creat și acolo, departamente care nu aveau nimic istoric; toate formele feudale de odinioară au fost uitate, pentru a se crea regiuni noi după motive, geografice, ceia ce se părea foarte firesc. Că, mai târziu, sistemul frances de rechisiții, impuse de necesitățile timpului, de condițiile în care se purta războiul atunci, au provocat nemulțămiri și de aici au rezultat anumite situații, care nici nu s'au manifestat prea clar, aceasta este adevărat. Dar la început n'a fost tocmai așa.

In ce privește Italia, acolo s'au creat, în 1796—7, Republici sucursale, întrebuințându-se nomenclaturi geografice; Cisalpina, Transpadană, Cispadana. Dar acestea derivă din însăși acțiunea împotriva Austriei, care nu mai putea fi dusă în Țările-de-Jos, unde se ajunsese la hotarele Olandei și la posesiunile regelui Prusiei.

Acesta este sensul, din punctul nostru de vedere, al Revoluției franceze supt regimul Legislativei, supt al lui Robespierre si al Comitetului de Mântuire Publică și apoi supt regimul Directoriului, când s'a restabilit o autoritate de caracter guvernativ, o putere executivă, și până în momentul campaniei din 1796 a lui Bonaparte.

Pentru a înțeiege pe Bonaparte, trebuie să ne gândim la trecutul lui corsican, de și el căuta să se lepede cât se poate mai mult de dânsul. In Corsica se petrecuse o revoluție : deslipirea de Genova, apoi o serie întreagă de. acte revoluționare, chemarea lui Teodor de Nsuhoff și marele rol eroic a lui Paoli. In societatea aceasta corsicană, fără influența antichității, fără nimic cărturăresc, scos din lectură, s'a ivit o serie întreagă de oameni cari samănă cu oamenii Renașterii și cari s'au orientat instinctiv, după poruncile antichității. In strălucirea lui Bonaparte, nu se vede deajuns influența lui Paoli, pe lângă care el a fost un admirator și un

sprijinitor credincios,înainte de a schimba direcția sa politică și de a porni pe calea care trebuia să-l ducă așa de sus.

Dar pe lângă Bonaparte și frații lui, cari samănă, de și mu t mai puțin înzestrați, cu dânsul, este dușmanul pe care el l-a avut până la sfârșilul zilelor sale : acela care a căpătat un rol mare la Petersburg, Pozzo di Borgo.

Exista pe atunci, de sigur, un tip corsican.

Cu ambiție, cu energie, dar cu contraziceri e unei educații necomplecte, cu ideile false pe care le-a putut prinde dintr'un loc și din altul, Bonaparte, cum spuneam, nu este un om dintr'o bucată și unul asupra căruia împrejurările să nu fi putut exercita o influență, ci el a fost foarte dese ori condus de împrejurări; fiind însă un mare „comediant și tragediant" a știut totdeauna să-și mențină rolul, părând că poruncește, pe când nu făcea decât a urmări curentul. Nu înseamnă a scădea pe cineva recunoscând supunerea lui la curente:e care agită societatea în mijlocul căreia se găsește.

Educația lui militară a fost tehnică, și atât. In colegiile militare era, de sigur, mult mai puțin cu tul antichității decât în Coleg'i'e iesuite.

Avem scrisori-e de tinerețâ ale viitorului împărat și operele lui literare: în ele se vede și o sentimentalitate ca a lui Rousseau. Dar sentimentalitatea lui Rousseau, și raționalismul sânt lucruri cu totul deosebite. Bonaparte s'a alipit de o oarecare politică, pe care de alminteri a sch:mbat-o : om de stânga, dar îrnpotrivlndu-se curentelor populare, atunci când cartierele populare regaliste au atacat Convenția și el și-a făcut intrarea în viața publică prin aceia că, adresându-se la dânsul cei amenințați, el a făcut să se aducă tunurile și să tragă asupra mulțimii.

Deci, el a trebuit să iasă din această formație de tinerețâ, supt influența înprejurărilor, pentru ca să apară firea lui adevărată. Ceia ce spune el mai

târziu despre oamenii teoriilor, pe cari îi condamna totdeauna, crezând că ideile lor nu pot face altceva decât să ducă la confusie și la rătăcire, stătea în fondul temperamentului lui. Și iată că, de-o dată, Directoriul se găsește în împrejurări foarte grele pentru a purta războiul din Italia, singurul care se putea purta impotriva Casei de Austria. Și aici mai rămăsese în luptă, dar nu mai ca să secundeze pe Austriaci, regalitatea sardă, Casa de Savoia, stăpână în Piemont, și, în campania din 1796, Bonaparte a avut a face și cu trupele bătrânului rege sard, cu totul incapabil și supt raportul politic și supt cel militar. Trupele austriece ale lui Beaulieu eiau în general bune, — nu trupe exclusiv germane, ci adunate din toate părțile Monarhiei. Dar, în Italia, dușmanul cel mare nu erau aceștia, ci situația însăși a armatei'francese acolo. Se succedaseră în aceste războaie mulți generali, ridicați dintre soldați, oameni de energie, dar soldatul își aducea aminte că i-au fost camarazi. Nu se dădeau ordine ca în vechea armată a lui Frederic al II-lea sau a Mariei-Terezei; erau cetățeni cu drepturi și le plăcea să-și aducă aminte de aceste drepturi. Apoi, soldatul trebuia să se îngrijească el de hrana lui de fiecare zi: deși situația acestei armate din Italia n'a fost așa de rea cum se crede, dar îmbrăcămintea era de sigur insuficientă. Trimes acolo, Bonaparte a întâmpinat mari greutăți și Directoriul socotia că generalul acesta tânăr, iute și evident ambițios ar putea să devie o primejdie și-l ajuta foarte puțin.

In ce privește populația, ea era foarte nehotărîtă în ce privește invasia francesă. Eroii aceștia, mai mult sau mai puțin desbrăcați, desculți și flămânzi, s'au găsit deodată în mijlocul unei societăți de o strălucire extraordinară, care își smulgea favoarea de a vedea în saloanele ei pe ofițerii francesi, și chiar soldații de rând erau foarte bine primiți și găzduiți. Clasa burghesă avea o atitudine liberală, pe care o putea determina numai interesul și

pregătirea culturală. Cetitori ai unei anumite literaturi, ei erau încălziți de sentimente revo uționare și nu vedeau în năvălitori pe Francesi. ci, înainte de toate, Revoluția. Dar, când se făcea apel la țăranii din munte, ei au venit, odată, împotriva Francesilor, cu aceiași dârzenie pe care au arătat-o mai târziu țăranii tirolesi supt Andreas Hofer împotriva stăpânirii francese.

Bonaparte a trebuit să creeze deci armata aceasta supt raportul militar și să-și creeze și o administrație pentru această armată, iar, din toate, un sistem, care nu exista până atunci, în ce privește legăturile și cu populația și cu statele vecine.

Căci aco'o era o lume întreagă, păstrând organisația de mici formațiuni politice care existase până atunci. Nu erau numai posesiuni austriece, ca în Lombardia, ci, pe de o parte, Genova, cu care s'a făcut socotea'a mai târziu, iar pe de alta, Veneția, pe care, la capătul acestei campanii, Bonaparte a terorizat-o, impunând acolo un guvern popu'ar „democratic", și s'au găsit „democrați" în Veneția cari s' au bucurat foarte mult de libertatea câștigată, astfel, împotriva unor aristocrați apăsători, pentru ca, la urmă, cetatea să fie ocupată de francesi și să ajungă considerată ca un element de schimb, la armistițiul dela Leoben, când Bonaparte era acum, ln văile Tirolului putând duce la Viena, și, la pacea de la Campo-Formio,' Veneția va fi dată deci Austriecilor, cu acea indiferență față de orice drept național de care a dat dovadă de'.a un capăt la altul al carierei sale generalul, consulul și împăratul. Vom vedea că atunci întâia oară Austria a consimțit la considerarea deosebitelor teritorii ca niște elemente care pot fi într'o parte sau alta după hazardul campaniilor, în afară nu numai de orice considerație națională, dar de tot ce privește un echilibru european, care se considera în vremea aceasta ca total desființat, cum se socot acum de unii ca desființate tratatele de la Versailles și

Trianon.

Generalul, șef, care crease o ar. mată, a administrat tot ce o privea, impunând ce a vrut acelora pe cari îi găsia înaintea sa. Aceștia au trebuit să se răscumpere, și duce'e de Modena și alții, și prin faptul că n'au avut bani de dat, dădeau tablouri, și încărcarea lor a continuat multă vreme, pentru a fi trimese la Paris. Atunci s'a îmbogățit marele Museu frances cu moștenirea trecutu'ui, dar, față de operele acestea care fuseseră luate ca despăgubire de războlu, Bonaparte a-râta âoeiași indiferență în ce privește legătura cu un anume loc și anumite împrejurări, cu munificența unui anumit suveran. Cum se considera teritoriul, așa se considera și tezaurul acesta, din cel mai înalt domeniu al manifestărilor spiritului omenesc.

Tânărul general a fost, de fapt, acolo Imperator în vechiul sens roman al cuvântului. Are armata sa, întocmai cum, pe vremuri, cutare armată romană era a lui Sulla, a lui Pompeiu, a lui Cesar, a lui Antoniu, când, pentru ca să se ajungă la o anumită situație, se căuta înainte de toate a avea un număr de legiuni legate în chipul cel mai strâns de șef, fiind instrumentul lui politic, care aștepta totul de la dânsul. Iată unde a făcut el practica guvernării pe care mai târziu era s'o introducă în Franța însăși, guvernare dictatorială, de autoritate, care nu cere sfatul nimănui și nu primește suggestii din nicio parte. Acolo a ajuns el întâiu Domn de oameni.

Dacă la Paris ar fi fost un adevărat guvern, și nu Directoriul, care era în mâna lui Barras, prietenul Iosefinei, care devenise de curând soția lui Bonaparte, lucrurile ar fi luat altă față. Guvernul însă nu-i trimitea bani ș: cerea de la dânsul o pai te din contribuția de războiu, iar el putea răspunde că nu dă socoteală nimănui de câștigul său. îndeamnă oare ceia ce s'a făcut în momentul acela, imperialism? Fără îndoială că nu. Imperialismul cere un plan, cu cunoașterea împrejurări'or, un

sistem care să fie la îndemână și pe care să-l aplice cineva fără cruțare. Condițiuni care nu se întâlnesc nici la Directoriu, care nu făcea decât să se bucure de situația internă crezută că e consolidată, nici la generalul al cărui scop era să câștige baza de glorie de care avea nevoe pentru cariera sa. Și, cum isprăvile acestea așa de mari, victoriile acestea strălucitoare din Italia nu i-au creat -o situație permanentă și, când s'a încheiat pacea, generalul nu mai avea ce comanda, în necesitatea aceasta de glorie personală el a inventat expediția din Egipt.

Expediția aceasta e ca o nouă poveste din O mie și una de nopți. Intr'adevăr el vorbia de lovitura care s'ar da Angliei prin aceia că, fiind Francesii în Egipt, s'ar descinde pentru ei drumul la Indii. Existau proiecte de acestea de mult; unul, cu caracter de Gruciată, al lui Leibnitz, care, pe la 1700, s'a adresat lui Ludovic aî XIV-lea, și se păstrează și un studiu, sprijinit pe anumite manuscripte, în vechile Memorii ale Academiei de Științe politice și morale din Paris, cu privire la planul acesta, pe care regele nu și l-a însușit. S'ar putea lega ceiace nu s'a produs atunci în Egipt cu realitatea contemporană a expediției lui Bonaparte.

Aici trebue să se țină samă însă și de alte lucruri. De la o bucată de vreme Franța avea interese foarte puternice in Turcia, Imperiul otoman fusese întrebuințat contra Habsburgilor încă de pe vremea lui Francisc I-iu și Ludovic al XIV-lea. In secolul al XVIII-lea s'a urmat această politică de ocrotire a Turciei, Franța regală presintându-se ca mediatoare, cum a fost prin ambasadorul ei de la Constantinopol, De Villeneuve, în 1739, la pacea de la Belgrad, Francezii mergeau chiar individual să ajute pe Turci; un de Bonneval a devenit Pașă. Mai târziu, în războaiele din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, Turcii au întrebuințat ca ingineri, ca sfătuitori tehnici, pe unii Francezi, și fortificațiile făcute în regiunile Basarabie'i-de-Jos, la Ismail, la Chilia, s'au făcut, pe la 1790, cu

ingineri francezi. Și cineva care a lăsat și memorii importante asupra Turcilor și Tătarilor, de Tott, era fiul unui Ungur dintre ai lui Francisc Râkoczy, din cei cari se refiigiaseră în Franța, și el se prefăcuse în-tr'un quasi-Frances; a avut un rol în ce privește formarea artileriei turcești. Bonaparte, de altminteri, s'a oferit și el Sultanului la înpeputul carierei sale, dar el, ca trimes oficial al Republicii, nu urmăria să se așeze în Turcia supt ordinele Padișahuiui. Cândva el spunea că ar fi făcut bine să se ducă în Orient, de unde s'ar fi întors cu un prestigiu enorm ca în poveștile răsăritene. Acuma, el se așeza, cu trupele acestea ale lui, întovărășite de o flotă foarte solidă, care a fost distrusă, între protivni-cii Imperiului otoman. Turcii au fost nelămuriți, și ambasadorul turcesc la Paris nu știa ce înseamnă vestea care i-a fost comunicată târziu, dar a fost liniștit că o să iasă toate bine, Franța rămânând prietena Porții. De fapt, n'a fost o declarație de război, iar Turcii au prins doar pe Francesii din Imperiul lor, i-au închis la Șapte Turnuri, cu voia de a se plimba prin oraș, de a ceti ce literatură voi esc și de a primi visite.

Se vorbește de biruința asupra Mamelucilor la Piramide, dar Mamelucii erau niște bieți oameni înapoiați în veșmintele lor splendide, cari, când s'au găsit înaintea unei infanterii bine înarmate și înaintea unor trupe cu tunuri, s'au împrăștiat ca puii de potârniche, dar evident că buletinul lui Napoleon despre această luptă a fost de un efect extraordinar.

Expediția următoare, din Siria, este o întreprindere nebună, care nu putea să aibă niciun sens, chiar dacă Bonaparte voia să ajungă prin Siria în Anatolia și de acolo la Constantinopol.

Totul este o acțiune personală, dar acesta nu este imperialism, Imperialismul se face împotriva unei națiuni și în folosul unui Stat, pe când aici este opera unui am de aparență entusia-stă, dar foarte chibzuit, care caută mijlocul prin care să impună

celor de acasă și să-și capete o situație pe care, amestecat în viața politică de acasă, n'ar fi găsit-o nici odată.

Până la întoarcerea lui Bonaparte din Egipt, care a fost sosirea unui dezertor, care și-a părăsit trupele acolo, după ce a asistat la distrugerea flotei sale, întrebându- se dacă va ajunge de-a dreptul în Paris, sau va trebui să debarce în Africa de Nord, iar de acolo să găsească mijlocul de a se întoarce în Paris, nu se poate vorbi de nimic care să preceadă și să sprijine concepțiile imperialiste ale timpurilor noastre.

Lecția a XI-a - PRIMELE ÎMPĂRȚIRI DE POPOARE

Trecerea de la ideologia filantropică la spiritul de anexiune care se produce chiar în anul 1796, represintă una din schimbările cele mai interesante în istoria unui popor care pornește Ia războiu cu o anumită tendință și care o schimbă imediat, ajungând la opusul stării de spirit inițiale.

Dar înainte de aceasta e ceva de adaus cu privire la atitudinea populațiilor invadate. Am găsit acum în urmă niște fapte atât de interesante, încât n'aș putea să las neîntrebuințat și acest mijloc de dovadă în ce privește pătrunderea în țările vecine a Francezilor.

Pătrunderea aceasta s'a făcut în același timp în mai multa regiuni. N'avem ordine precise ale Directoriului sau rapoarte de ale generalilor care să spuie ce s'a petrecut în Olanda, unde a intrat generalul Piche-gru încă din Ianuar 1795, înainte de căderea lui Robespierre, în Biscaia, dar scrisorile lui Bonaparte cu privire la expediția lui italiană arată cum s'a ajuns să se formeze o politică definită, față de populația năvălită.

Când Bonaparte a izbutit să creeze o armată din adunătura de desbrăcați, desculți, flămânzi, anarhisați, gata să se răscoale în fipcare moment, strigând „Trăiască Delfinul" și așteptând să se așeze Ludovic al XVIII-lea, atunci nici Directoriul nu s'a mai ținut în samă, iar, cât despre comisarii civili, ei au fost trimeși înapoi la Paris; când a fost vorba să se dea Kellermann ca ajutor, Bonaparte a ținut și a izbutit să rămână singur.

Bonaparte avea vederile lui. Corespondența-i vădește că în fața Jui juca fantoma Italiei. Toscan de origine, așezat în Corsica, figurând ca Napolione până și în contradtut de căsătorie cu

Iosefina — mama lui i-a spus așa până foarte târziu, — omul care niciodată n'a avut spiritul limbii francese, avea de sigur un gând italian, dar el nu putea să fie rea'isat de acela care va ținea mai târziu, ca împărat, să fie și „rege al Italiei". După biruința asupra armatei sarde, el a stat un moment la îndoială unde se va duce înainte, — căci nu se aștepta la resistența foarte puternică a Austriecilor, care a prelungit campania așa de mult —: la Roma sau la Neapole? Cu privire la Genova, i-a displăcut în-tâiu o acțiune dușmănoasă, pentru ca pe urmă să se ajungă acolo încât doi generali francesi se amestecau în toate rosturile genovese, până s'a creat republica ligură, care nu era să fie decât un pas către anexiune.

Regele Sardiniei, învins, dar nu împăcat, ceruse un armistițiu, care s'a discutat cu Directoriul. Lipsit de încredere, desgustat, Victor-Amedeu, murind în cursul anului, va lăsa tronul lui Victor-Emanuel, cam de aceiași valoare în ce privește însușirile militare și politice, ca și putința dt a se acomoda cu spiritul vremii. Primul, care era de fapt creatorul armatei sale, cerea să i se dea o parte din Lombavdia. Se pornise deci jucăria cu teritoriile și națiunile, fără a întreba pe oameni, după convenințele fiecărui puternic. Și, mai târziu, regele Sardiniei oferea chiar un ajutor militar, 5.000 de oameni, în schimb pentru Lombardia.

Ar fi fost o pregătire a unității italiene. Dar, pe de o parte, Bonaparte, pe de alta, Directoriul aruncau, de fapt, astfel de vorbe, rămânând să se vadă cum se vor desvolta împrejurările. La Neapole, Bourbonul slab de acolo, cu toată tinerețea sa în care încredințase puterea reformatorului „filosofic" Tanucci, putea să fie ușor atacat. Ferdinand al IV-lea, soțul surorii ambițioase a Mariei-Antoinettei, era un rege incapabil și i npopular, inițiativa politică fiind, cum se vede din sciisorile ei, a reginei, care strtea supt influența lui

Acton, un aventurier engles și, în general, aventurierii puteau găsi un rost la Curtea această, de moravuri dubioase.

Cât despre deosebitele categorii ale populației italiene, Jomini observă cu dreptate că, de câte ori e vorba de sentimente revoluționare, favorabile Franciei, trebuie să ne gândim numai la cla-se'e de sus: câțiva intelectuali, câțiva burghesi și atât; pe urmă și unele elemente militare, între gradele mai tinere. Dar țăranii, aceștia nu înțelegeau mai nimic. Când revoluționarii francesi făgăduiau desființarea drepturilor feudale și o mulțime de reforme favorabile claselor rurale, ele erau.așa de deprinse cu regimul cel vechiu, încât nu se arătau deloc încântate de schimbarea promisă. Ba erau țărani italieni pe carei putea îndemna cineva împotriva Francezilor, făcându-i să se coboare din munte, cum în două locuri s'a și întâmplat aceasta, și de altfel ca și țăranii din Vendeia, cari omorau pe Albaștrii republicani, și cu „Invisibilii“ din Spania, cari au decimat armatele francese.

Când armatele acestea au întrat pe teritoriul venețian, țăranii din Bresclano și din Bergamo erau pentru revoluție, din care causă, când s'a creat trecăloarea republică transpadană, din ducatul de Modena și din posesiunile Papei, și republica lombardă a Cisalpinei, care a înglobat pe cealată, răsculații aceștia din Brescia au trecut la Cisalpina, pe când alți țărani, din văile Alpilor, erau pentru Veneția, în contra Francesilor. In Verona, un grup democratic republican se manifesta pentru Francezi, pe când alt grup s'a ridicat contra lor, ca și la Genova, unde erau partide oe se mâncau necontenit, până ce generalii francesi i-au împăcat impunând protectoratul lor. La Verona. în tumulturi de stradă, s'a vărsat sânge' frances și Bonaparte a protestat: de aici sila contra guvernului vene-țian și, supt presiunea unui improvisat partid democratic, dogele, consilierii, Senatul au părăsit puterea, Bonaparte, stăpân,

având apoi să vândă teritoriul venețian și Veneția însăși, în calitate de compensație, Austriecilor.

Încă din această campanie a lui Bonaparte se pronunță deci schimbarea de direcție. Nu mai sânt ideologii cari vin fără nici un fel de interes, plantează arborii libertății, întemează gărzi naționale, ca și în acea Cisalpină unde Francezii nu aveau garnizoană, pentru că erau localnicii cu adunările lor naționale pentru constituirea Statului. Nu mai este vorba numai de aducerea libertății și de exploatarea acestei libertăți pentru a duce lucrurile către republica provizorie, care să se tran&forihe în provincie francesă, ci se substituie împărțirea teritoriilor după anumite convenienție momentane. Nici echilibru european', nici cea mai îndepărtată ideie' de principiu național, nici cercetarea cea mai superficială a drepturilor, nici măcar cererea permisiunii dela Paris când era vorba să se dea o lovitură care să transforme cu totul situația în cutare sau cutare regiune.

Dar actul cel mai caracteristic pentru această schimbare este ceia ce, la un anume moment, Directoriul a propus Austriei. Directoriul a fost foarte puțin loial față de Bonaparte, care făcuse Isprava aceia mare și guvernanții franoesi l-au urmărit cu bănuiala și invidia până la capăt. Astfel, nu l-a lăsat pe dânsul, care era la fața locului să negocieze, și n’au dat sarcina aceasta nici rivalului lui, care lucra pe vremea aceia în Germania, ci a trimes pe un negociator anume născocit, generalul Clarke, de origine Irlandes, dar născut în Franța, delegat la Viena ca să vadă în ce condiții se poate face înțelegerea cu imperialii.

Pe atunci la Viena nu era niciun fel de conducere politică serioasă. Francisc I-iu avea generali foarte buni; pe lângă cei doi arhiduci, Carol și Ioan, toată seria aceasta de conducători și mai noi și mai vechi de toate națiunile,’ între cari și Unguri foarte mulți, pe vremea când dieta Ungariei vota câteva mii de soldați și făgăduia

provisii pentru cinci sute de mii, dar oameni cari să conducă diplomația austriacă pe vremea aceasta n'au fost până la ivirea lui Metternich, care venia însă din Germania apuseană. Instrucțiile date lui Clarke sânt de tot interesul, răzimate pe sistemul „compensațiilor", care admite „o mulțime de combinații". Pe Marele Duce de Toscana ar fi să-l mute la Roma, să-i dea Statele Papei, făcându-l chiar „rege al Romei"; la Florența să se treacă ducele de Parma, un Rourbou, ale cărui teritorii să rămâie la dispoziția Francesilor; Franța să ia insula Elba, în care a mers pe urmă Napoleon după cea d'intâiu cădere a sa. Urmărind despăgubirile, ele se caută și1n America.

Cum Francezii voiau să capete Rinul pe amândouă malurile și erau acolo Electorate eclesiastice și Electorul Palatin, de ce nu s'ar muta Electorul la Roma? Austriei i s'ar putea da: Bavaria, Palatinul-de-Sus, Passau, Salzburgul, care forma alt Stat bisericesc. Dacă totuși Palatinul nu s'ar putea pune la Roma, atunci s'ar așeza în Polonia, dar numai pe teritoriul austriac, căci cu Prusia se încheiase pacea la 1795 și deci trebuia cruțată. Dar, cum se adăugia și oarecare generositate pe lângă atșta prostie sa strecura ideia că Statul polon ar putea să înceapă a învia supt conducerea Palatinului.

Iată care este o parte numai din planul dela 14 Novembre 1796, care poartă iscălitura ministrului de externe, E. Delacroix.

Acum este întrebarea: cum au trecut oamenii aceștia dela vechea stare de lucruri, desintere-sată, generoasă, internațională, la imperialismul acesta anexionist, care nu ține samă nici măcar de interesele reale ale Franciei ?

Pentru că Franța nu putea să aibă niciun interes în formațiunile acestea. Adesea întețirea urei plebi total needucate ducea la o anarhie, pe care generalii Directoriului nu erau. în măsură s'o potolească. La Roma, unde fusese omOrît un

diplomat frances Basseville (1793), apoi unul din generalii ocupației, doi alți generali se luptau între dânșii, Massena și d'Allemagne, care, acesta din urmă, cu mai multă măsură, a putut să se stabilească.

Mai târziu, în 1798, generalul Championnet va face a ce laș lucru la Neapole. Acolo, lazzaronii cheiurilor se ridicaseră cu doi șefi, dintre cari unul se chema Mihai cel Nebun, și, într'o bună dimineață, ei s'au trezit în bătaia tunurilor francese. Napoletanii s'au găsit înaintea unei Republice asemenea cu cele ligură, cisalpină, pe câteva luni. Până la răsbunarea regelui, a funcționat aici o republică „partenopeană", a vechii Parthenope. Generalii comandau pretutindeni, făceau deposite de muniții și de hrană, și armatele treceau ca prin teritoriul lor propriu.

Ca să se înțeleagă aceste prefaceri nu ajung capriciile comandanților. Directoriul era un guvern al oamenilor din dreapta. Barras, care fusese și prin India pe vremuri și care i-a spus lui Bonaparte să nu facă expediția în Egipt, pentru că India nu represintă mare lucru, — și expediția lui Bonaparte în Egipt și Siria era în legătură cu un plan indian, — fusese marchis al vechiului regim, Sieyes era un fost abate. Uitându-se cineva bine la oamenii aceștia, descopere moștenirea trecutului, din /remea cugetării raționaliste și mecanice. Numai cât, în secolul al XVIII-lea, planurile de împărțire se făceau față de moșteniri deschise, pe când în cașul acesta, dela 1796 la 1797, moștenirea deschisă nu există, ci se omoară acela a cărui moștenire poate fi întrebuințată.

înainte de 1796 se discută doar bietele țări ale noastre, Serbia, celelalte provincii din Peninsula Balcanică, Constantinopolul, Insulele, pentru că era o dogmă diplomatică și politică în această vreme că Imperiul Otoman nu poate trăi, că el se desface. Polonia era iarăși supusă la această

operație, tăietura pe hârtie, care se prefăcea mai târziu în tăietura în came, pentru că Republica polonă, împărțită în deosebite partide, în confederații care se ciocniau între dânsele, era o pradă gata. Dar de la 1789 înainte se trecuse, fără a părăsi principiile epocii „filosofice", dincolo de asemenea calcule; se ajunsese în atingere cu o viața care putea să inspire.

Dar, când au venit foștii regaliști, cari l-ar fi adus pe Ludovic al XVIII-lea dacă nu se întorcea Bonaparte din Egipt, ei represin-tau tradiția Monarhiei de la 1789, mai mult sau mai puțin constituțională.

Se înțeleg cu mult mai greu însă Austriecii, Imperialii dela Viena ai împăratului Francisc. Participanții la împărțirea Poloniei, îndata ce au mirosit că se pregătește împărțirea unei noi prăzi, au fost gata să discute partea care le revine lor. Preliminariile dela Leoben, tratatul de la Campo-Formio aduc condamnarea Veneției, căreia i se oferise pentru posesiunile ei să capete ceva în Statele Papei, cu Ferra-ra, Bologna, pe când se recunoștea stăpânirea francesă în ceia ce va forma Belgia și pe linia Rinului, părăsindu-se însă unele cuceriri dincolo de această linie, și Cisalpina.

Austria făcea cesiuni teritoriale și față de Elveția, care, de alminteri, va avea, îndată, aceiași situație pe care o avuse teritoriul german, amestecându-se agenți frances ta să susție cantonul Vaud contra guvernului din Berna și să se folosească la Ziirich de o situație amestecată, Geneva, oraș liber, „rugându-se“ atimci să fie anexată, spre a fi la adăpost. Genovei i se dădură feude imperiale, și ea începea să ridice pretenții spre Răsărit. I s’a promis Austriei ca despăgubire Bavaria de la Inn și, evident, Salzburgul. Ducelui de Modena, Hercule al III-lea, i se crea o feudă austriacă. Și, după ce făcuseră toate „combinațiile" acestea, s’a adaus clausa următoare: „dacă una din Puterile contractante ar face achisiții în Germania,

cealaltă va căpăta un echivalent". Și împăratul german se îndatoria că, dacă se poate întâmpla ca unele State germane să nu primească noua situație, el nu va face niciun gest să apere aceste State lovite în interesele lor.

Dacă stă cineva să judece și atitudinea unui general îmbătat de victorii și care, Italian, înțelegea puțintel să hotărască lucrurile ca acasă la dânsul, cum era Bonaparte, și Directonul acesta de oameni de dreapta, cari judecau după ideile celor caii împărțiseră Polonia, se poate înțelege'totuși ceva. Dar se înțelege mult mai puțin Austria în rolul cel nou pe care și-l atribuise. De ce se amesteca împăratul în acest răsboiu ? Ca apărător al vechilor drepturi istorice, ca represintant al legitimității, ca sprijinitor al vechilor dinastii, iar acuma el se arătase dispus să primească orice fel de târguieli pentru a crea un echilibru care se putea deranja din-tr'o zi pe alta; părăsia lucruri stabilite de secole, pentru ca să aibă avantagii de acestea momentane, pe care nu le va putea apăra mâne. Fe de altă parte, el, care înțelegea încă să păstreze situația sa în Imperiu, desfăcea interesele Casei sale din toate in teresele Imperiului. Și aceasta pentru un armistițiu care va dura numai câțiva ani, căci el însuși l-a rupt, revenind, cu răs-bunările sale, în Italia, alături de bandele rusești ale lui Suvorov. Și, îndată după întoarcerea lui Bonaparte și crearea Consulatului, care a evoluat spre Imperiu, va fi nevoie de a se reface acea campanie italiană din 1796 ale cării resultate fuseseră cu desăvârșire pierdute.

Lecția a XII-a - NAPOLEON PE LINIA IMPERIALISMULUI

Trecerea de la ideologia filantropică la spiritul de anexiune care se produce chiar în anul 1796, represintă una din schimbările cele mai interesante în istoria unui popor care pornește la război cu o anumită tendință și care o schimbă imediat, ajungând Ia opusul stării de spirit inițiale.

Dar înainte de aceasta e ceva de adaus cu privire la atitudinea populațiilor invadate. Am găsit acum în urmă niște fapte atât de interesante, încât n-aș putea să las neîntrebuințat și acest mijloc de dovadă în ce privește pătrunderea în țările vecine a Francezilor.

Pătrunderea aceasta s-a făcut în același timp în mai multa regiuni. N'avem ordine precise ale Directoriului sau rapoarte de ale generalilor care să spuie ce s-a petrecut în Olanda, unde a intrat generalul Pichegru încă din Ianuar 1795, înainte de căderea lui Robespierre, în Biscaia, dar scrisorile lui Bonaparte cu privire la expediția lui italiană arată cum s'a ajuns să se formeze o politică definită, față de populația năvălită.

Când Bonaparte a izbutit să creeze o armată din adunătura de desbrăcați, desculți, flămânzi, anarhisați, gata să se răscoale în fipcare moment, strigând „Trăiască Delfinul" și așteptând să se așeze Ludovic al XVIII-lea, atunci nici Directoriul nu s'a mai ținut în samă, iar, cât despre comisarii civili, ei au fost trimeși înapoi la Paris; când a fost vorba să se dea Kellermann ca ajutor, Bonaparte a ținut și a izbutit să rămână singur.

Bonaparte avea vederile lui. Corespondența-i vădește că în fața Jui juca fantoma Italiei. Toscan de origine, așezat în Corsica, figurând ca Napolione până și în

contradtut de căsătorie cu Iosefina — mama lui i-a spus așa pană foarte târziu, — omul care niciodată n'a avut spiritul limbii francese, avea de sigur un gând italian, dar el nu putea să fie realisat de acela care va ținea mai târziu, ca împărat, să fie și „rege al Italiei". După biruința asupra armatei sarde, el a stat un moment la îndoială unde se va duce înainte, — căci nu se aștepta la resistența foarte puternică a Austriecilor, care a prelungit campania așa de mult —: la Roma sau la Neapole? Cu privire la Genova, i-a displăcut întâiu o acțiune dușmănoasă, pentru ca pe urmă să se ajungă acolo încât doi generali francesi se amestecau în toate rosturile genovese, până s-a creat republica ligură, care nu era să fie decât un pas către anexiune.

Regele Sardiniei, învins, dar nu împăcat, ceruse un armistițiu, care s'a discutat cu Directoriul. Lipsit de încredere, desgustat, Victor-Amedeu, murind în cursul anului, va lăsa tronul lui Victor-Emanuel, cam de aceiași valoare în ce privește însușirile militare și politice, ca și putința dt a se acomoda cu spiritul vremii. Primul, care era de fapt creatorul armatei sale, cerea să i se dea o parte din Lombavdia. Se pornise deci jucăria cu teritoriile și națiunile, fără a întreba pe oameni, după convenințele fiecărui puternic. Și, mai târziu, regele Sardiniei oferea chiar un ajutor militar, 5.000 de oameni, în schimb pentru Lombardia.

Ar fi fost o pregătire a unității italiene. Dar, pe de o parte, Bonaparte, pe de alta, Directoriul aruncau, de fapt, astfel de vorbe, rămânând să se vadă cum se vor desvolta împrejurările. La Neapole, Bourbonul slab de acolo, cu toată tinerețea sa în care încredințase puterea reformatorului „filosofic" Tanucci, putea să fie ușor atacat. Ferdinand al IV-lea, soțul surorii ambițioase a Mariei-Antoinettei, era un rege incapabil și un popular, inițiativa politică fiind, cum se vede din sciisorile ei, a reginei, care stătea supt influența lui

Acton, un aventurier engles și, în general, aventurierii puteau găsi un rost la Curtea această, de moravuri dubioase.

Cât despre deosebitele categorii ale populației italiene, Jomini observă cu dreptate că, de câte ori e vorba de sentimente revoluționare, favorabile Franciei, trebuie să ne gândim numai la clasele de sus: câțiva intelectuali, câțiva burghesi și atât; pe urmă și unele elemente militare, între gradele mai tinere. Dar țăranii, aceștia nu înțelegeau mai nimic. Când revoluționarii francesi făgăduiau desființarea drepturilor feudale și o mulțime de reforme favorabile claselor rurale, ele erau așa de deprinse cu regimul cel vechiu, încât nu se arătau deloc încântate de schimbarea promisă. Ba erau țărani italieni pe cari-i putea îndemna cineva împotriva Francezilor, făcându-i să se coboare din munte, cum în două locuri s-a și întâmplat aceasta, și de altfel ca și țăranii din Vendeia, cari omorau pe Albaștrii republicani, și cu „Invisibilii“ din Spania, cari au decimat armatele francese.

Când armatele acestea au întrat pe teritoriul venețian, țăranii din Bresclano și din Bergamo erau pentru revoluție, din care causă, când s-a creat trecăloarea republică transpadană, din ducatul de Modena și din posesiunile Papei, și republica lombardă a Cisalpinei, care a înglobat pe cealaltă, răsculații aceștia din Brescia au trecut la Cisalpina, pe când alți țărani, din văile Alpilor, erau pentru Veneția, în contra Francesilor. In Verona, un grup democratic republican se manifesta pentru Francezi, pe când alt grup s-a ridicat contra lor, ca și la Genova, unde erau partide oe se mâncau necontenit, până ce generalii francesi i-au împăcat impunând protectoratul lor. La Verona. în tumulturi de stradă, s-a vărsat sânge frances și Bonaparte a protestat: de aici sila contra guvernului venețian și, supt presiunea unui improvisat partid democratic, dogele, consilierii,

Senatul au părăsit puterea, Bonaparte, stăpân, având apoi să vândă teritoriul venețian și Veneția însăși, în calitate de compensație, Austriecilor.

Încă din această campanie a lui Bonaparte se pronunță deci schimbarea de direcție. Nu mai sânt ideologii cari vin fără nici un fel de interes, plantează arborii libertății, înteme!ază gărzi naționale, ca și în acea Cisapină unde Francezii nu aveau garnizoană, pentru că erau localnicii cu adunările lor naționale pentru constituirea Statului. Nu mai este vorba numai de aducerea libertății și de exploatarea acestei libertăți pentru a duce lucrurile către republica provizorie, care să se transforme în provincie francesă, ci se substituie împărțirea teritoriilor după anumite convenienție momentane. Nici echilibru european, nici cea mai îndepărtată ideie de principiu național, nici cercetarea cea mai superficială a drepturilor, nici măcar cererea permisiunii dela Paris când era vorba să se dea o lovitură care să transforme cu totul situația în cutare sau cutare regiune.

Dar actul cel mai caracteristic pentru această schimbare este ceia ce, la un anume moment, Directoriul a propus Austriei. Directoriul a fost foarte puțin loial față de Bonaparte, care făcuse Isprava aceia mare și guvernanții francesi l-au urmărit cu bănuiala și invidia până la capăt. Astfel, nu l-a lăsat pe dânsul, care era la fața locului să negocieze, și n-au dat sarcina aceasta nici rivalului lui, care lucra pe vremea aceia în Germania, ci a trimes pe un negociator anume născocit, generalul Clarke, de origine Irlandes, dar născut în Franța, delegat la Viena ca să vadă în ce condiții se poate face înțelegerea cu imperialii.

Pe atunci la Viena nu era niciun fel de conducere politică serioasă. Francisc I-iu avea generali foarte buni; pe lângă cei doi arhiduci, Carol și Ioan, toată seria aceasta de conducători și mai noi și mai vechi de toate națiunile, între care și Unguri foarte mulți, pe vremea când dieta Ungariei

vota câteva mii de soldați și făgăduia provisii pentru cinci sute de mii, dar oameni cari să conducă diplomația austriacă pe vremea aceasta n-au fost până la ivirea lui Metternich, care venia însă din Germania apuseană. Instrucțiile date lui Clarke sânt de tot interesul, răzimate pe sistemul „compensațiilor", care admite „o mulțime de combinații". Pe Marele Duce de Toscana ar fi să-l mute la Roma, să-i dea Statele Papei, făcându-l chiar „rege al Romei"; la Florența să se treacă ducele de Parma, un Rourbou, ale cărui teritorii să rămâie la dispoziția Francesilor; Franța să ia insula Elba, în care a mers pe urmă Napoleon după cea dintâiu cădere a sa. Urmărind despăgubirile, ele se caută și1n America.

Cum Francezii voiau să capete Rinul pe amândouă malurile și erau acolo Electorate eclesiastice și Electorul Palatin, de ce nu s'ar muta Electorul la Roma? Austriei i s'ar putea da: Bavaria, Palatinul-de-Sus, Passau, Salzburgul, care forma alt Stat bisericesc. Dacă totuși Palatinul nu s'ar putea pune la Roma, atunci s-ar așeza în Polonia, dar numai pe teritoriul austriac, căci cu Prusia se încheiase pacea la 1795 și deci trebuia cruțată. Dar, cum se adăugia și oarecare generositate pe lângă atșta prostie sa strecura ideia că Statul polon ar putea să înceapă a învia supt conducerea Palatinului.

Iată care este o parte numai din planul dela 14 Novembre 1796, care poartă iscălitura ministrului de externe, E. Delacroix.

Acum este întrebarea: cum au trecut oamenii aceștia dela vechea stare de lucruri, desintere-sată, generoasă, internațională, la imperialismul acesta anexionist, care nu ține samă nici măcar de interesele reale ale Franciei ?

Pentru că Franța nu putea să aibă niciun interes în formațiunile acestea. Adesea întețirea urei plebi total needucate ducea la o anarhie, pe care generalii Directoriului nu erau. în măsură s'o

potolească. La Roma, unde fusese omOrît un diplomat frances Basseville (1793), apoi unul din generalii ocupației, doi alți generali se luptau între dânșii, Massena și d'Allemagne, care, acesta din urmă, cu mai multă măsură, a putut să se stabilească.

Mai târziu, în 1798, generalul Championnet va face a ce laș lucru la Neapole. Acolo, lazzaronii cheiurilor se ridicaseră cu doi șefi, dintre cari unul se chema Mihai cel Nebun, și, într'o bună dimineață, ei s'au trezit în bătaia tunurilor francese. Napoletanii s'au găsit înaintea unei Republice asemenea cu cele ligură, cisalpină, pe câteva luni. Până la răsbunarea regelui, a funcționat aici o republică „partenopeană", a vechii Parthenope. Generalii comandau pretutindeni, făceau deposite de muniții și de hrană, și armatele treceau ca prin teritoriul lor propriu.

Ca să se înțeleagă aceste prefaceri nu ajung capriciile comandanților. Directoriul era un guvern al oamenilor din dreapta. Barras, care fusese și prin India pe vremuri și care i-a spus lui Bonaparte să nu facă expediția în Egipt, pentru că India nu represintă mare lucru, — și expediția lui Bonaparte în Egipt și Siria era în legătură cu un plan indian, — fusese marchis al vechiului regim, Sieyes era un fost abate. Uitându-se cineva bine la oamenii aceștia, descopere moștenirea trecutului, din vremea cugetării raționaliste și mecanice. Numai cât, în secolul al XVIII-lea, planurile de împărțire se făceau față de moșteniri deschise, pe când în cașul acesta, dela 1796 la 1797, moștenirea deschisă nu există, ci se omoară acela a cărui moștenire poate fi întrebuințată.

Înainte de 1796 se discută doar bietele țări ale noastre, Serbia, celelalte provincii din Peninsula Balcanică, Constantinopolul, Insulele, pentru că era o dogmă diplomatică și politică în această vreme că Imperiul Otoman nu poate trăi,

că el se desface. Polohia era iarăși supusă la această operație, tăietura pe hârtie, care se prefăcea mai târziu în tăietura în came, pentru că Republica polonă, împărțită în deosebite partide, în confederații care se ciocniau între dânsele, era o pradă gata. Dar de la 1789 înainte se trecuse, fără a părăsi principiile epocii „filosofice", dincolo de asemenea calcule; se ajunsese în atingere cu o viața care putea să inspire.

Dar, când au venit foștii regaliști, cari l-ar fi adus pe Ludovic al XVIII-lea dacă nu se întorcea Bonaparte din Egipt, ei represin-tau tradiția Monarhiei de la 1789, mai mult sau mai puțin constituțională.

Se înțeleg cu mult mai greu însă Austriecii, Imperialii dela Viena ai împăratului Francisc. Participanții la împărțirea Poloniei, îndata ce au mirosit că se pregătește împărțirea unei noi prăzi, au fost gata să discute partea care le revine lor. Preliminariile dela Leoben, tratatul de la Campo-Formio aduc condamnarea Veneției, căreia i se oferise pentru posesiunile ei să capete ceva în Statele Papei, cu Ferrara, Bologna, pe când se recunoștea stăpânirea franceză în ceia ce va forma Belgia și pe linia Rinului, părăsindu-se însă unele cuceriri dincolo de această linie, și Cisalpina.

Austria făcea cesiuni teritoriale și față de Elveția, care, de alminteri, va avea, îndată, aceiași situație pe care o avuse teritoriul german, amestecându-se agenți frances ta să susție cantonul Vaud contra guvernului din Berna și să se folosească la Ziirich de o situație amestecată, Geneva, oraș liber, „rugându-se“ atimci să fie anexată, spre a fi la adăpost. Genovei i se dădură feude imperiale, și ea începea să ridice pretenții spre Răsărit. I s’a promis Austriei ca despăgubire Bavaria de la Inn și, evident, Salzburgul. Ducelui de Modena, Hercule al III-lea, i se crea o feudă austriacă. Și, după ce făcuseră toate „combinațiile" acestea, s’a adaus clausa următoare: „dacă una din

Puterile contractante ar face achisiții în Germania, cealaltă va căpăta un echivalent". Și împăratul german se îndatoria că, dacă se poate întâmpla ca unele State germane să nu primească noua situație, el nu va face niciun gest să apere aceste State lovite în interesele lor.

Dacă stă cineva să judece și atitudinea unui general îmbătat de victorii și care, Italian, înțelegea puțintel să hotărască lucrurile ca acasă la dânsul, cum era Bonaparte, și Directonul acesta de oameni de dreapta, cari judecau după ideile celor caii împărțiseră Polonia, se poate înțelege totuși ceva. Dar se înțelege mult mai puțin Austria în rolul cel nou pe care și-l atribuise. De ce se amesteca împăratul în acest răsboiu ? Ca apărător al vechilor drepturi istorice, ca represintant al legitimității, ca sprijinitor al vechilor dinastii, iar acuma el se arătase dispus să primească orice fel de târguieli pentru a crea un echilibru care se putea deranja dintr-o zi pe alta; părăsia lucruri stabilite de secole, pentru ca să aibă avantagii de acestea momentane, pe care nu le va putea apăra mâne. Fie de altă parte, el, care înțelegea încă să păstreze situația sa în Imperiu, desfăcea interesele Casei sale din toate in teresele Imperiului. Și aceasta pentru un armistițiu care va dura numai câțiva ani, căci el însuși l-a rupt, revenind, cu răsbunările sale, în Italia, alături de bandele rusești ale lui Suvorov. Și, îndată după întoarcerea lui Bonaparte și crearea Consulatului, care a evoluat spre Imperiu, va fi nevoie de a se reface acea campanie italiană din 1796 ale cării resultate fuseseră cu desăvârșire pierdute.

Cu lecția trecută am intrat în perioada de anexiuni, cum sânt acelea care se anunță cu amenințări în timpurile noastre, și însuși cursul, cu cât înaintează mai mult, cu atât, în legătură cu împrejurările de acum, capătă interes.

Am văzut de unde s-a pornit cu sistemul de anexiuni; el datează de la hotărîrea Directoriului de a se înțelege cu Austria pentru un schimb de pământuri și de grupe omenești: atâta să se dea Franciei Directoriului, și atâta să fie acordat în schimb Austriei. Prin urmare, Austria, care era represintanta legitimității, a moralei internaționale, se face complicea Franciei, care și- a părăsit tradiția de la început pentru a dispunem felul acesta în voie de oameni cari aveau și alt caracter și, acolo unde erau, aveau alt drept de a rămânea, de a trăi în Statul lor sau de a-și forma un Stat pe basa rostului lor național.

Când Bonaparte se duce în Egipt, — v'am arătat că expediția din Egipt a avut un caracter personal, fiind o reclamă personală a lui Bonaparte, care nu putea să meargă aiurea pentru ca să-și capete un plus de glorie așa de mare, — aceasta nu are a face cu politica Franciei. Dacă mai târziu s-a spus : iavă ce este al Franciei, iată ce este al lui Napoleon în lucrurile întâmplate în Europa, același lucru se poate spune în legătură cu campania din Egipt. Orice ar fi anunțat și făgăduit Bonaparte, cu toate acestea Franța în interesele ei nu era luată în considerație; din potrivă, ea a pierdut atunci foarte mult: a pierdut flota distrusă de Englesi, a pierdut o armată din care nu știu câți s'au întors înapoi, fiind decimată și de clima defavorabilă și în parte pierdută în luptele urmate după plecarea lui Bonaparte. In afară de Franța, el devine un om nou prin aceia chiar că nu mai este acasă.

In acest timp în politica francesă se urma curentul de părăsire a tuturor tradițiilor Revoluției, de însușire ă teritoriilor crue se întâmpla de stau la îndemâna armatelor francese. Vom aminti seria întreagă de evenimente din 1798—1799 care arată că direcția Revoluției francese a deviat cu totul; a deviat în așa fel, încât nu se mai poate recunoaște nimic din principiile frumoase de libertate, de

înfrățire cu toate popoarele libere de a se desvolta, care fuseseră la început.

In cursul anului 1798 s'au întâmplat cele mai multe din aceste schimbări, uneie chiar în luna lui Ianuar. In ce privește Olanda, amestecul comisarului frances Delacroix, cred: același care a presintat Austriecilor, prin generalul Clarke, primul sistem de împărțire a Europei.

Acolo, în Olanda, el s-a amestecat în rosturile interne ale țării, care nu fusese anexată ca viitoarea Belgie, ci dăinuia încă republica batavă, o creațiune a armatelor francese, cu o Adunare a ei, și anumiți membri ai Adunării, cari nu i-au plăcut lui Delacroix, au fost arestați și înlăturați din viața politică, aplicându-se sistemul întrebuințat îr timpul Revoluției francese, când Convenția a fost de atâtea ori epurată și membri ai ei trimeși într-un depărtat exil, în Nordul Americii meridionale, la Cayena. Este ceva analog cu ceia ce se întâmplă în anumite țări din Europa, în Polonia, în Cehoslovacia, cu ce s'ar fi întâmplat în Finlanda prin acel presupus represintant al Finlandei roșii, comunist la Moscova, care este Kussinen, despre care nu se mai aude nimic. Cum Franța avea o Convenție, s-a creat imediat o Convenție de acestea și în Olanda, cu oameni cari trebuiau să pregătească anexiunea. Dar lucrurile n-au mers ușor în Olanda, o țară foarte resistentă prin întreaga ei îndelungată, tradiție de luptă, nu numai contra oamenilor, dar contra naturii, — însă anexarea nu va lipsi până la capăt, de și va trece o lungă bucată de vreme până ce se va atinge acest punct final. Deocamdată, o altă grupare, având în fruntea ei pe un general Daendels, a resistat loviturii ce se dăduse, și el a venit și la Paris ca să discute cu Directoriul.

Tot în cursul anului acestuia 1798 am văzut lucruri cu desăvârșire neașteptate, și nepotrivita cu vechile principii ale Revoluției, în Elveția. Elveția era o confederație de cantoane, cum este și acum,

iar, Geneva, alături, un oraș liber, care nu făcea parte deci din confederația elvețiană. In viața Elveției au fost necontenit lupte între aristocrație și stratele mai de jos ale populației, în fiecare din orașe, și erau și ’ deosebirile- naționale, care au a\ut o oarecare influență asupra desvoltării vieții confederației helvetice. Prin urmai e, încercarea de răsturnare a elemeritelor oligarhice care până atunci stăpâniseră în unele orașe și nota națională, care se adaugă, deosebind unele cantoane de altele, la motivul acesta social-politic de turburare. Am vorbit de Grisoni, de cantonul Vaud, care mergea către Lausanne, în regiunea romandă, în fața regiunii germane, în care nu exa o înțelegere deplină. Altfel era viața la Basel, cu episcopul, vechiu (prinț de Imperiu, și la Schwitz, mult mai rurală decât la Berna, care exercita o hegemonie, dar, chiar în lumea aceasta orășenească, deosebită era viața la Berna, cu acel caracter patriarhal, și la Ziirich, cu activitatea comercială. Conflictul s-a produs înainte de toate între Berna foarte aristocratică și între tendința spre libertatea „democratică" a locuitorilor cantonului Vaud. Fără a mai vorbi de insula romanică, vorbind o limbă apropiată de a noastră, a Rumanșilor (Romanici), a Ladinilor, populație extrem de interesantă, care odinioară se afla și în Nordul Italiei, către Veneția, și în Tirol.

Atunci, a fost însărcinat să schimbe rostul lucrurilor în Elveția, generalul Brune, mai târziu mareșal al lui Napoleon, întrebuințat și în Olanda și care a murit de o moarte tragică, la căderea împăratului, fiind atacat în otelul lui dintr-un oraș în Sudul Franciei, de mase regaliste sanguinare, și omorît. Generalul, imul dintre cei mai distinși colaboratori militari ai lui Napoleon, a jucat în 1798 un rol urît, apăsător al unui popor liber, de și supt masca ideilor democratice, dar căutând să înlocuiască vechiul helvetism, la caie cantoanele țineau foarte mult—și basa populației de acolo a

rămas legată de acest spirit medieval. A vrut să înlocuiască această Republică, de un caracter care i se părea că este acum îmbătrânit, prin noua Republică helvetică, — la Lausanne se crease acum cea „lemanică“, după numele lacului de Leman—, și ea s-a și înfăptuit-o, dar nu ușor, pentru că luptele acolo au ținut mai multă vreme.

Brune a apărut la Friburg în April, a luptat,— fiindcă acolo nu eia o armată permanentă, ci miliția care există și până acum,— cu această miliție elvețiană, iar resultatul a fost anexarea la partea corespunzătoare din Italia a unor regiuni din cantonul Grisonilor. Tot atunci a devenit oraș frances Geneva, care resistase atâta vreme Savoiarzilor, cari au încercat să-i escaladeze zidurile, și este și acum !a Geneva Monumentul Escaladei. Ei, Genevesii, cari au resistat, în secolul al XVIII-a, și Francesilor, și-au părăsit acum tesaurul cel mai scump care era pentru dânșii libertatea lor. Calviniști, ei și-au sacrificat și siguranța religioasă ateismului revoluționar, până ce a intervenit noua orânduire religioasă a lui Napoleon ca împărat. Totuși, Geneva a rămas orașul strict calvinist în instituțiile, în moravurile, în morala ei. Dar, pentru un timp, în beția aceasta de care erau Cuprinse popoarele, s-a mai înecat încă o formă politică a vechiului regim, care aici era cel mai nobil evu mediu.

Dacă în Olanda și în Elveția, cele două capete ale Rinului, s-au petrecut aceste schimbări în noul sens, anexionist, ca atât mai mult a trebuit să sufere de dânsul Italia. De la un capăt până la altul ea a intrat în zona cotropitorilor și realisatorilor de anexiuni.

Intâiu Piemontul. La 1796 se vorbia, și de Bonaparte, cu un oarecare respect; de Piemont. Fusese vorba și de o alianță, între regele învins și între armatele francese, și am prevăzut că se fixaseră și condițiile. Acum, după ce soldații Republicei francese se introduseseră pretutindeni

și îșI făcuseră drumul pe acolo către Alpi și dela Alpi la vale, se întrebuințează cea din-tâiu ocasie pentru a izgoni pe rege. El a mers în Sardinia, care era greu de atacat, așa încât Carol-Emanuel a domnit, de fapt, dela 1798 până la 1814, în Sardinia. Poate că Sardinia, supt mulți raporturi, a folosit din faptul că regele și familia regală erau acolo.

După plecarea regelui, teritoriul Piemontului, partea peninsulară, subalpină a posesiunilor lui, s'a împărțit în departamente francese, care au luat, întocmai cum se făcuse ș: în Țările-de-Jos, nu nume istorice, ci nume geografice, după râuri; așa: Sesia, Doira, Stura, și mai târziu, când s-au dat luptele noi în Italia, cu Bonaparte ca Prim Consul, s-a creat și un nou departament Marengo, după strălucita bătălie care asigurase Francesilor din nou stăpânirea Italiei.

Lângă posesiunile acestea, care fuseseră ale regelui Sardiniei și făceau parte acum din Republica francesă, Lombardia fusese Republică Cisalpină, însă, după plecarea lui Bonaparte, la J798, lucrurile s-au schimbat. Când Austria a rupt îndatoririle păcii dela Campo-Formio, o serie de acțiuni militare i-au recâștigat vechea stăpânire nord-italiană, și atunci a venit prigonirea republicanilor italianisanți: toată aristocrația favorabilă Francesilor, toată burghesia care-i primise bine, au fost prigonite; convoiuri de prisonieri au sămănat drumurile cu cadavrele lor. Când Francesii revin în Lombardia, nu mai găsesc deci pe foștii lor prieteni, cari sau dispăruseră sau erau așa de zdrobiți, încât nu mai puteau juca rolul revoluționar de odinioară. Aici se pregătia nu atât adevărata înviere a Republice! Cisalpine, cât transformarea și a regiunii acesteia dominate de Milan într-o dependență „italiană" a Franciei imperiale.

Veneția nu mai exista acum; ea fusese atribuită Austriei și, teritoriile venețiene fiind

împărțite, rămânea pentru Francesi să se folosească, numai după noile victorii din 1805, de Istria și Dalmația odinioară extrem de prețioase pentru Veneția, care de aici își lua lemnele și soldații, fiind și punctul dc supraveghere în Albania și în restul Peninsulei Balcanice. Nu departe erau Insulele Ioniene, o clipă anexate la Franța, unde, de pe urma alianței dintre Rusia și Imperiul Otoman, provocată de campania lui Bonaparte în Egipt, se instalaseră Rușii supt forma unei republici „ocrotite" Ca țările noastre, care li dăduseră modelul, Turcii îngăduind dușmanilor lor de moarte să aibă un punct de sprijin în aceste ape, pe vremea când Țarul Pavel voia să aibă— și n-a putut să aibă, cu toată învoirea lui Bonoparte, și atunci el și-a schimbat politica și s a îndreptat împotriva Englesilor, — insula Malta, guvernul ortodox schimbându-se în prietenul cruciaților, al Cavalerilor Ospitalieri.

Iată ce se face în Nordul Italiei la 1798, prin generalul Joubert, căruia i se dăduse în cămă această regiune: acel care anexase Piemontul era să piară în lupta cu Suvorov. In acelaș timp Papa el însuși este isgonit, întocmai cum fusese isgonit regele Sardiniei. Persoana lui fiind socotită ca periculoasă, autoritatea pontificală trebuia să dispară, și un altul din mareșalii de mai târziu ai lui Napoleon, Berthier, este acela care îndeplinește această expulsare, creând o republică romană, ocrotită de Francesi. Rămânea Statul, condus de o dinastie decăzută, al Bourboniloi din Neapole și Sicilia, dar generalul Championnet, la începutul anului 1799, a intrat în Neapole cu ajutorul lazzaronilor, întemeind republica partenopeană.

Iată prin urmare ce săvârșesc Francesii pe linia anexionistă, și de alminteri, istoricii francesi recunosc că era o rupere totală cu trecutul. Altă politică, fără niciun fel de simț al dreptului, fără respect al națiunii, al ideilor de libertate, cu care se măguliseră și se înădiseră atâtea popoare.

Faptele istorice care se întâmplă nu mor; se pare că s-a schimbat situația după câtăva vreme, dar trec anii și deodată cu alți oameni și în altă țară revine același sistem. De aceia faptele politice rele nu trebuie făcute cu ușurință, pentru că ele au o repercusiune de-alungul vremurilor, o nenorocire care sare din țară în țară și din generație în generație. Dacă n-ar fi fost 1793 din Franța, n-ar fi fost omorul în masă din Rusia lui Lenin și Trotchi, dacă n'ar fi fost sistemul Directoriului și al lui Napoleon, n-ar fi anumite lucruri care, în dauna libertății popoarelor, se petrec în momentul de față. N-a folosit nimic Europa de pe urma tuturor lucrurilor acestora trecătoare care s-au îndeplinit atunci, însă națiunile au rămas obosite și demoralisate. Când a apărut din nou idealismul, el a avut deci un caracter febril, bolnăvicios, căci romantismul pus în fața clasicismului represintă decăderea în ce privește echilibrul sufletesc, caie el este marca oricării adevărate civilisații morale.

Cum aceste acțiuni de arbitrarul provocaseră noua „coaliție", și cu Rușii, când s'a întors Bonaparte, el a găsit o situație grea. Anexările acestea treziseră pretutindeni îngrijorarea acelora în dauna cărora se puteau săvârși și alte acte de acest fel. Engle-sii nu puteau suferi pe Francesi în Olanda și Austriecii nu puteau admite o Italie devenită în întregime francesă. Dar nu era vinovat Bonaparte, căruia i se pun în samă toate păcatele, de shuația pe care a găsit-o la întoarcerea sa, ci el este chemat să dreagă lucrurile care se stricaseră. A înțeles însă această îndreptare numai supt raportul ideilor militare, dar, în ce privește crezul imperialist, el s'a convertit foarte ușor. Nu fusese, de altfel, în zădar Imperator în Italia la 1796-7 și un fel de Pa-dișah în Egipt, pentru ca să se întoarcă acasă ca un simplu particular, prinsese și el gustul acestei indiferențe față de orice alta decât pasiunea de glorie, care trece înaintea tuturor celorlalte motive.

Avea ca primă datorie să recâștige Italia. El nu e nici data aceasta, cum n'a fost nici în 1796-7, inițiatorul; inițiatorii sânt tot membrii Directoriului, iar realisatorii Berthier, Championnet, Joubert, generalii cari, în ce privește atitudinea față de populația năvălită, afișau un cinism desăvârșit, fără nici-un simț față de umanitatea care sufere când se zdrobește sufletul, grupuri însemnate de oameni fiind mânați de-a dreptul către desnădejde și pieire.

La 1800 Bonaparte trece în Italia, pe când alți generali lucrează în Germania pe două linii, mergând spre Viena. El întâlnește în drumul lui de data aceasta ca feldmareșal și șef al armatei Imperiale, rost pe care-l avuse odinioară Wiirmser, pe Sasul Melas, care învățase ceva din răsboiul dela 1796. înaintarea lui Melas a fost așa de răpede, încât era să între în Provence, ceia ce nu se mai întâmplase de pe vremea luptelor dintre Francisc I-iu și Carol Quintul. Campania fulgerătoare a lui Bonaparte l-a trimes până dincolo de râul Oglio, după biruința mare de la Marengo. In acest timp Macdonald și Moreau străbăteau teritoriul german, în care, mai târziu, împăratul Napoleon era să introducă o orânduială cu totul deosebită, Germania fiind considerată ca un teritoriu de împărțit, dominat, exploatat, întocmai cum fusese până atunci teritoriul dela vărsarea Rinului sau teritoriul italian.

Se ajunge, după biruințile de la Marengo și Hohenlinden, la încheierea armistițiului de la Steyer, și pacea se semnează apoi pe teritoriu franees, în Lorena, la Luneville, lângă Nancy. Prin pacea aceasta se recunoaște situația Francesilor așa cum era prevăzută prin tratatul de la Cam-po-Formio; în Italia, Ia Rin, la vărsarea fluviului, tot ce s'a luat rămâne, și în afară de aceasta ce se putea.in momentul acesta pentru întâia oară se crease o Monarhie nouă în Italia, un regat. Până acum jocul era „de-a Republica", acum se

decretează regatul Etruriei. Florența și ceia ce formase Mare'e Ducat de Toscana căpătă acum un nou titlu, dar nu pentru un prinț italian. Prințul austriac fusese izgonit, și i s-a dat o despăgubire tocmai la Salzburg; în locul lui o să fie un prinț din dinastia spaniolă, al cărui tată, don Ferdinand, stăpânea la Parma. Don Luis în „Etruria", aceasta amintia timpuri foarte depărtate, Porsenra și vechii regi etrusci de pe vremuri: pentru moment politica noului prim consul caută să câștige pe Bourboni. In același timp însă, posesiunile lui don Ferdinand, Parma, Piacenza, Guastalla, după moartea lui, trebuiau să revină Franciei.

Succesele lui Bonapartc fuseseră așa de impresionante, încât, într-un moment, Austria și Anglia au rămas singure. Guvernul engles a încheiat, la 1802 pacea de la Amiens, pe care o va rupe îndată. S'a alcătuit și o Ligă a neutrilor, Anglia fiind indignată de creațiunea acestei asociații.

Mai târziu, cum Danemarca primise blocul continental contra Angliei, Englesii au forțat, la 1807, Strâmtorile, au bombardat Copenhaga și Danemarca, speriată, a trfebuit să părăsească tovărășia la care crezuse că e bine să se alipească.

Iată dară resultatul imediat al acestei situații create de Directonul frances, de generalii Directoriului și continuată de Napoleon. Am văzut că și Anglia s'a întrebat, dacă, acum, când toată lumea împarte, n?ai face și ea o socoteală de acestea, și, prin tratatul de pace, gândul ei mare era să smulgă coloniile spaniole în Antile. Ea căpătă insula Trinidad, marea insulă Ceylan și în schimb declară că renunță la Capul Bunei Speranțe și la Malta, pe care făgăduia s-o dea și n'a dat-o, aceasta fiind una din căușele pentru care războiul, după trecere de câteva luni de zile, a reînceput. Bonaparte avu în vedere, atunci, în 1803, să reiea visul Republicii de odinioară, debarcarea în Anglia. La Boulogne se adunaseră puteri

formidabile, deși încă până acum este întrebai ea dacă era numai o amenințare sau într'adevăr ar fi îndrăznit a trece Canalul.

Dar, acum, după a treia campanie a marelui conducător de oștiri, în 1805, bătălia de la Austerlitz și pacea de la Pojon, stăpânul Franciei trecuse peste fă-găduiala făcută și a încercat să creeze, nu în folosul Franciei, ci îr. sensul sistemului său, o altă ordine de lucruri și în Germania. Pentru că de acum înainte nu mai este nici Franța, nici chiar el personal; ci este ideia lui, sistemul pe care el l-a format; acum, acesta îl stăpânește pe dânsul; îl domină, îl tiranisează. S'au început împărțirile în Germania: feude bisericești s'au dat unora și altora.

Toată rânduiala orașelor libere, a electorilor a fost schimbată; se creiază o Germanie a lui, care va evolua și va ajunge să dea și Confederația Rinului. In acelaș timp, în Sud unii electori se transformă potrivit cu nevoile protectorului și se creiază, astfel, o Germanie de Sud, clientelară, pe lângă Germania Renană; ea se sprijină pe Bavaria și pe Wurttemberg, unde s'au creat regi, ca în Etruria. Și va veni vremea când tot rostul împăratului Francisc în Germania va fi distrus, fostul șef împărătesc al Germaniei trebuind să inventeze Imperiul teritorial al Austriei în fața Imperiului revoluționar, cu nume național, dar cu tendințe internaționale, al lui Napoleon, care în 1804 luase titlul de împărat.

Dar aici, încă odată, aș vrea să insist asupra semnificației adevărate a titlului imperial al lui. El este Imperator Roman; nu s'a gândit în primul rând să-și zică „Empereur de France", pentru că aceasta ar fi fost o mărgenire, de și sistemul acesta era frances. Titlul de Republique fransaise, s-a mai păstrat un timp, rămânând ca și această „republică francesă" să fie înlăturată, rămânând numai el, „împăratul".

Încă dela 1803, înainte de a accepta votul

Senatului din noua Constituție pentru ca să binevoiască a fi împărat, Bonaparte propusese nenorocitului rege din Neapole o alianță, ocupase teritorii în Abruzzi, în Apulia, în părțile de Sud ale Italiei, și viitorul Napoleon luase și cele două porturi, la Marea Tireniană și Marea Adriatică, ale Italiei centrale, Civita Vecchia și Ancona, către Dalmația, pe care regimul nou o anexează.

In zădar intervine somația Țarului Alexandru care urmează pe tatăl său asasinat, și cererea imperială de „evacuare".

Dar, pe când războiul în Bavaria impunea acea pace din Pojon, un mare desastru maritim taie orice putință de a se încerca năvălirea în Anglia, la Trafalgar bătălia fiind câștigată de amiralul engles Nelson, care a și murit în cursul luptei. Pe continent însă sistemul rămâne, și el se desvoltă, după a treia campanie a marelui conducător de oștiri, în 1805: bătălia de la Austerlitz și pacea de la Pojon.

Potrivit cu acest sistem împăratul e rege al Italiei, o Italie care putea fi întreagă, dar anumite combinații în ce privește Sudul au așezat pe Ioachim Murat, care ținea pe sora lui Bonaparte, Carolina; el vine de la Cleve și Berg, ducatele de la Rinul de jos, pe care le avuse în marele bâlciu de proprietăți teritoriale. Căci se începuse un mare sistem politic, unit cu o mulțime de combinații familiare și de prietenie, lumea întreagă având a fi alcătuită din regalități și feude.

Prusia a căpătat, în schimb, momentan, Hanovra, care nu era decât posesiunea dela origine a dinastiei care stăpânia în Anglia.

In Olanda a fost așezat fratele Louis, care nu voia decât să trăiască liniștit, dar acela care, din ordinul fratelui său, trebuise să ia pe frumoasa fată a Iosefinei, Hortansa, — fratele ei, Eugeniu era vice-rege în Italia, — s'a văzut câteva săptămâni în urmă, condamnat a fi un rege vasal, necontenit îndrumat și mustrat.

Surorile și ele și-au căpătat rostul, Elisa Baciocchi fiind piincesă de Piombino și Lucea, apoi Mare Ducesă de Toscana, în locul trecătorului „Etrusc", șl Paulina, măritată cu Borghese, căpătând un alt principat italian, la Guastalla. Mareșalii șl înalții funcționari civili deveniau prinți în cutare sau cutare regiune, — nu prinți titulari, cl avându-și feudele lor, ca Bemadotte, Talleyrand și alții.

Aceasta era noua ordine de lucruri sprijinită pe cuceriri, pe usurpări. Pentru că se aplică un sistem pe care-l întâlnim și astăzi: pe lângă cucerirea prin războiu, anexarea prin simple amenințări, fără să se fi tras un singur foc de pușcă.

Table of Contents

Dezvoltarea imperialismului contemporan
INTRODUCERE
Lecția I-a - IMPERIALISMUL EVULUI MEDIU
Lecția a III-a - IMPERIU MEDIEVAL ȘI IMPERIU MODERN
Lecția a IV-a - FILIP AL II-lea, LUDOVIC AL XIV, FREDERIC AL II-lea ȘI IMPERIALISMUL
Lecția a V-a - RAȚIONALISMUL IZVOR AL IMPERIALISMULUI
Lecția a VI-a - STĂRI DE SPIRIT ÎN SOCIETATEA FRANCESĂ A SECOLULUI AL XVIII-lea
Lecția a VII-a CE ERA ÎN JURUL FRANCIEI REVOLUȚIONARE
Lecția a VIII-a - ATITUDINEA FRANCESILOR FAȚĂ DE VECINI
Lecția a IX-a SOCIETĂȚILE EUROPENE FAȚĂ DE REVOLUȚIA FRANCESĂ
Lecția a X-a - BONAPARTE ȘI IMPERIALISMUL
Lecția a XI-a - PRIMELE ÎMPĂRȚIRI DE POPOARE
Lecția a XII-a - NAPOLEON PE LINIA IMPERIALISMULUI

Table of Contents

Dezvoltarea imperialismului contemporan	1
INTRODUCERE	2
Lecția I-a - IMPERIALISMUL EVULUI MEDIU	13
Lecția a III-a - IMPERIU MEDIEVAL ȘI IMPERIU MODERN	24
Lecția a IV-a - FILIP AL II-lea, LUDOVIC AL XIV, FREDERIC AL II-lea ȘI IMPERIALISMUL	36
Lecția a V-a - RAȚIONALISMUL IZVOR AL IMPERIALISMULUI	48
Lecția a VI-a - STĂRI DE SPIRIT ÎN SOCIETATEA FRANCESĂ A SECOLULUI AL XVIII-lea	62
Lecția a VII-a CE ERA ÎN JURUL FRANCIEI REVOLUȚIONARE	71
Lecția a VIII-a - ATITUDINEA FRANCESILOR FAȚĂ DE VECINI	83
Lecția a IX-a SOCIETĂȚILE EUROPENE FAȚĂ DE REVOLUȚIA FRANCESĂ	91
Lecția a X-a - BONAPARTE ȘI IMPERIALISMUL	104
Lecția a XI-a - PRIMELE ÎMPĂRȚIRI DE POPOARE	114
Lecția a XII-a - NAPOLEON PE LINIA IMPERIALISMULUI	122